

19654

XIII

2981

ՀՕՆ ՍՊԱՐԿՕ

Հնկերվարության Էուրիւնը

ԹԱՐԳ. Ն. ՍԱՆՈՒՅՏԻ

21-91

329

U-81

ՀԲՏ. "ՀԱՅԵՆՆԻԲ.Ի"

09/2006

ՀՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԷՈՒԹԻՒՆԸ

ՍՏՈՒԳՎԱՅՄ Է
1904 թ.

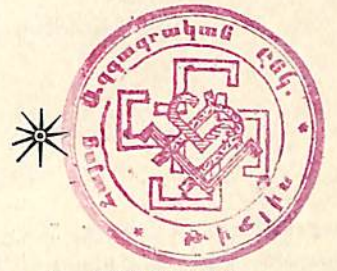

329
U-81

~~30~~
U-81

ՀՅՆ ՍՊԱՐԿՈ

ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԷՈՒԹԻՒՆԸ

Թարգմ. Անգլ. Ն. ՄԱՆԿՈՒՆԻ

Թիւ 31
Հրատ. «Հայրենիք»-ի

1912
Պետրը Գ

2984
4356 496

101

0 2 AUG 2013

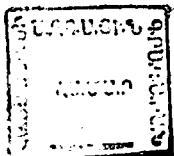
19654

ԳԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հնկերվարական Յոյր:

- II Մասնաւոր սեփականութիւնը եւ անձնական ազատութիւնը, ընկերվարական կառավարութեան մէջ:
- III Դատակարգային գիտակցութեան բարոյական արժէք:

1579

4828-2010

ՊՐՆ. ՃՕՆ ՍՊԱՐԿՕՒ ՆԱՄԱԿԸ

N. Mangouni...

“You have full permission to translate and publish
in Armenian.... John Spargo

— Լիովին թոյլատու թիւն ձեզի, թարգմանելու և
հրատարակելու Հայերէնի...: Ճօն Սպարկօ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻ

ԸՆԿՆԵՐԱՅԻՆ զիտու թիւններու ուսումնա-
սիրութեան մէջ մեր գրականութիւնը խեղճ է,
հետեւաբար անոր պահանջը զգալի, որպէս զի մեր
հասարակութեան միտքը ևս մշակելի և հասուն-
նայ այդ ուղղութեամբ:

Ընկերվարական շարժումը սոսկում կը պատ-
ճառէ հայ ժողովուրդի խաւարասէր տարրերուն.
անոնց ինքնակոչ «առաջնորդները» հիմնած ի-
րենց շահերու, տգիտութեան և ժողովուրդի
նախապաշարումներուն վրայ, խեղաթիւրումնե-
րով և անբարեխիղճ միջոցներով կը ջանան հա-
սարակութեան միտքը պղտորել, որպէս զի կա-
րողանան թումբ կանգնեցնել անոր հանդէպ և
իրենց տիրապետողի դիրքը տակաւին ամուր և
տեւական պահել:

Այդ տարրերը մինակ մեր մէջ չեն: Նոյն ո-
գին, նոյն լայնատարած տգիտութիւնը և նախա-
պաշարումները կը տիրեն երկրագունդի բոլոր
մասերուն վրայ, աւելի կամ նւազ չափով: Եւ
ամէն տեղ ալ ներդաշնակ կերպով, նոյն բութ,
ժանգոտած գէնքերը կը գործածեն Ընկերվարա-
կան շարժման հանդէպ ամբարտակներ կանգ-
նեցնելու, — Շարժում մը, որ աւելի մարդկայ-
նական, աւելի իրաւական է ու արդար, և որ
յեղաշրջման օրէնքով իսկ պիտի գայ գրաւէ ար-
դի փոտած անողորմ հասարակական իրաւակար-

գերուն տեղը և ազատագրէ շահագործող և շահագործւող մարդկութիւնը հաւասարապէս :

Ընկերվարութեան յաղթանակով շահագործող դասակարգը նմանապէս պիտի ազատագրուի, որ աժմ մխրճւած է անել և կործանարար մրցակցութեան մը մէջ, որով թէ իր և թէ շահագործւողի կեանքը դարձուցած է անտանելի :

Ճօն Սպարկօի «Ընկերվարութեան Էնկիթիւնը» վճիտ բացատրութիւններ կուտայ Ընկերվարական այն շարք մը հարցերու շուրջ, որոնք ամենէն աւելի թիւրիմացութիւններու առարկայ դարձած են :

Սպարկօ՝ Միացեալ Նահանգներու ամենակարող Ընկերվարական մատենագիրներէն մէկն է . լեզուն սահուն, զգայուն և փաստերը զօրեղ են . իր բազմաթիւ աշխատութիւնները դարձած են արդէն դասական :

Ծանօթ «Մանուկներու կեանքը և աւելի» ը, — այնքան սրտառուչ լեզուով ու կենդանագրերով նկարած իր մէկ աշխատութիւնը, կը պատկերացնէ Մ. Նահանգներու մանարաններու և գործարաններու մէջ աշխատող անկազմ վտիտ մանուկներու հոգիի սրտակեղէք ճիչը և արդար զայրոյթը, որոնց մարմիններն ու միտքերը կը ճմուխն և կը մեռնին շահագործող դասակարգի դրամակուլ ախորժակներուն մէջ :

ԵՐԿԱՓԷ ԳՐՈՒՆԵՆԻ (The Iron Heel) --- Նւա-
 գախադի և յոռետեսութեան այդ սրտառուչ մըդ
 ճաւանջի մէջ, ճէգ Լօնտըն դիտել կուտայ
 թէ՛ երկար ժամանակէ ի վեր բաւական ե-
 դած է դատապարտելու ո՛րէք պրօպականդա կամ
 շարժում, պարզապէս այն «Իւթօրիան» (մտա-
 ցածին) անւանելով: Մասամբ համամիտ ըլ-
 լալով այս չափազանցեալ եզրակացութեան,
 պէտք է ընդունել, որ անիկա կը պարունակէ
 ճշմարտութեան կարեւոր տարրեր: Օ՛հ, բոլորո-
 վին երազատեսութիւն է՝ կը գոչէ ժիր-գլուխ
 գործնական մարդը, երբ իրմէն կը խնդրեն
 նկատողութեան առնել Ընկերվարութեան պա-
 հանջները, և յետոյ հաճոյականօրէն կը խնդայ,
 իմաստութեան վերջին խօսքը ըսած ըլլալու գո-
 հունակութիւնով: Աւելի հեռուն երթալ կը խոր-
 հի ան, մտաւոր ուժի և ժամանակի ցաւալի
 վասնում մը պիտի ըլլար որ կրնար աւելի շահա-
 ւէտ կերպով գործածուիլ շուկային մէջ:

Ա՛րդ, ի՞նչ կայ այդ Իւթօպիա բա-

ռին մէջ, որ իբրև մակդիր այնքան սարսափելի կը թւի: Ի՞նչ ըսել կուզենք երբ կարհամարենք այդ «Իւթօպիան» շարժումը կամ պըրօպականդան: Ինչո՞ւ, պարզ անոր համար որ ցնորական է և մեր հասողութենէն դուրս, որ որքան ալ գեղեցիկ ըլլան իր նպատակները անոնք իրականացնելու համար, մեր ներկայ ուժերէն հեռու կը գտնուին, այնքան հեռու, որ անոնց տիրանալու աշխատանքը մեր գործնական ու աշխարհիկ խելքին կոչում չընեն: Այսպէս «երազներու երազիչը» խիստ արհամարելի մէկն է ժիր-գլուխ գործնական մարդուն համար:

Բայց վերջապէս, այնքան ալ սարսափելի քան մը չէ այն: Եթէ մեր կառքը կապել ուղենք աստղի մը, —ինչպէս էմիրսըն մեղի կը ծանուցանէ, երազատես ըլլալու յանցանքը կը գործենք: Որովհետեւ եթէ իսկապէս մեր աստղը աստղ մըն է, և ոչ լոկ լպտեր մը, որ կախւած է դուրսը մեզ խարելու, մենք մեր կառքով երբէք անոր պիտի չի հասնինք, մեր ճամբորդութեան վախճանը աստղէն շատ վար պիտի մնայ. եթէ գիտնալով այս, ձգտինք աստղային նշանակէտին, կարող ենք չի հասնել, այն ատեն երազատեսներ ենք և ենթակայ մեր աւելի գործնական բարեկամներու պարսաւներուն՝ որոնք իրենց կառքը կուզեն փողոցի մօտաւոր լամբարին՝ փոխանակ աստղերուն: Աւելի վատ բաներ կան սակայն քան երազատես մը ըլլալը, օրինակ՝ —Աւետարանի բեմական խեղաթիւրոց պաշտօնեայ մը ըլլալ, կամ նոյնիսկ օրէնսդիր մը, որուն մէկ ձեռքը շարունակ կը գործածուի նւէրները յափշտակելու, առանձնաշնորհումի հաւատարիմ ծառայութեան փոխարէն: Մարդ նախամե-

ծար պիտի համարէր գրաւիչ երազներու երազող մը ըլլալ, քան Այտէրման մը (քաղաքային խորհուրդի անդամ) որ իր քւէն կը ծախէ արտօնութիւն փնտռող հանրային ընկերակցութեան մը (corporation):

Նշանակութիւն մը ունի այն իրողութիւնը, որով կըսուի թէ՛ Յիսուս երազատես մըն էր, երազատեսներու երազատես մը, մինչդեռ Յուդայ խիստ գործնական մարդ մը: Պատմութեան դատաստանին առջև, երազողը միշտ պատաւոր տեղ մը գրաւած է, իսկ գործնական մարդը արհամարած: Այն դէմքերը որ աղօտ կերպով պատմութեան մէջ ամենէն մեծը կերենան, եղած են երազողներ, որոնք իրենց ժամանակի հաստ-գլուխ գործնական (practical) մարդերէն ծաղրւած են: Ա՛ն, օրինակի համար Աւետարանը և Հետազօտէ իր մեծ նկարագիրներու դերը. Չե՞ս գտներ այնտեղ անուններ, որոնք կը փայլին ամենապայծառ շքեղութեամբ, և ասոնք եղած են ամենամեծ երազողները և իւթօպիանները: Եկեղեցիին շրջափակին մէջ ապրող բոլոր կըղերները, ոգորմածաբար մոռացւած են, բայց անկէ դուրս գտնւած մարգարէները՝ իբրև երազողներ և իւթօպիաններ փառաւորապէս յիշւած և իրենց անունները անկորնչելի տառերով կընքըւած են անմահութեան էջերուն վրայ: Մովսէսէն մինչև Յսային և Եզեկիէլ, մինչև Յիսուս և Յովհաննէս*), բոլոր մարգարէները երազողներ

*) Ինչպէս կը թւի, Պ. Տ. Սպարկո՝ Ամերիկայի կրօնամիտ հասարակութեան, ընկերավարական հարցերը բացատրելու միջոցին, իր օրինակները կը վերցնէ Աւետարանի գործիչներու կեանքէն, աւելի հասկնալի դառնալու համար: Թ.

էին, և իրենց օրերու գործնական մարդերէն ծաղրւած:

Եսային որ կը գուշակէր գալիք ժամանակ մը, ուր մարդիկ իրենց տնկած այգիներուն պտուղը պիտի ուտէին, և Յիսուս որ կաղօթէր «Թող քու Թագաւորութիւնը գայ», ասոնք այնքան երազատեսներ էին որքան Պղատօնը, Սըր Թօմըս Մօրը, Սէնթ Սիմօնը կամ Բապըթ Օուէնը:

Քօլօմպոս երազող էր, անոնք որ կը ծաղրէին զինք՝ ժամանակի գործնական մարդերն էին: Գործնական մարդ մըն էր ան՝ որ կը խորհէր Լըռեցնել երազողը: Բօպէրթ Սթիֆէսըն ինքնիրեն հարցնելով թէ ինչ պիտի ըլլար եթէ իր շոգեձին (երկաթուղիի կառք) ճամբուն վրայ կովի մը դիպէր, և ով կրնար չտեսնել երգիծանք մը անոր նրբիմաց պատասխանին մէջ «It wad be verra awkward for th' coo» (կովին համար շատ անճրուկ բան մը պիտի ըլլար): Գործնական մարդն էր որ կը հեզնէր Մօրսի ելէքտրական հեռաթելի երազը և Մարգօնի անթել հեռագրի հրաշալի պատրանքը: Երազողներու շարքին մէջ գտնուիլը աննախանձելի բան մը չէ վերջապէս: Հոյակապ ընկերակցութիւն մըն էր ժամանակին այդ երազողներու բանակը, որ երբեմն կը ծաղրէր, բայց այսօր կերգւի ու կը յարգւի:

Մէկ խօսքով Ընկերվարութիւնը երազ մըն է, և իր միլիօնաւոր հետեւողները երազողներ: Անոնք կը նային յառաջ, գալիք ժամանակին, որ ոչ խեղճութեան սև շուքը և ոչ ալ պատերազմի կարմիր թոյրը պիտի հարստահարէ մարդկութիւնը: Անոնք կըսպասեն օրւան մը, երբ այլևս ոչ մէկ երախայի անօթութեան աղաղակը պիտի

տրամեցնէ տղամարդերու և կիներու սիրտը, — իրականացումը մարդկային եղբայրութեան դարաւոր երազին:

Ընկերվարականի հաւատքը, գալիք լաւագոյն և պայծառ օրւան մը համար անյաղթելի է: Եթէ այդ ըսել կուզեն, երբ կահնարկեն որ ընկերվարականները երազատեսներ են, յանցանքի փաստ մը պէտք է համարել: Անունին արժանի ամէն մէկ ընկերվարական երազող մըն է: Այն կերպէջ Մովսէսի երազը Սինաի վրայ, Յիսուսին երազը Լերան վրայ, երազը՝ որ Լինքընին էր միւնոյն ատեն, այն երազը՝ որով ներշնչւած են ապագայ Ռսկէ Դարը դիտող բոլոր մարդերը: Ազնիւ վսեմ հաւատք մը կը գրաւէ անոր սիրտը, ապագայ գալիք օրերու մասին:

«Երբ անոնք Լաւագոյն Ղեկ ըլլան Կան Լաւ»:

Բայց Ընկերվարականը երազատես մըն է միւսայն այդ մտքով: Ան երազատես մըն է ինչպէս երազատես են անոնք, որ իրենց աչքերը կը բարձրացնեն դէպի երկնակամարը: Ան՝ սակայն, իւթօպիան մը չէ այն իմաստով որ մարդկային վերակազմութեանը համար ծրագիր մը կը գծէ: Ընկերվարութիւնը յատակագիծ (scheme) մը չէ, և ոչ ալ մանրակրկիտ բլան մը, ընկերութեան վերածնունդին և անոր բոլոր ցաւերու վերացման համար: Անիկա քաղաքական և աստեսական համարուժ (cure-all) մը չէ, որով կարելի ըլլայ երաշխաւորել կատարեալ ընկերութիւն մը: Ներկայ ընկերվարականը չի գծեր և ոչ ալ կարող է գծել ապագայ ընկերվարութեան պատկերը, ինչպէս Պղատօնի շարք մը հետեւողները կերեւակայէին: Անօգուտ է ուրեմն անոր հարցնել Համագործակցական Հանրապետու-

Թեան մանրամասնութիւններու և ծրագիրներու մասին, որուն վրայ այնքան պերճախօսօրէն կը ճառէ. յամենայն դէպս ոչ ոք, բայց եթէ ամէնաանսանձ երազողը պիտի հաւատար թէ ընկերվարականը կարող է ասոնք իրականացնել:

Տարօրինակ բան, քու հաստ-գլուխ գործնական մարդուկդ է, որ ընկերվարութիւնը կը նըկատէ ծրագիրը մը, որ կատարեալ պետութիւնը կը կառուցանէ երջանկութեան Հովիտին մօտերը, և յուսախաբ կըլլայ երբ կը հասկնայ թէ այդպէս չէ եղեր: Յետոյ ապագայի մասին հարցումներ կուղղէ և կուզէ գիտնալ թէ՛ ինչ պէտք է ընել կատարեալ երջանկութիւնը երաշխաւորելու համար: Կը պահանջէ ապագայ ընկերվարականութեան մանրամասնութիւնները և երաշխիք մը միաժամանակ, թէ կատարելութիւնը պիտի իրագործուի անոր մէջ:

Ընկերվարականը ի հարկէ պարզ բանաւոր պատասխան մը կուտայ, թէ ինք չի գիտեր երբ ապագայ ընկերութեան մանրամասնութիւններու մասին հարցապնդում կընեն: Ան կը վստահեցնէ իր շարած հարցասէրը թէ իր կարծիքով Համագործակցական Հանրապետութիւնը այն կատարեալ կառավարութիւնը չէ, ուր կարելի ըլլայ կատարեալ երջանկութիւնը իրագործուած տեսնել:

Ան գիտէ նաև, որ աշխարհը չի կրնար պաշտօնաձեւ Սրտի Բաղձանքի երազներուն: Ան չօրօրուի այն անիմաստ յոյսով թէ մարդկութիւնը կարող է ամբողջովին երջանիկ և կատարեալ ըլլալ օրէնսդրական ո՛ւրէ՛ ճարտարամիտ հնարքներով:

Տարւինի հոյակապ տաղանդը, որ տասնը-

իններորդ դարու պսակաւոր փառքն էր, մարդկային յառաջդիմութեան մեծ դրամախ առջև նոր և ներշնչող տեսարանը բացաւ: Մենք այժմ գիտենք որ ընկերային փոփոխութիւնները չեն կատարուիր մեր խնդրանքներուն իբրև պատասխան: Մենք գիտենք որ ընկերային ամէն մի փոփոխութիւն առաջ եկած է յեղաշրջումի հսկայական ուժով, որուն կարող է միայն լծակցիլ մեր կամքը: Ներկայ ընկերական վիճակը մեծ հընարիչի մը ծրագրած խոհական իրականացումը չէ, այլ արդիւնքը առաջդիմութեան երկար ընթացքի մը, որ դարերու յեղաշրջումով առաջ եկած է և որուն մէջ շոգին, ելէքտրականութիւնը և մարդկային ձգտումը վիթխարի ուժերը եղած են:

Ընկերվարականն է ուրեմն, որ յստակօրէն կը հասկնայ ընկերային ծրագիրներու պարագլութիւնը, որ իր յոյսը կը դնէ յեղաշրջման վրայ, և գետէ թէ ապագան կը դարգանայ ներկայի արդանդին մէջ: Ան, մարդերու մէջ գրեթէ միակն է, որ կը հասկնայ թէ որքան սընոտի է Հեթանոս Օմարի*) բաղձանքը, որուն շատ մը մարդեր այսօր կը հետեւին, խորտակելու համար «իրերու այս ցաւոտ յատակագիծը» և անոր փշրանքներէն «վերստին կաղապարել նորը Սրտի Բաղձանքներուն աւելի մօտիկ»: Մինչդեռ ընկերվարականը ակնածու զմայլանքով կը դիտէ Փուրրիէի մը հաւատքը, որ ամբողջ տասներկու տարիներ՝ ամէն օր մինչև կէսօր համբերատարութեամբ կըսպասէր մարդասէրի մը, որ իր

*) Անշուշտ Օմար Խայեամին կականարկէ: Թ.

4828-2010

միլիոն մը Ֆրանքով գար աշխարհի երջանկութիւնը ապահովելու : Միևնոյն ատեն ան կը աեսնէ անոր աննպատակութիւնը , ոչ թէ այն իրողութեան մէջ , որ ֆուրրիէի սպասած մարդասէրը չեկաւ երբէք , այլ յոյսի այն ունայնութիւնը , որ աշխարհի երջանկութիւնը կարելի է ապահովել այդպիսի մեթօդով : Ան կը մտածէ սրբիպէս Բապըթ Աուէնի վրայ որ յուսախաբ եղած Անգլիական փարլամենթի իր Իւթօպիաի նկատառութիւնը յետաձգելէն , կը գոչէր Վիճնը , ամբողջ մարդկային ազգի երջանկութիւնը յետաձգել երկրորդ նստաշրջանին : Ընկերվարականը միայն յարգանք ունի այդ մեծ երազողի հաւատքին և նպատակի եզականութեան հանդէպ յարգանք մը որ խառնած է արգահատանքով մարդկային առաջդիմութեան օրէնքներու մասին՝ անոր ունեցած կուրուսթեան համար :

Շատ մարդեր տեսակ մը կը ցնցւին , երբ կը լսեն որ Ընկերվարական պրօպականդիստ մը կը սէ , կամ կը կարգայ Ընկերվարական գրքի կամ լրագրի մը մէջ թէ Ընկերվարութիւնը երբէք ցնորամիտ յատակագիծ մը չէ , թէ ան նպատակ չունի ջնջելու բոլոր հաստատութիւնները , որոնք այնքան տանջանքով ձեռք ձգւած են անհամար տարիներու մարդկային պայքարով եւ ընկերական նոր շէնք մը կառուցանել հինի աւերակներուն վրայ : Չարմաղած են իմանալով որ Ընկերվարականը ինքզինքը չի խաբեր երբ կը հաւատայ թէ իրեն արդիւնք Աուէնի կամ Մարքսի մը ներշնչումին , օրէնքներ պիտի կիրարկին որոնք երկիրը Դրախտի մը պիտի վերածեն , սանձահարելով մարդկային կիրքերու բոլոր շարիքները , մարդերը ասուածներ դարձնելով :

« Բայց պիտի չի գտնուին մաս մը մարդիկ , որոնք պիտի թերանան կեանքի մեծագոյն մասին մէջ և վայրվատեն անոր պատեհութիւնները » կը յարէ այս տիպի պարզամիտ մարդը : « Շատ հաւանական է » կը պատասխանէ մեղմօրէն զարթ Ընկերվարականը : « Բայց խնդրեմ ի՞նչ կապ ունի այն հարցին հետ . թէ բոլորին հաւասար պատեհութիւններ պիտի տրւին » :

« Բայց չե՞ն կարծեր որ կարգ մը մարդիկ և կիներ՝ մնացածներէն վեր պիտի բարձրանան ո՛րէէ կարգի ընկերվար կառավարութեան մէջ » , կը հարցնէ բարեկամ պարզամիտ անձը , որուն կարծիքով ընկերվարութիւնը գեղեցիկ յատակագիծ մըն է աշխարհի երեսէն շարիքները ջնջելու , ու կը զարմանայ լսելով Վի հարկէ գծախտութիւն պիտի լլլար , եթէ ուրիշ կերպ ըլլար : Բայց խնդրեմ այդ ի՞նչ կապ ունի խնդրին հետ , միթէ՞ այդ պատճառ մըն է որ մարդկութեան մէկ մասը ճնշւի կապարէ ծանրութեան տակ այնպէս որ չկարողանայ բարձրանալ » :

Ընկերվարութիւնը մարդուն մէջ իրաւունքէ արտայայտութիւնն է : Ընկերային յառաջդիմութեան թէօրիա մը , որուն նայելով ընկերային վերելքին իւրաքանչիւր սանդուխտը , վայրենութեանէն մինչև եղբայրութիւն և գերութեանէն մինչև ադատութիւնը կարելի եղած է միայն տիկերքի մարդու թագաւորութիւնը և արտաքին բնութեան ուժերուն վրայ անոր տիրապետութիւնը տարածելով : Ընկերվարական կառավարութիւնը՝ որ կողջունէ այնքան խանդազին հաւատքով , նոր վիճակ մըն է միայն ցեղին բարձրագոյն վերելքին , քաղաքակրթութեան նոր դարաշրջան մը , կարելի և անխուսափելի , դարձած

տնտեսական մեծ ուժերէն, որ մարդ գարգացուցած է և որ իր կարգին ստիպած զայն առաջ քալելու աւելի վսեմ բարձրութիւններ:

Խնդիրը այսպէս ըլլալով, այնքան անտեղի է ընկերվարականէն բազմապատկած հարցերու պատասխաններ պահանջել, այն մանրամասնութիւններու նկատմամբ, որոնք այնքան դիւրութեամբ կառաջարկէին որքան պիտի առաջարկէին այս կարգի հարցումներ սասնը շորրորդ դարուն մէջ ապրող մարդու մը՝ ընկերային այն սիստեմի նըկատմամբ որ այսօր գարգացած կը տեսնէ աւատականութեան սիստեմէն ետք: Մարդ միայն պէտք է երևակայէ ինքզինքը փոխանցումի այդ շատ հեռաւոր ժամանակին մէջ, լիովին տեղեակ նոր ընկերական և տնտեսական կարգի մը մօտալուտ ծագումին՝ յայտարարելով այդ գիտակցութիւնը անվեհեր և անդրդուլի կերպով ծաղրի և հեգնական սկեպտիկութեան երեսին, հասկնալու համար արդի ընկերվարականի մը դիրքը, որ նոր ընկերվարական կարգի մը ծագումը կը ծանուցանէ: Երեւակայէ աւատականութենէն դէպի Դրամատիրութիւն (capitalism), փոխանցումի այդ շրջանի սկեպտիկները ինչպէս պիտի պախարակէին այն մարդը որ յայտարարէր թէ հինի արգանդէն նոր կարգ մը դուրս պիտի դայ, որովհետև ան չէր կարող ճշտօրէն ըսել թէ ինչպէս պիտի կանոնաւորէին նոր ընկերութեան բոլոր մանրամասնութիւնները: Շատ շատ մարգարէն կարող պիտի ըլլար թւել միմիայն տնտեսական հիմնական ուրազիծերը, աւելի կամ նւազ յըստակօրէն յայտնի դիտող աչքերուն. աւելին պահանջել մտացածին յիմարութիւններու ամենա-յիմարը պիտի ըլլար:

Եւ այսպէս կը վերաբերին նաև այսօրան ընկերվարականին հետ: Այն կը հաւատայ որ կրնայ ընդնշմարել նոր ընկերվար կարգի մը տնտեսական հիմունքներու գլխաւոր ուրազները, որոնք կաճին ներկայ դրութենէն ծնունդ առնելով: Այն կը ջանայ կրցածին շափ պատրաստել այդ ուրազները: Բայց իրմէ պէտք չէ հարցնես թէ կինը ինչ պիտի հազնի Համագործակցական Հանրապետութեան մէջ. ինչպէս պիտի որոշւի թէ այս փողոցին անկիւնը ով պիտի բնակի ելն: Եթէ ան հին դպրոցի Իւթօպիան մը ըլլար, որ ջատագովէր ընկերութեան վերակազմութիւնը խնամով ձեւած ծրագրի մը համաձայն՝ կարող պիտի ըլլար պատասխանել ճշտութեամբ այս կարգի բոլոր հարցերուն. բայց ան ալ քեզի նըման սովորական մահկանացու մըն է որ քու ուղարութիւնը կը հրաւիրէ ընկերական աճումի նշաններուն:

II

ՔՈՒ հաստ-գլուխ «գործնական» մարդդ ընկերվարութեան հակառակ է, որովհետև կը հաւատայ թէ այն ամբողջ ժողովուրդը հաւասար դարձնելու միտք ունի: Բազմաթիւ խորհրդատուներ կը վստահեցնեն իրեն թէ այս այսպէս է: Ամենաշատախօս — և ամենագէտ — նախագահը *) որ երբէք աղբը ունեցած էր, կը վստահեցնէ զինքը թէ ընկերվարութիւնը ուրիշ նպատակ չունի, բայց եթէ բոլոր մարդկային էակները միջակութեան մեռելային հաւասարութեան մը վերածել: Բայց ընկերվարականը կը պատասխանէ թէ՛ ընկերվարութիւնը երբէք մտահոգ չըլլար հաւասարութեան խնդրին նկատմամբ: Ան շատ լաւ գիտէ թէ ձիրքի, նկարագրի կամ տաղանդի հաւասարութիւն երբէք չկրնար ըլլալ: Ինչպէս ոմանք միշտ իրենց մարմինով աւելի մեծ պիտի ըլլան իրենց նմաններէն, նոյնպէս ալ ոմանք միշտ մտքով և հոգով աւելի

*) Թէօտօր Բուզվէլթին կականարկէ: Թ.

բարձր պիտի ըլլան: Աշխարհի կատարեալ հաւասարութեան մը պատրանքը կը նմանի Փիլիսոփայի Գարին և Մշտնջենական երիտասարդութեան Հեղուկի փնտռութիւն: Բարեբախտաբար մտացածին և անհասելի դաղափար մըն է այդ:

Բնութեան օրէնքը անհաւասարութիւն է: Լեռը, հովիտը և դաշտագետինը բնական աշխարհի վրայ, իրենց նմանութիւններն ունին մարդկային բնութեան մէջ: Ոչ մէկ ընկերվարական կը հաւատայ որ մարդկային կարողութեան և տաղանդի զանազանոթիւնները պիտի սրբին անհետանան, որ երբէք միօրինակութիւն պիտի չըլլայ մտաւորական կամ հոգեկան կարողութեան: Երբ Համագործակցական Հանրապետութեան մասին ընկերվարականի մը գաղափարը իրականանայ, դեռ հանճարի լեռները պիտի բարձրանան կեանքի մակարդակին վրայ, լեռներ՝ աւելի բարձր և աւելի բազմաթիւ քան այսօր: Այսօր է որ հանճարը ճղմուած է «կեանքի նսեմ տափակութիւնը» ներկայի իրականութիւն մըն է:

Այն միակ հաւասարութիւնը՝ որ ընկերվարականները կը յուսան աշխարհի վրայ իրականացած տեսնել, այդ աստուածային հաւասարութիւնն է, որ՝ ոչ ոք կարող է ուրանալ, առանց ուրանալու ազատութիւնը և եղբայրութիւնը միևնոյն ատեն — պատեհութեան հաւասարութիւնը: Արդի ընկերվարութեան բողոքը ուղղուած չէ Բնութեան անհաւասարութիւններու դէմ, որ մէկ կողմէն մեզ կուտայ անտառի փայտահարները և ջրատարները, իսկ միւս կողմէն Շէյքսպիրի մը, Տարւինի մը և Էտիսընի մը հանճարը: Ընկերվարութիւնը ուղղուած է միմիայն այս

արևեստական, մարդու ստեղծած անհաւասարութիւններուն դէմ, որ չղթաններով կը կապուէ մարդու հոգին, կը խեղդէ հանճարը թշուառութեան և յուսալքումի սոսկալի ճախինին մէջ, և կը բարձրացնէ մէկ քանինները առանձնաշնորհումի գահերուն վրայ—գահեր, որ հիմնը ւած են ճշտողներու գետնատարած և չղթայւած դասակարգին վրայ:

Թէև ճիշտ է, որ կեանքի պարտէզի ծաղիկները նոյնանման չեն ըլլար, հաւասար գեղեցկութիւնով, գոյնով կամ անուշահոտութիւնով, բայց նւազ ճշմարիտ չէ նաև որ անոնցմէ ամէն մէկը կանխաւ պէտք է ունենայ հաւասար պատեհութիւնը ծաղկելու և աճելու, որ մենք կարողանանք արդարութեամբ խօսիլ իբրև կատարած իրողութիւն մը: Եւ աշխարհը չպիտի յարմարի մարդկային մանուկի մը, ոչ ալ արժանի մարդու ամենաբարձր ձգտումին, որպէսզի ամէն մի մարդկային ծաղիկ հաւասար խնամք և պատեհութիւն ունենայ աճելու: Մինչև որ կեանքի տնտեսական պայմանները կարելի դարձրեն աշխարհի վրայ ծնող ամէն մի մանուկի համար, հասնելու իր ուժերու ամենաբարձր կարելի դարգացման, մեզի համար արդար չպիտի ըլլար հանդարտ և գոհ մնալ:

Տնտեսական պայմանները շատ աւելի կարեւոր են քան աշխարհի բարոյագէտները ճանչցած են, որովհետև այդ պայմանները այն հողն են որուն վրայ կեանքի ու նկարագրի արմատները կաճին, և որմէ կը ստանան ազատ բողբոջում և կատարեալ պտղաւորումը կարելի դարձնող կենսական ուժերը: Կեանքը կը հասնի վեհ բարձրութեան մը և կատարեալ հիւսւածքի մը միայն

այն ժամանակ, երբ իր արմատները աճին տնտեսական պայմաններու սննդարար հողին վրայ: Ինչ որ մենք կուզենք, ուրեմն ընկերութեան ինչպէս նաև անհատի բարիքին համար,—բոլորի տնտեսական*) հաւասար պատեհութիւնն է: Եւ մինչև որ այդ եզրին չենք հասած, որքան ատեն որ անմաքուր մթին տնակը ձգէ իր սև շուքը մեր քաղաքներուն վրայ, և ճմուռած, դեղնած, անօթի մանուկներու դէմքերը ոգիներու պէս թափառին մեր փողոցները, չենք կարող երգել երգը եղբայրութեան, որ մարդարէութիւն մըն է և ոչ թէ կեանքի իրականութիւն մը: Եւ միշտ ալ փողոցները և առուծախի տեղերը պիտի յորդին խորտակւած և ալլալւած մարդկային դէմքերով, մարդկային մեծ պայքարի հոսանքէն քշուածներով և կորսուածներով,—դէմքեր դատապարտւած, անժառանգ դարձած մարդու աստուածային ստացւածքէն: Պատեհութեան հաւասարութեան այս պահանջը իբրև իրաւունքը ամէն մէկ մանուկի, անվիճելի և անպատասխանելի կը մնայ: Անոր վրայ միայն արդարութիւնը կարող է հաստատ և անսասան մնալ, անկէ միայն ճշմարիտ ազատութիւնը կարող է ծորել: Այդ ընկերվարութեան էութիւնն է և մարտահրաւէրն այս դարուն, որուն մէջ մենք կապրինք:

*) Ինչպէս նաև քաղաքական:

III

ԸՆՆՆԵՐՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ խիստ ցաւառիթ կերպով սխալ կը հասկցւի և սխալ կը ներկայացւի երբ մարդիկ կը հաւատան թէ՛ այն դէմ է մասնաւոր սեփականութեան: Ընկերվարութիւնը և մասնաւոր սեփականութիւնը հակադրական չեն: Ամէն բանի հասարակաց սեփականութիւնը, որ դեռ չատ մը բարի մարդիկ կը հաւատան թէ ընդունւած է Ընկերվարական ծրագրի մէջ, իսկապէս ոչ մէկ կապ ունի անոր հետ: Այսպիսի համայնատիրական (communitic) գաղափարները կը պատկանին Պղատոնի, նախնի Քրիստոնէական Հայրերու, Մօրի, Ֆուրրիէի և Աուէնի Հին իւթօպիաներուն: Արդի ընկերվարական գաղափարը խիստ չնչին նմանութիւն ունի այս Հին գաղափարականներուն՝ մասնաւոր սեփականութեան իրենց ուժգին ատելութեամբ: Այսօրւան Ամերիկայի Ընկերվարականը աւելի մօտիկ է Արիստօտէլի հաւատքին մասնաւոր սեփականութեան պաշտօնումի և անոր մօտաւոր հաւասարեցումին վերաբերմամբ, քան Պղատոնի հաւատալի-

քին, որ կը հաւատար մասնաւոր սեփականութեան ջնջումին:

Տեսակէտով մը, մարդկային քաղաքակըրթութեան ամբողջ պատմութիւնը կարելի է ըսել սեփականութեան այս խնդրին համար, մարդու պայքարին արձանագրութիւնը եղած է, անոր ջանքը իրերու կացութեան յարմարելու համար: Պատմութեան մէջ իւրաքանչիւր մեծ դար արդէն ծնած է սեփականութեան իրաւունքներու շուրջ ընդհարումէ մը: Կնոջ արդի պայքարը քւէի իրաւունքին համար ուրիշ բան չէ բայց եթէ վերածաղկումը շարժուն ինչք մը ըլլալու վիճակէն: Երբ նախնական մարդը դուրս ելաւ կին մը որսալու, ան զինւած գնաց և ոչ թէ անուշեղէնով, օրերաի թիքէթներով և ծաղիկներով, ինչպէս քսաններորդ դարու մարդը կերթայ: Փոխանակ ասոր, ան զինւեցաւ խոշոր քարով մը և ճոկանով մը: Իր ընտրած կինը բռնելով, ուշաթափ վիճակի մէջ քաշեց տարաւ իր տունը և այսպիսով իր սեփականութիւնը դարձուց: Վեցերորդ դարուն Արքեպիսկոպոսներու խորհուրդը Մաքօնի մէջ կը վիճէր թէ կինը հոգի ունի՞ թէ ոչ, իսկ քսաներորդ դարի Ամերիկայի օրէնսդիրները կը վիճին կընոջ ընտրական իրաւունքներու մասին, մեզի յիշեցնելով Հին ըմբռնումը թէ կինը յատկապէս շարժական ինչք մըն է:

Երբ կառավարութիւնը յայտարարեց թէ որոշ ցեղի մը մարդկային էակները յատկապէս պիտի նկատուէին իբրև շարժական ինչքեր, և մարդկային մարմիններու և հոգիներու սեփականութիւնը կանոններով օրինականացած էր, այդ գաղափարի դէմ առաջին կոչը ցնցում մը

առաջ բերաւ ժողովուրդի մեծ զանգւածին մէջ՝ Պօսթըն յարձակեցաւ իր քաջ կէրիսընին վրայ և Քանքըրտ քարկոծեց ազնիւ Հուրթիւրըր: Ինչպէ՛, որովհետև կամբաստանէին թէ Գերեվածառութեան Ջնջողները կը ձգտէին ջնջել մասնաւոր սեփականութիւնը: Եթէ ամբաստանէին թէ կրօնքը, բարոյականութիւնը, արւեստը կամ ուրիշ ունէ բան կործանել կը փորձեն, այդ պիտի բռնաբարութեան չպիտի ենթարկուէին, բայց մասնաւոր սեփականութեան վրայ յարձակում մը առաջ բերաւ իրենց գլխուն, անխուսափելիօրէն սեփականատէր և սեփականապաշտ դասակարգին զայրոյթը: Երբ անոնք կամբաստանէին թէ՛ կը ձգտէին հրեշային ոճիրներով կործանել մասնաւոր սեփականութիւնը, զերեվարութեան անարդար սիստեմի թշնամիները կուտային այն պատասխանը՝ որը «Ընկերվարականները այսօր կը կրկնեն. «Մենք մասնաւոր սեփականութեան դէմ չենք, բայց միայն անոր կարգ մը այլանդակ ձևերուն»: Անոնց յայտարարութիւնը, որուն անմահ Լինքըն, այնքան վեհօրէն ձայնակցեց սա էր, — թէ իրենք ունէ առարկութիւն չունին ինչքերու սեփականութեան դէմ բայց իրենք դադար չպիտի առնէին մինչև որ չի կործանէին մարդերու և կիներու սեփականատիրութիւնը:

Պատերազմի կատաղի տաքութեանը մէջ, գնով մը՝ որ տակաւին մեր միտքը կը տխրեցնէ և կը գողգղացնէ, — ազգը հաստատեց այն սկզբ բունքը, թէ ոչ մէկ մարդ այնքան բարի կամ այնքան մեծ է որ կարողանայ տէր դառնալ ուրիշի կեանքին: Այսօր Ընկերվարականը ազգը կը հրաւիրէ դիմաւորելու համար նոր շարժում մը, ո-

րուն պէտք է պատասխանէ Ամերիկեան ժողովուրդը սրտով և մտքով: Ընկերվարականը կը հաւատայ որ ինք կը կրէ այն դրօշակը, որ Լինքընը կրեց, վերցնելով այն տեղէն, ուր Լինքընի պաղ ձեռքը վար ձգեց և տանելու դէպի այն հանգրւանը, ուր պիտի տանէր ան եթէ կենդանի ըլլար այսօր: Ընկերվարականը յաւիտենական հարցը կը տանի դէպի առաջ: Ինչպէս Լինքընը որոտաց թէ ոչ մէկ մարդ այնքան բարի է որ կարողանայ ուրիշի կեանքին տէր դառնալ, այսպէս ալ մեր օրերու Ընկերվարական պրօպականդիստը կորոտայ հին սկզբունքի նոր ձևը, ըսելով որ ոչ մէկ մարդ այնքան բարի է որ կարողանայ տէր դառնալ այն ինչքերուն, որոնցմէ կախած է ուրիշի կեանքը: Մարդիկը աղատ յայտարարել, այրել մագաղաթները, որ կը յայտարարեն զանոնք իբրև գերի և շարժական ինչք, անոնք իրապէս ազատագրել չի նշանակեր: Ոչ մէկ մարդ իրապէս ազատ է երբ, անոր կեանքին ղեկավարը ուրիշ մըն է, երբ կախած է ուրիշ մարդէ մը, որպէս զի իրեն իրաւունք տայ իր ձակտի քրտինքով իր հացը վաստկելու:

Ուրեմն՝ Ընկերվարութեան կոչը սա է. — Ոչ մէկ մարդ այնքան բարի է որ ուրիշի հացին տէր դառնայ, ինչպէս և անոր գործին և կեանքին: Այս երեք բաները վերջնական վերլուծումով նոյնը կը նշանակեն, որովհետև ո՛վ որ տէր է մարդու մը հացին, անոր աշխատանքի պատեհութիւններուն, տէր է նաև անոր կեանքին, այնքան վստահ, որքան եթէ իր ձեռքին մէջ մագաղաթ մը ունենար, որ վաւերացնէր թէ ինք մարդը աճուրդին (auction) մէջ գնած է:

Աշխարհի հացը շինողները իրաւունք պիտի ունենան իրենց ձեռքով շինած հացը ուտելու : Հաց շինելու միջոցները պէտք է առնել այն մարդոց ձեռքէն , որոնք ատոր միջոցով իրենց նմանները գերութեան մէջ կը կապտեն , և դարձնել զայն հասարակաց և ձրի ամենուն համար :

Այսպէս արդի Ընկերութիւնը ուրիշ սեփականութեան իրաւունքը չի ժխտեր , բացի այն սեփականութենէն , որ մարդուն միջոցը կուտայ իր նմաններուն վրայ տիրապետելու : Երկրագործը որ կաշխատի իր արտին մէջ և հանդստութեամբ կապրեցնէ ինքզինքը և իր ընտանիքը , այդ աշխատանքով չի շլթայեր իր նմանները և այն մանուկները , որ տակաւին ծնած չեն : Ընկերութիւնը կընդդիմանայ և կը ջանայ ընկերային ռամկավար քօնթրօլին տակ բերել ոչ թէ մասնաւոր սեփականութիւնը , այլ անոր հակաընկերային ձևերն , որոնք զարգացած և իշխող տնտեսական դասակարգի մը ուժ տւած են շահագործելու տքնող մասաններու աշխատանքը և պէտքերը :

Ով որ ընկերութեան ծրագիրը ուրիշ կերպ կը մեկնաբանէ , զայն սխալ կը ներկայացնէ : Առարկել թէ՛ ինչպէս ումանք կընեն , ասիկա Ընկերութեան նպատակին մեղմացած բացատրութիւնն է , խաբէական պրօպագանդի մը դիտումներով , անաղնիւ և անուղիղ է : Մարքս և Էնգէլս , արդի գիտական Ընկերութեան մեծ հիմնադիրները , երեսուն տարի առաջ իրենց հռչակաւոր «*Բոժժի-նիտ Մ-նիթ-որօ*»-ի մէջ կեցած էին ձիշտ նոյն գետնի վրայ , ինչպէս որ այդ մեծ դօքիւմանի վկայութիւնը ցոյց կուտայ : Անոնք կատարեալ յստակութեամբ արտայայտեցին

թէ իրենք դէմ են միայն մասնաւոր սեփականութեան այն կապիտալիստ ձևին , որ սեփականատէր դասակարգի համար կարելի դարձուցած է շահագործել հարստութիւն արտադրողները , դէմ են քիչերու այն մասնաւոր սեփականութեան , որ մասնաւոր սեփականութիւնը անկարելի կը դարձնէ շատերու համար :

Այս Ա՛ թէ ինչու պայքարը դասակարգի մը պայքար է, և թէ ինչու այնքան կը լսենք «դասակարգային պայքար», «դասակարգային գիտակցութիւն» Ընկերավարական պրօպականդի հետ: Երբ Պրն. Բուզվէլթ նախագահ էր, սովորական կուարարի մը նման իր մոլեզնոտ սըլաքները կը նետէր Ընկերավարականներու դէմ, որոնք դասակարգային գիտակցութեան պայքարը կը քարոզէին: Ինք այնպէս կը կարծէր թէ Ընկերավարականները իրենք են դասակարգային պայքարը ստեղծողները, որու մասին այսքան կը խօսին, և ուրիշ շատերու նման, կերևակայէր թէ չարանենգ Ընկերավարականները իրենց գոյութիւնը կը պահեն դասակարգային ատելութիւն գրգռելով:

Բայց դասակարգերու պայքարը, որու մասին Ընկերավարականը այնքան կը խօսի աքիտասիօնով առաջ եկած չէ: Աքիտատօրներու յուզումնալի կոչերուն իբրև պատասխան չէ որ դասակարգերը կազմուած են ազգի մը մէջ և իրարու դէմ կը բաղխին: Մեր տնտեսական սիստէ-

մի զարգացումը հասած է այնպիսի կէտի մը ուր ազգին բոլոր հարստութեան աղբիւրներու ղեկավարումը գործնականօրէն անցած է քանի մը ձեռքերու մէջ, այդ վիճակը—կը մղէ զանոնք, ուղեն թէ չուղեն, տիրապետել մեր քաղաքականութեան վրայ,—կըստեղծ է օլիկարչի (մասնաւորներու տիրապետութիւն) մը և կը բաժնէ ազգը մարտնչող դասակարգերու: Երբ ազգի մը հարստութիւնը և աղբիւրները փոքրամասնութեան սեփականութիւնը դառնան, այդ փոքրամասնութիւնը անխուսափելիօրէն տիրապետող դասակարգը կը դառնայ, և դարձեալ անխուսափելիօրէն, ենթակայ դասակարգը պիտի բռնագատելի՝ մարտնչիլ անոր դէմ:

Հեռաւարք դասակարգային պայքարը արւեստական ընդվզում մը չէ որ աքիտասիօնով ստեղծուած և սնուցուած է, այլ մեր տնտեսական զարգացման բնական և անհրաժեշտ արդիւնքը: Ճիշտ ինչպէս որ մենք կարող ենք ըսել թէ ամբողջ պատմութիւնը մարդկային պայքարի արձանագրութիւնն է, սեփականութիւնը գնելով կեանքի հետ ուղիղ յարաբերութեան մէջ, նոյնպէս մենք կարող ենք ըսել որ այն դասակարգային պայքարներու արձանագրութիւնն է: Յառաջդիմութիւնը միշտ դասակարգային պայքարներու ձեռք առած է: Քաղաքակրթութեան ամէն մէկ դարաշրջան նոր դասակարգի մը հինի վերայ տարած յաղթութիւնով յառաջ բերուած է: Համարձակօրէն, Ընկերավարական շարժումը է և պէտք է ըլլայ դասակարգային շարժում մը: Այսինքն իր անմիջական նպատակը պէտք է ըլլայ շարժումովճարի աշխատաւոր դասակարգի յաղթանակը ապահովել, շահագործողներու դասակարգին դէմ:

Ուրիշ ոչ մէկ կերպով կրնայ վերջ գտնել ներկայ սիստէմը, իր՝ գործաւորներու շահագործումով (կապիտալիստներու կողմէն) և իր հարստութեան խառնակութիւններով, որ դիզուած է միմիայն ժողովուրդները խորասուզելով թըշւառութեան անդունդներու մէջ:

Այս չի նշանակեր թէ միայն ձեռքի գործաւորները անիրաււած են և թէ անոնք միայն շահագրգռուած են աւելի լաւ վիճակ մը ստեղծելու: Դարձեալ աւելի պակաս չի նշանակեր թէ միայն շահագործւողը կարող է միանալ քաղաքական ընկերակարական շարժման: Ինչ որ ըսել կուզենք սա է, թէ՛ ընկերական մեծ խնդիրին լուծումը երբէք չի կրնար ըլլալ, եթէ ան չի կործանէ շահագործող դասակարգի ուժը և ազատագրէ շահագործող դասակարգը: Այդ նպատակին համար է որ բոլոր անոնք՝ որ իրենց ձեռքերը պիտի ուղէին միացնել Ընկերակարականներու հետ, պէտք է ուխտեն, և բնական է որ գործաւորները աւելի սուր շահագրգռութիւն մը ունենան այս նպատակի իրագործման մէջ քան իրենց շահագործողները:

Թէև յաճախ անոնք ներկայացուած են իբրև փափաքողներ, պարզապէս մէկ իշխող դասակարգը ուրիշի մը տեղ փոխելու: Ընկերակարականները բաւական սրատես՝ են տեսնելու թէ վերջնական որոշում մը չէ այդ: Եթէ աշխատանքի այս աշխարհաճաւալ շարժման նպատակն ըլլար պարզապէս տեղափոխել մարտնչող դասակարգերու պատկան տեղերը, այսօրուան տէրերը վաղուան գերիները դարձնելով, մեծ բան մը կատարած պիտի չըլլար: Ընկերութիւնը դարձեալ պիտի բաժնէր կուռող դասակարգերու, դարձեալ պի-

տի ըլլային հացի տէրեր և հացի գերիներ, շահագործողներ և շահագործւողներ: Ո՛չ: Աշխարհաշրջան Ընկերակարական շարժման նպատակն է դասակարգային իշխանութիւնը միանգամ ընդ միշտ վերջացնել, և ոչ թէ պարզապէս տէրերը փոխել: Գործաւորները այս դիրքի մէջ են, անոնք չեն կարող մէկ կողմ նետել շահագործող դասակարգային իշխանութիւնը առանց կործանելու իր միակ հիմքը, որուն վրայ դասակարգային իշխանութիւնը կրնայ կանգուն մնալ, և միաժամանակ առանց ստեղծելու միակ կարելի տնտեսական հիմքը՝ եղբայրութեան կեանքին համար: Դասակարգային պայքարը առաջին անգամ սկսաւ երբ մասնաւոր սեփականութիւնը ընկերական կեանքի միջոցներուն մէջ երևան եկաւ և մարդ մը կարող եղաւ ըսել այն պայմաններու մասին, որոնք անհրաժեշտ էին ուրիշի կեանքին՝ անոնք ենթակայ են իմ կամքիս և օրէնքիս: Դասակարգային պայքարը ընդմիշտ պիտի վերջանայ երբ հասարակ կեանքի միջոցները ենթակայ կը դառնան հասարակաց բարիքին և կամքին: Ընկերական սեփականութիւնը, սեփականացած և կառավարուած հասարակաց բարօրութեան և վայելքին համար: Ընկերակարական շարժումը դասակարգային ատելութիւնը սերմանելու համար գոյութիւն չունի, անոր նպատակն է ջնջել այն պայմանները, որոնք դասակարգեր կը ծնին և կարտադրեն դասակարգային հակառակութիւններ և ատելութիւններ: Այս խաղաղարար նպատակը շատ տարբեր է այն նըպատակէն, որ սովորաբար կը վերագրուին Ընկերակարականներուն իրենց քննադատներու կողմէն:

ԲԱՅՑ, կարող են առարկել, որ բոլոր Ընկերվարական թէօրիաները բաւական լաւ կը թըւին, երբ անոնք հոգածութեամբ և հանդարտութեամբ բացատրւին, բայց բան մը կայ, որ Ընկերվարականները հաշիւի չեն առնել—մարդկային բնութիւնը անտես կընեն: Անձնասիրութիւնը և նախանձը մարդու բնութեան մէջ անբաժան են, կըսեն մեզ, և կը վախնանք, որ Ընկերվարականը մարդկային բնութիւնը ոսկիի պէս մաքուր կը կարծէ, առանց ո՛րէք խառնուրդի: Հին և ալեոր առարկութիւն մըն է աս, որ ամէն Ընկերվարական պէտք է հաշիւ առնէ:

Ընկերվարականը կը պատասխանէ այս առարկութեան պնդելով թէ իրականութեան մէջ Ընկերվարութեան ընդդիմադիրն է որ անկարող է շիտակ կերպով ըմբռնել մարդկային բնութիւնը, թէ միայն Ընկերվարականը իր յոյսը և ջանքերը կը հիմնէ մարդկային բնութեան վրայ: Այս խնդիրը լայնօրէն և հակիրճ կերպով բացատրւած պէտք է գործածել ինպաստ Ընկերվարական

չարժումին: Նոյն իսկ բացատրութիւնները, որ սովորական մարդ կուտայ մարդկային բնութեան մասին, կը մատնէ այն իրողութիւնը, որ ինք երբէք ըրջօրէն խորհած չէ ատոր վրայ, երբէ՛ք հարցուցած չէ ինքնիրեն թէ ի՛նչ է մարդկային բնութիւնը: Ան կը կրկնէ թութակի պէս, առարկութիւն մը, որ տեղ մը լսած է, այնքան տկար խորհուրդով ինչպէս թութակ մը կը կրկնէ իր ըսել սորված բաները նոյնքան տկար հասկացողութիւնով:

Ինչ ըսել կուզեն «մարդկային բնութիւն» ըսելով, երբ այն կը ներկայացնեն իբրև անյաղթելի խոչընդոտ մը Ընկերվարութեան հանդէպ: Իրականութիւն մը չէ՞ արդեօք թէ այս առարկութիւնը առաջ քշողները մարդկային բնութիւնը կը կարծեն հաստատուն և անփոփոխելի բան մը, տեսակ մը կայուն նիւթ, անթեքելի սկզբունք, որ կը մտնէ ամէն բնականոն մարդ էակի կազմւածքին մէջ: Ներկայացւած առարկութեան ձեւէն յայտնիէ թէ, առհասարակ բոլոր անոնք որ կը ծանրանան ատոր վրայ, իրենց մտքին մէջ ունին թերևս դեռ և որոշ կերպով կազմւած յղացում մը մարդկային բնութեան նկատմամբ, իբրև մէկ կապոց դանազան խառն յատկութիւններու, խառնուրդ կարգ մը մոլութիւններու և առաքինութիւններու, որ աւելի կամ նւազ հաստատութեամբ ձուլւած, կը մտնէ ամէն սովորական մարդ էակի մտային և բարոյական կազմին մէջ:

Բայց իրողութիւնն այն է որ մարդկային բնութիւնը միշտ կը փոխուի: Յառաջդիմութիւնը կը նշանակէ մարդկային բնութեան փոփոխութիւն մը կամ բարեփոխութիւն մը: Ոչ միայն

ո՛րէն ատեն մտաւորական և բարոյական զարգացման մակարդակ մը չկայ որ մեզ արգարացնէ առհասարակ մարդկային բնութեան մասին խօսած ժամանակ, այլ նաև ժամանակի և միջկայրի փոփոխութիւնները կը նշանակեն վերաբերումի և մտաւոր գիրքի այնպիսի փոփոխումներ, որոնց երբ ուշադրութիւն հրաւիրենք բաւական պէտք է ըլլայ այս յիմար հին առարկութիւնը մէկդի դնելու:

Իւրաքանչիւր մեծ աղէտ որ մամուլի մէջ կը տեղեկագրուի, կը պարունակէ սա իրականութեան յատուկ լուսաբանութիւնը թէ չկայ խիստ որոշ նշանակութիւն մը որ մեր շարունակ գործած «մարդկային բնութեան» բացատրութիւնը տայ: Մեծ աղէտ մը կը պատահի ծովին վրայ, օրինակի համար, իրարանցում մը տեղի կունենայ խուժելու նաւակներուն վրայ: Ոմանք իրենց խելայեղութեան մէջ կը կոխտտեն կիներ և մանուկներ, անոնք անձնասպանութեան նախնական բնագիւղ կը ղեկավարին: Այդ մարդկային բնութիւն է: Բայց ուրիշներ զանոնք ետ կը կեցնեն և կը պաշտպանեն կիները, որ նախ ասոնք նաւակ մտնեն: Անոնք կը ղեկավարին այնպիսի ուժով մը որ կը յաղթէ մարդկային նախնական բնագիւղ, զգացում մը, ընկերութեան պայման մը, ցեղին մէկ աւանդութիւնն է այդ ուժը, որ նոյնպէս մարդկային բնութիւն է:

Կրակէն վախցող նախնի մարդը և զայն կործանող քաղաքակրթւած մարդը կը պատկերացընեն մարդկային բնութիւնը իր զարգացման տարբեր աստիճաններուն վրայ: Ներկայ մարդը, ովկիանոսը իր բեռներու փոխադրութեան, իսկ

միջնորդը ճամբորդութեան համար կը գործածէ, բայց հեռաւոր նախնիքները՝ ովկիանոսէն կը վախնային, իսկ միջնորդը ահարկու խորհրդաւորութիւն մը կը նկատէին. ասոնք կը պատկերացնեն մարդկային բնութիւնը իր յեղաշրջումի տարբեր աստիճաններուն վրայ: Իրենց ընթացքը կը ցոլացնէ իրենց հմտութեան և փորձառութեան ամբողջութիւնը:

Մարդկային բնութեան օրինակն է Ափրիկէի մէջ վայրենիին անօգնական, կոյր սարսափը, հիւանդութեան համաճարակին առջև, բայց մարդկային բնութեան ուրիշ մէկ փուլին օրինակն է մեծ գիտնական Գոնի, որ կերևար ժանտախտի և մահի բուն կեդրոնները, ապացուցանելով որ ինք աւելի հզօր է, քան բնիկներու առտւածները: Սարսափած վայրենին որ իր խեղճ մարմինը կը հաշմէ զայրացած աստւածները մեղմելու յոյսով, և գիտնականը որ հիւանդութեան մանրէները կը փնտռէ, ճախինները կը ցամբեցնէ և համբերութեամբ անոր դարման կը պատրաստէ, կը պատկերացնեն մարդկային բնութիւնը, իբրև մէկ մեծ և շարունակ փոխող մարդկային գիտակցութեան արտայայտութիւնը:

Ի հարկէ կեանքի զարգացման օրէնք մը կայ որ կը յայտնուի այնքան տարտամ կերպով բացատրւած «մարդկային բնութիւն» եզրին մէջ: Մարդը իր շրջապատի ստեղծագործութիւնն է, անձնապաշտպանութիւնը, ինքնագիտակցութիւնը ու ինքնաարտայայտութիւնը, ասոնք հիմնական բնագիւղներ են, որ կորոշեն իր ընթացքը, գործերը ո՛րէն տրւած շրջապատի մէջ: Ընկերավարութիւնը արհեստական ձեռնարկ մը չէ ներկայ օրէնքներու տեղը ուրիշներ դնելու: Անիկա ձեռ-

նարկ մը չէ, ինչպէս շատերը կենթադրեն այլա-
սիրական շարժառիթները դնելու անձնական շա-
հերու տեղ, որ կը բղխին կեանքին հիմնական օ-
րէնքէն: Բոլորովին հակառակն է իրականու-
թեան մէջ: Արդի Ընկերվարութեան ամբողջ
թէօրիան և գործաւորներու ուղղած իր կոչը
անձնապաշտպանութեան օրէնքի վրայ կը կռթ-
նին: Անձնուրացումը Ընկերվարութիւն չէ, ա-
ւելի լաւ պիտի ըլլար սահմանել ան իբրև յու-
սաւորած անձնական շահ:

Այդ կարելի է դիւրին կերպով ցոյց տալ:
Ահա այստեղ են արդի ընկերութեան հակընդ-
դէմ երկու դասակարգերը: Մէկ դասակարգը
փոքր է, բայց շափազանց հզօր: Հակառակ իր
թիւի նւազութեան՝ իշխող դասակարգն է այն,
որ կը ղեկավարէ և կը շահագործէ աւելի մեծ
դասակարգը: Իր անդամները կը կառավարեն այն
իրականութեան պատճառով, որ իրենք դասա-
կարգային համերաշխութեան զգացում մը մշա-
կած են կեանքի միջոցներու իրենց սեփականու-
թեան արդիւնքովը: Հիմա, գործաւորները կը
մշակեն դասակարգային բնազդ մը, դասակար-
գային համերաշխութեան զգացում մը, իբրև
անհրաժեշտ արդիւնքը իրենց տնտեսական փոր-
ձառութեան և դիրքին: Իրողութեան առջևէն
փախուստ չկայ: Մարդկային էակներու մէջ ա-
մենախոր և ամենահիմնական բնազդն է ձգտիլ
աւելի բարիք ապահովել—նւազ չարիքի փոխա-
րէն: Այդ բնազդը ստիպեց մարդը իր առաջին
կրակը վառելու, այն ներշնչեց առաջին նաւակի
կառուցումը, այն ներշնչած է ամէն մէկ գիւտ
և ամէն մէկ յեղափոխութիւն աշխարհի պատ-
մութեան մէջ: Ընկերվարութիւնը իր յոյսը կը

դնէ մարդկային խոր, նախնական բնազդին վը-
րայ: Փոխանակ ըսելու թէ Ընկերվարութիւնը կը
պահանջէ փոփոխութիւն մը մարդկային բնու-
թեան մէջ, աւելի ճիշտ պիտի ըլլայ ըսել թէ
մարդկային բնութիւնը անհրաժեշտ կը դարձնէ
այն փոփոխութիւնները, որուն համար Ընկեր-
վարականները կաշխատին:

Եթէ ասոր նշանակութիւնը բոլորովին վճիտ
չէ խնդիրը դիտէ աւելի հետևեալ եզրերուն
մէջ. երկար ատեն առաջ Թօմասսօ Քամփանէլլա
ժողովուրդը նկարագրած է իբրև «անասուն մը
ցեխոտ ուղեղով» և հիմա այդ ժողովուրդը կը մը-
շակէ մաքի պայծառ տեսութիւն մը այլևս ոչ ցե-
խոտ ուղեղով, այլ աշխոյժ և սրատես ժողովուր-
դը կը սորվի թէ ազատութիւնը անհարկի է,
թէ ամենուն համար ալ առատութիւն կայ և թէ
ոչ ոք պէտք է նեղի չգոյութենէն, թէ կարելի
է քիչ տանջիլ և աւելի ապրել, աւելի բարիք
տեսնել քան թէ չարիք: Տարօրինակ բան մը չէ
որ այդ ժողովուրդը աւելի ընդարձակ կեանքի
մը հասնի աւելի ջերմ ըմբռնումով և դառնայ
դէպի ապագան—Ընկերվարութեան ապագան:—
Այդ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հնազանդութիւն
բնութեան նախնական օրէնքին, այն օրէնքին որ
կառավարած է աշխարհը, սկսած այն ատենէն
երբ առաջին մարդը ակնապիշ դիտեց գլխի վը-
րայի ստաղերը:

Արդի ընկերվարութեան սկզբունքներուն և
անոր հետևողները ներշնչող յոյսի մասին ո՛րէն
պարզ, դիւրամբռնելի խօսք մը ընելու փորձը
չկրնար զոհացնել, եթէ անտես առնել միակը-
նութեան վրայ հիմնած ընտանեկան հաստա-
տութեան նկատմամբ անոնց վերաբերումի խըն-
դիրը:

Անցեալի Իւթօպիան փորձերէն Ընկերվա-
րութեան ստացած բոլոր ժառանգութիւններէն
ոչ մէկը աւելի մեծ նեղութեան աղբիւր դար-
ձած է քան այն գաղափարը թէ ամուսնութիւ
նը և ընտանիքը պէտք է ջնջւին: Պղատօնի Հան-
րապետութիւնը, սեփականութեան համայնա-
ցումը կատարեալ դարձուց կիներու համայնա-
ցումովը, և ճիշտ ինչպէս որ շատերը կը կարծեն
թէ Ընկերվարականները Պղատօնի համայնական
գաղափարը կը պաշտպանեն սեփականութեան
նկատմամբ, նոյնպէս կը կարծեն թէ Ընկերվա-
րականները անպատճառ կիներու համայնացու-
մի գաղափարը կը պաշտպանեն:

Թող որ ըսենք ուրեմն, կարելի եղած ուժգը-
նութիւնով, թէ արդի Ընկերվարութիւնը այդ
յատակագրիծներու հետ ոչ մէկ կապ ունի, ընտա-
նեկան կեանքը նոր հիմի մը վրայ դնելու, որ
առհասարակ ամիսփուած է հետեւեալ քաղցրահն-
չիւն որակումին մէջ—«Ազատ Սէր»: Ընկերվա-
րական շարքերէն դուրս կամ ներս գտնուող քա-
նի մը սահմանափակ փիլիսոփաներ կարող են
ենթարկել այդ կարգի երեւակայական երազնե-
ներու, բայց աշխարհի Ընկերվարականներու մե-
ծագոյն զանգւածը անոնց հետ չունի այնքան
կապ, որքան Ընկերվարական շարքերէն դուրս
գտնուող ժողովուրդի մեծ զանգւածը: Ով որ
Ամբրիկայի Ընկերվարականները կը մեղադրէ
թէ փափաք կը սնուցանեն միակին ամուս-
նութեան վրայ հիմնած ընտանիքի քայքայման
համար, և կը խարանէ զանոնք իբրև «Ազատ
Սէրեաններ», արժանի է օսթրասիզմի, այն բո-
լոր ուղիղ-մտածող մարդերու և կիներու կող-
մէ, որ կը սիրեն և կը գուրգուրան Հանրապե-

տութեան վրայ, առանց կուսակցական նկա-
տումներու. որովհետև այսպիսի անձեր կը վը-
տանգեն նոյն իսկ ազգին ապահովութեան տես-
կանութիւնը, նախապաշարելով և ստորին կիր-
քեր գրգռելով ազգային մեծ հարցի վիճարա-
նութեան մէջ: Աւելի վատթար դաւաճանութիւն
չկայ, և յուսալի է որ հետու չէ այդ օրը, երբ՝
ով որ այդ մեղադրանքը կընէ, ըլլայ իր դիրքը
բարձր կամ ցած, բոլոր խոհուն քաղաքացիները
պիտի անւանեն զայն իբրև Հանրապետութեան
թշնամի մը, աւելի վտանգաւոր քան Պէնէդիքդ
Անըաներու*) բանակը:

Ստոյգ է որ գրեթէ բոլոր Իւթօպիա կառու-
ցանոցները, սկսած Պղատօնէն մինչև յղա-
ցող և ողջամիտ Պրն. Ուէլս, հարկ զգացած են
ընտանեկան յարաբերութիւններու մասին նոր
ձև մը գծել: Ոմանք ինչպէս Պղատօն, կը պն-
դէին թէ միակին ամուսնութիւնը պէտք է ջնջ-
ւի և կիներու համայնացումը հաստատուի: Ու-
րիշներ, ինչպէս Պրն. Ուէլս, պնդած են միակին
ամուսնութեան պահպանումին վրայ, և անոր
պետական հսկողութեան սիստեմի մասին, ցեղի
ծաւալման համար ագարակի կենդանարուծական
սկզբունքները որդեգրելով: Այս երեւակայոցնե-
րը իրենց ծննդամշակութեան և ցեղամշակու-
թեան դրութիւններով, և կատարեալ մարդու
(super man) երազներով կը գտնւին Ընկերվա-
րական շարժումի թէ մէջը և թէ դուրսը:
Բայց եթէ դուք խնդիրը վեր առնէք պարզ դա-

*) Միացեալ Նահանգներու մասնիչ մը՝ Յե-
զափոխութեան շրջանին: Թ.

տողութիւնով, պիտի համաձայնիք, որ Ընկերվարական շարժումը, պատասխանատու չէ այս անհատական կարծիքներուն և քմայքներուն, ինչպէս և պատասխանատու չէ այն իրողութեան համար, որ իր անդամներէն ոմանք բուսակերեան հակա-պատաստեան, հակա-կենդանահատեան (anti-vivisectionists) են, կամ նւիրողներ բազմաթիւ բարենորոգչական հաւատալիքներէն մէկուն կամ միւսին, որոնց կարևորութիւն կուտան շատ մը մարդիկ և կիներ: Պէտք է դատես Ընկերվարական շարժումը, ինչպէս ուրիշ ս'եւէ շարժում իր զանգւածով, այն հասարակաց նըպատակներով որ կը ներշնչէ շարժումը իբրև ամբողջութիւն մը, և ոչ թէ անհատական քրմահանգներով կամ տխմարութիւններով, որ կը յայտնեն Ընկերվարականներու ինչպէս ժողովուրդի ամէն զանգւածներուն մէջ:

Այն գաղափարը՝ թէ Ընկերվարութիւնը անհրաժեշտօրէն պէտք է պարունակէ արևեստական փոփոխութիւն մը ընտանիքի դաստիարակութեան մասին՝ ծնած է ժողովուրդի օրէնքներուն կատմամբ մարդու սխալ հասկացողութենէն: Գերաճումի (over-population) ահաբեկի ուրւակա նը որով Մալթուս ահաբեկեց անցած դարի կիսուն, դեռ ամբողջովին անհետացած չէ մարդոց մտքի հորիզոնէն: Մարդիկ Մալթուսի սարսափը առին և անով վարդապետութիւն մը ստեղծեցին. «Եթէ կեանքը շատ դիւրին դարձնես—կառարկէին, հեռացնելով սովը և համաճարակը, մասնաւորապէս սովին վախը, ցեղը սանձարձակօրէն պիտի աճի, բազմամարդութիւնը ապրելու միջոցներէն անդին պիտի անցնի»: Այս վարդապետութիւնով, իբրև հիմունքը իրենց խորհուր-

դին, բնականօրէն կեղքակացնեն թէ Ընկերվարութեան հարկաւոր պայման մը ըլլալու է սեսակներու աճումին վրայ կառավարութեան կողմէ հսկողութիւն մը կատարելու, մէկ կամ միւս ձևով:

Բայց մենք հիմա գիտենք որ այդ հին վարդապետութիւնը սխալ էր: Մենք գիտենք թէ բազմամարդութեան ճշմարիտ օրէնքը, մարդկային էակներու մէջ գոնէ չէ այն՝ ինչ որ Մալթուս կը խորհէր, այլ բազմամարդութիւնը կը ձգտի անբնականօրէն և անապահով աճումի, ուր որ աւելի խեղճութիւն եւ զրկանք կայ, ուր գոյութեան պայքարը ամենէն կատաղին է: Որքան գիտենք երբէք վախ չկայ «ցեղի ինքնասպանութեան» աղտոտ և աղքատ թաղերու մէջ: Այն ծնողները, որ վատ կը սնանին, անօթութենէ կը տառապին և աւելի կը գործեն, աւելի արագ կը ծնին. Ատրմ Սմիթ կը մատնանչէ այդ բանը «ԱԶԳԵՐՈՒ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ» գիրքին մէջ աւելի քան կէս դար առաջ, բայց մենք հիմա միայն կը հասկնանք անոր հրաշալի ճշմարտութիւնը: Բնութիւնը յարատև կը պայքարի ոչնչացման դէմ, և ուր որ կեանքը ամենէն տաժանելի է, հոն անոր տիտանեան ուժերը երևան եկած են: Այդ է բացատրութիւնը թոքախտաւորներու անբնականօրէն արգասաւորութեան, որուն գիտնականները երկար պտենէ ի վեր ծանօթ են: Բարեկեցիկ դասակարգին մէջն է որ ծնունդի նւազումը կը տեսնուի և ոչ թէ աղքատ դասակարգի: «Ցեղի ինքնասպանութիւնը» խնդիր մըն է ոչ թէ ամենաաղքատ, այլ ամենարարգաւաճ երկիրներու մէջ:

Բայց վերջապէս ամենամեծ խնդիրը, ցեղի

ինքնասպանութեան մասին Բուզվէլթեան խընդիրը չէ: Այլ աւելի ցեղի մարդասպանութեան խնդիրն է: Ինչ որ ամենէն աւելի մեզ պէտք է սոսկացնէր, ծնունդի նւազումը չէ, այլ մահերու աճումը: Մեր գաղափարականը պէտք չէ ըլլայ եղբրական ցեղ մը ծննդասակի և մահասակի միջև, մայրութիւնը պէտք չէ տւայտի մանուկներ ծնելու և թաղելու կրկին հոգեվարքով: Տնտեսական լաւ պայմաններ հաստատելով, այլևս վախնալու պէտք չմնար թէ բնութիւնը պիտի թերանայ ցեղին գոյութիւնը պահելու և կամ բնակչութիւնը գոյութեան միջոցներէն անդին պիտի անցնի: Կասկած անգամ չկայ որ միայն մէկ նահանգի մէջ, օրինակ Թէքսաս, կարող ենք այնքան սնունդեղէն աճեցնել, որ բաւական ըլլայ կերակրելու միլիոններով աւելի ժողովուրդ, քան որ ներկայիս կը բնակին Միաց. Նահանգներու մէջ. այն վախը թէ բնակչութիւնը միջոցներէն աւելի կաճի, այնքան հեռու է որքան այն վախը թէ մեղրահաւերը բազմանալով պիտի խեղդեն մեզ: Պէտք է միայն ներկայիս կործանումի միջոցներուն գործածւած հողի և աշխատանքի ուժին մէկ հազարերորդը տալ կեանքի արտադրութեան գործին, որպէս զի ամբողջ աշխարհը գոհացնենք թաւաութիւնով և պարարտութիւնով:

Սիստ հակիրճ և արագ ակնարկ մը միայն պէտք է ցոյց տալու համար բոլոր յատակագիծներու հին և նոր ոչնչութիւնը, որով կուգեն ջնջել ամուսնութիւնը և ընտանիքը, իբրև մէկ պայմանը ընկերական բարեկեցութեան: Այսպէս ասած բոլոր «Ազատ-Սէրեան» ծրագիրները որ հընարւած են այդ նպատակով, իրենց գոյութեան

իրաւունքը ունին ժողովուրդի օրէնքներու սըխալ հասկացողութեան մէջ:

Ընկերվարութիւնը ուրեմն ո՛չ «Ազատ-Սէր» կը պարունակէ, ո՛չ ալ ազարակի կենդանարծուութեան սկզբունքներու գործածութիւնը ընտանիքին համար: Այսքան կարելի է հաստատել, առանց արտայայտելու ո՛ր է գատապարտութիւն ծննդամշակութեան և ցեղամշակութեան ո՛ր է սիստեմի դէմ, որ առաջարկւած են. Ասոնք կրնան նկատուիլ իրենց արժանիքին համաձայն, ինչ որ կը հետաքրքրէ մեզ հիմա այն իրողութիւնն է թէ անոնք ընկերվարական ծրագրին մէջ տեղ չունին:

Ասկէ գատ ամբողջովին ճիշտ պիտի չըլլար ըսել թէ Ընկերվարութիւնը ընտանիքի հետ ո՛րէն գործ չունի, արդարև ջերմօրէն կարելի է յուսալ որ այն մեծապէս պիտի ազդէ ընտանեկան կեանքի վրայ, ինչ որ, տանելով զայն աւելի բարձր մակարդակի մը որ երբէք ասկէ առաջ հասած չէ: Զուր չէ յուսալ, որ մեր տնտեսական պայմաններու գոհացուցիչ կարգադրութիւնով մը պիտի չքանան այն չարիքները որ ամենէն աւելի կ'սպառնան այսօր ընտանեկան կեանքին: Անբանաւոր չէ ենթադրել, ինչպէս բոլոր Ընկերվարականները կենթադրեն թէ՛ երբ հաւասար տնտեսական պատեհութիւն տրւի ամենուն, և առանձնաշնորհում ոչ մէկին, որ Ընկերվարութեան ամբողջ նպատակն է, ոչ մէկ կին պիտի կապէ ինքզինքը անսէր ամուսնութեան մը, պարզապէս «տուն» մը ունենալու համար. ինչպէս մեր սրտի մէջ գիտենք թէ միլիոնաւոր կիներ այսօր ստիպւած են այդպէս ընել: Ոչ ալ կիները պիտի վաճառեն իրենց մարմինները և

հոգին թագերու և տիտղոսի—հարստութեան և ընկերական դիրքի համար, պոռնկութեան ձև մը ամուսնութեան դիմակի տակ, բաւական ընդհանրացած այսօր—բողութիւն՝ որ ոչ մէկ խորան կարող է սրբագործել, անհունօրէն աւելի ամութապարտ քան այն բողութիւնը որ կը ցուցադրէ իր ներկած ձևերը մեր մայթերուն վրայ, կամ կը ծածկի բողանոցներու վայրագոյրներու ետև:

VI

ՆԵՐՈՍ Ընկերվարականներու յոյսին վրայ այս հակիրճ տեսութեամբ մենք շփում ունինք գործնական կեանքի նիւթական իրերու հետ, որ յատկապէս կը պատկանի գիտակից փորձառութեան վրայ հիմնւած գործնական դատողութեան այն օրէնքին, որ «պարզ դատողութիւն» (common sense) կը կոչուի: Այսուամենայնիւ ուղիղ կամ արդար պիտի չըլլար եզրակացնել առանց ուէ ակնարկութեան, թէև հակիրճ, Ընկերվարութեան այն տեսլապատկերին մասին, որ այնքան սիրելի է բոլոր երկիրներու հազարաւոր Ընկերվարականներուն և որ չկրնար սահմանել այս նիւթական իրերու շափերուն և սահմաններուն միջև: Այս բաներէն անդին, պարզ Փիղիքական կեանքէն անդին՝ շատ աւելի խոր իր արմատներու և բարձր իր հասողութեան մէջ, կայ հոգեկան կեանքը որ մենք տարտամ կերպով կը զգանք, — բայց կը հասկնանք թէ մարդկային էակի ամենաազնիւ վախճանն է այդ: Թէև մենք դադրած ենք բառացի նկատել Աստուծոյ պատմութիւնը, որ

կաւին ձև կուտայ և յետոյ անոր ոնգունքէն կը շնչէ կեանքի Շունչը զայն կոչելով «Ապրող հոգի», բայց մեզի համար իր արժէքը չէ կորուսած այն : Մենք տակաւին կրնանք նկատել այդ հոյակապ խորհրդանշան մը որովհետև իւրաքանչիւր մարդկային էակի մէջ կայ բան մը որ կը դերագանցէ Փիղիքական կեանքը, և այդ հոգեկան կեանքն է :

Այսպէս բոլոր երկիրներու հազարաւոր խանդավառ Ընկերվարականներու համար, Ընկերվարութիւնը տնտեսական յարգարումէն աւելի բան մը կը նշանակէ, բան մը՝ որ անհունապէս աւելի լայնածաւալ է և աւելի փառայեղ քան լոկ նիւթական շահը : Ընկերվարական շարժման տնտեսական ծրագիրը, աշխարհի կողոպուածները և անժառանգները պետութեան տէրը դարձնելով, և հասարակաց քօնթրօլի տակ բերելով հասարակաց կեանքի բոլոր միջոցները, իր վախճանին հասած սեպելու չէ : Ասիկա առ առաւելն միջոց մըն է աւելի բարձր նպատակի մը, մենք կը փնտռենք մարդկային Փիղիքական կեանքի ազատագրումը, ոչ այնպիսիներու նման, որ հունձքի կերթան, այլ անոնց նման որ կերթան հողը պատրաստելու : Մենք կուզենք տնտեսական ազատութիւն իբրև միակ միջոցը որով կարելի է ապահովել հոգեկան ազատութիւնը : Մենք կուզենք թշուառութեան և ճնշումի բանտին դռները բանալ որ մարդկային հոգին կարողանայ ազատ արձակելու : Երբ մենք կը դիմենք մեր եղբայրակիցներուն որ մեզի միանան մեր ջանքերուն մէջ, տնտեսական արդարութիւն և ապահովութիւն հաստատելու, որովհետև տնտեսական ազատութեան երկրին մէջ միայն կատարեալ հաւատք ունինք թէ պիտի դտնենք Մարդկային եղբայրութեան Տաճարը և պիտի լսենք Ընկերութեան երգը :

II

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՆՁՆԱԿԱՆ
ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷԶ

ՄԵՏԱՏԵՆ և լայնատարած հակառակութիւնը Ընկերվարութեան հանդէպ, կը ծագի սա հաւատքէն թէ Ընկերվարական ընթացի տակ, մասնաւոր սեփականութիւնը իր բոլոր ձևերով պիտի ջնջուի և անձնական ազատութիւնը անկարելի պիտի դառնայ, անսահման բիւրօկրատիք կառավարութեան մը իշխանութեամբ. բոլոր միւս առարկութիւնները, կարելի է ըսել առանց ժխտելու անոնց ուժը, ստորագաս են այս երկուքին:

Արդի Ընկերվարութիւնը, ըլլայ ուղղադաւան Մարքսիստ կամ Արդի-Մարքսիստ կը հերքէ զայրոյթով երկու վերագրումներն ալ որ կամփոփւելին այս քննադատութեան մէջ: Որքան մեծ է այդ քննադատութեան յարատեւութիւնը, նոյնքան ուժգին է Ընկերվարականին կորովի թափը: Ոչ անբանաւոր կերպով ան կը պահանջէ իրաւունքը սահմանելու Ընկերվարական զաղափարը, որուն կը հաւատայ, մեկնելու զայն իր հասկըցած եղանակով: Սն կը մերժէ ընդունիլ Ընկեր-

վարութեան թշնամիներուն բնաբանը, անոր նը-
շանակութեան նկատմամբ: Բայց հակառակ փաս-
տացի հերքումներու, քննադատութիւնը կը
տիրէ:

Այս քննադատութեան գրեթէ համաշխար-
հային ազդեցութեան համար, չարամտութենէն
տարբեր պատճառ մը ըլլալու է քննադատներու
կողմէն: Ենթադրուած չարակամութեան ներքեւ
միշտ իրական հաւատ մը կայ թէ Ընկերվարու-
թեան յաղթութենէն ետք, մասնաւոր սեփա-
կանութեան և անձնական ազատութեան հաստա-
տութիւններուն աղէտ մը պիտի գայ: Ստեղծու-
թիւնը չէ որ կը ստեղծէ այն հաւատքը թէ Ըն-
կերվարական ընթացքը հակառակ է անձնական ա-
զատութեան և մասնաւոր սեփականութեան, այլ
այդ խորարմատ և անկեղծ հաւատքն է, որ հոգ
չէ թէ որքան ապացուցւի անոր անճշտութիւնը,
կըստեղծէ ատելութիւն: Պէտք է յիշել նաև թէ
այդ հաւատքը յատուկ չէ միայն Ընկերվարու-
թեան և Ընկերվարական նպատակներու չարա-
միտ հակառակորդներուն: Շատեր որ խիստ կը
համակրին այս շարժումին և գաղափարականին,
«գրեթէ համոզւածներու» մեծ բանակ մը, կը
խրտչին այս շարժումին յարեւէ, վախնալով որ
քննադատութիւնը հիմնական է:

Այսպիսի լայնածաւալ հաւատքի մը գոյու-
թիւնը արդիւնքը ըլլալու է կամ Ընկերվարա-
կան սկզբունքներու կամ անոնց վրայ հիմնուած
շարժումներու պատմութեան անբաժան պատ-
ճառներու: Ուստի արդար պիտի ըլլար միայն
Ընկերվարականէն պահանջել, երբ ան զօրաւոր
կերպով կը հերքէ թէ Ընկերվարութիւնը մաս-
նաւոր սեփականութեան և անձնական ազատու-

թեան ջնջումը կը բերէ, բացատրելու յարատե-
ւութիւնը այն վախին, որուն անհիմն ըլլալը կը
յայտարարէ — և ասիկա միայն սկիզբը պիտի ըլ-
լայ հաւասար կերպով ուղիղ պահանջի մը, իր
սեփական հաւատքի մասին բանաւոր տեղեկու-
թիւն մը ստանալու համար:

Համարձակ և անկեղծ Ընկերվարականը պի-
տի չուղէ քննադատութիւնը չարամտութեան
վերագրել: Ան՝ ընդհակառակը տրամադիր է ըն-
դունելու թէ Ընկերվարութեան յեղաշրջումին և
անոր պրօպականդի զարգացումին կարգ մը ե-
րևոյթներուն կատարելապէս բնական արդիւնք
մըն է այդ: Ան պիտի ընդունի կատարեալ լաւ
հաւատքով, որ Ընկերվարականները իրենց հա-
կառակորդներուն ընդարձակ հաւաստիքներ տը-
ւած են հաւատալու թէ Ընկերվարութեան հաս-
տատումով մասնաւոր սեփականութիւնը և անձ-
նական ազատութիւնը պէտք է դադրին: Այսօր-
ւան Ընկերվարականներու գործին ոչ մէկ փոք-
րիկ մասը կը կայանայ Ընկերվարականներու
աւելի հին սերունդի մը գործը ջնջելու մէջ:

Պրուտօնի հռչակաւոր խօսքը «սեփականու-
թիւնը գողութիւն է» կամ այլ խօսքով «սեփա-
կանատէրերը գողեր են», Ընկերվարականները
այնքան կրկնած և յաճախ արձանագրած են
իրենց դրօշակներուն վրայ, որ ոչ մէկ կար-
գի մեղադրանք կարելի է նետել այն անձերուն,
որոնք մարդկային բանախօսութեան ընթացքին
բառերը նեղ իմաստով առնելով, եզրակացուցած
են թէ Ընկերվարութիւնը անպատճառ պիտի ջըն-
ջէ ամէն կարգի սեփականութիւն: «Սեփականու-
թեան ընկերվարացումի» նման նախադասու-
թիւններ խիստ շատ են Ընկերվարական գրակա-

նութեան և Ընկերվարական բազմաթիւ ծը-
րագիրներու մէջ, հրատարակած այստեղ կամ
ուրիշ երկիրներ, Ընկերվարութիւնը առարկայա-
պէս սահմանւած է իբրև «արտադրութեան,
բաշխումի և փոխանակութեան բոլոր միջոցներու
ընկերային սեփականացում և ղեկավարում» :
Սահմանումը իհարկէ կարդարացնէ այն հա-
ւատքը թէ Ընկերվարական պետութեան գոյու-
թիւնը կախած է մասնաւոր սեփականութեան
ջնջումին վրայ :

II

ԱՅՔ սահմանումը բառացի առնելով, ստոյգ
է թէ Ընկերվարութեան տակ, ոչ մէկ բան որ
կրնայ գործածուիլ հարստութեան արտադրու-
թեան և բաշխումի իբրև միջոց մը կարող
է մասնաւոր սեփականութիւն դառնալ : Ոչ մէկ
մարդ կրնայ տէր ըլլալ բաշի մը, մուրճի մը
կամ նոյնիսկ գրպանի զմեկի մը, որովհետև ա-
սոնք ամէնքն ալ արտադրութեան գործիքներ
են : Ոչ մէկ կին կրնայ սեփականացնել կարի
մեքենայ մը, կամ նոյնիսկ ասեղ մը, որովհետև
ասոնք ալ գործիքներ են, արտադրութեան մի-
ջոցներ : Ոչ մէկ մարդ կարող է սեփականացնել
սայլակ մը, ոչ մէկ կին կարող է ունենալ շու-
կայի կողով մը, «բաշխումի միջոցներ» ըլլալուն
համար : Տարբերութիւնը բաշի մը և շոգե-արօ-
րի միջև, շուկայի-կողովի մը և փոխադրակառքի
մը միջև, պարզապէս անոնց տարողութեան մէջ
կը կայանայ :

Արդ, որոշապէս ստոյգ է, որ եթէ այս սահ-
մանումը ընդունինք բառապէս և նկատենք «ըն-
կերային սեփականութիւնը և ղեկավարումը ար-

տաղբուժեան, բաշխումի և փոխանակութեան բոլոր միջոցներուն», իբրև sine qua non (առանց որուն չիք) Ընկերավարութիւն, պէտք է ընդունինք այն դատավճիռը թէ Ընկերավարութիւնը պիտի կործանէ անձնական սեփականութեան և ազատութեան հաստատութիւնները: Սեփականութեան այն չափը, որ «արտադրութեան բաշխումի եւ փոխանակութեան բոլոր միջոցներու» սահմանին մէջ չի մըտներ՝ գրեթէ զանցառելի՝ քանակութիւն մըն է, և ստոյգ է որ այսպիսի ընդարձակ բիւրօկրատիկ կառավարութեան սիստեմ մը պէտք պիտի ըլլար, որպէսզի գործնականօրէն ջնջէր անձնական ազատութիւնը: Մեծ երեսակայութեան մը կարիք չկայ, տեսնելու համար թէ բռնակալութիւնը որքան անտանելի պիտի ըլլար, եթէ ասեղները, բահերը, կարի-մեքենաները և շուկայի կողմները կառավարական բիւրօի մը քօնթրօլին տակ ըլլային:

Բայց, երբ վիճաբանելի այս կարևոր հարցի վրայ, արդի-ընկերավարականը կը հերքէ թէ ընկերային սեփականութիւնը և ղեկավարումը արտադրութեան և բաշխումի բոլոր ազդակներուն կը նշանակէ «առանց անոր չիք» Ընկերավարութիւն: Անիկա կը ժխտէ թէ իր նպատակը այդ կարգի բան մըն է: Ընկերավարութիւնը, կըսէ ան, կը նշանակէ միայն ընկերային սեփականատիրութիւն և քօնթրօլ, որոշ կարգի սեփականութիւններու արտադրիչ ու բաշխիչ ազդակներու խիստ որոշ շարքերուն վրայ: Ընկերավարութեան տակ, ինչպէս ան կըմբռնէ, մասնաւոր սեփականութիւնը համագոյ պիտի ըլլայ ընկերային սեփականութեան հետ: Արդարև իր պահանջը

այն է թէ Ընկերավարութիւնը, խիստ կարևոր պատճառներով պիտի ընդարձակէ թէ՛ մասնաւոր սեփականութիւնը և թէ՛ անձնական ազատութիւնը:

Հետևաբար հարց կը ծագի թէ ի՞նչ բաներ Ընկերավարութեան տակ հարկաւոր պիտի ըլլան ընկերավարացնել և ի՞նչ բաներ թողուլ մասնաւոր սեփականատէրերու ձեռքը:

Այս հարցի պատասխանը կարելի է տալ երկու ձևով, կամ կը փորձենք ցանկի առնել այն իրերը, որոնք պիտի համայնանան, Ընկերավարութիւնը իրականացնելու համար—հրաշալի աշխատանք մը—կամ կը փորձենք ցոյց տալու զանազանաւորումի (differentiation) սկզբունքը կերպով մը, որ թոյլատրէ իր դիւրին կիրառումը սեփականութեան ո՛րէն է ձևի, ունէ ժամանակի և ո՛րէն է տեղի մէջ: Այս վերջինը արդարև միակ գործնական մեթօտն է հարցը լուծելու: Ոչ միայն առաջին մեթօտը դժւար տեսակ մըն է, որ կը նշանակէ հսկայական աշխատանք ամէն կարգի սեփականութեան ընչացուցակը կազմելու, այլ նաև ցուցակի անվերջ վերաքննութիւն (revision) մը հարկաւոր պիտի ըլլայ յարմարցնելու համար փոխուող պայմաններուն և մասնաւոր տեղերու պէտքերուն:

III

ՉԵՌՆԱԲԱՅԵԼՈՎ նախապէս թւել զանա-
գանաւորումի սկզբունքները, այսուհանդերձ,
կը թւի որ սեփականութեան բնութեան մասին
հակիրճ քննութիւն մը հարկաւոր է: Եթէ մենք
մեզի հարցնենք, ի՞նչ է Սեփականութիւնը, և
փոխանակ կրկնելու Պրուտօնի դասական վեր-
նագիր պատասխանը, ձեռնարկենք պատասխա-
նել հարցերուն անոնց պահանջած լրջութեամ-
բը, շուտով պիտի գտնենք թէ՛ ինչ որ մենք
նկատած ենք թանձրացեալ էութիւն մը, իրո-
ղութեան մէջ պարզ վերացական էութիւն մըն
է, թէ սեփականութիւնը շօշափելի բան մը չէ,
չատ մը պարագաներու մէջ, այլ ենթադրած
յարարերութիւն մը: Մենք պիտի գտնենք նաև
որ չկայ ո՛րևէ տեղ բացարձակ սեփականութեան
իրաւունք,

Մինչ ճիշտ է որ մասնաւոր սեփականու-
թեան ճանաչումը կը նշանակէ վայրենութենէն
մարդկային սեռի արտածագումը, և թէ քաղա-
կրթութիւնը պարզ կերպով ասած կը կռթնի
այդ ճանաչումին վրայ. այսուամենայնիւ ուղիղ

է սա հակակարծիքը թէ քաղաքակրթութիւնը և
մասնաւոր սեփականութիւնը, բացարձակ ի-
մաստով, անհաշտ են: Բոլոր քաղաքակրթւած
երկիրներու օրէնսգիրութիւնը ամէն կարգի բա-
ցարձակ սեփականութեան իրաւունքներու բա-
ցասումի վրայ կը կանգնի: Տուրքը ի հարկէ ըն-
տանի օրինակ մըն է մասնաւոր սեփականու-
թեան իրաւունքներու հաւաքական ժխտումին:
Ամէն կարգի սեփականութիւն ենթակայ եղած
է տուրքի, հաւաքական իշխանութիւնը կը գոր-
ծադրէ ո՛րևէ մարդու սեփականութեան ո՛րևէ մէկ
մասը կամ նոյն իսկ ամբողջը առնելու իրաւուն-
քը: Հէնրի ճօրճի առաջարկը պարտադրելու
մաքս մը, հողի արժէքին վրայ հաւասար նոյն-
պիսի արժէքի մը ամբողջ գումարին՝ կատարե-
լապէս տրամաբանական ընդլայնում մըն է
տուրքի սկզբունքին: Քանի մը տարի առաջ Տա-
նիմարքայի Կօպէնհակի քաղաքային խորհուրդը,
քաղաքի փողոցին երկաթուղիներու հանդէպ այդ
մեթոտը գործածեց կատարեալ յաջողութեամբ,
այնպէս որ սեփականատէր ընկերութիւնները
գոհ էին գծերը յանձնելուն: Ստացածքի իրա-
ւունքները և վերջնական սեփականութիւնը, որ
ամէն մէկ քաղաքակրթւած ազգի իրաւագի-
տութեան տակ կիյնայ, վճռականապէս կապա-
ցուցանեն որ չկայ հողի ապահարկ սեփականու-
թիւն, և ոչ ալ ո՛րևէ ձևի բացարձակ մասնաւոր
սեփականութիւն: Նահանգ մը կամ քաղաքապե-
տութիւն մը կուզէ այսինչ հողամասը, որը իր
մէկ քաղաքացիի սեփականութիւնն է, ո՛րևէ
հանրային նպատակի համար, ինչպէս հիւանդա-
նոցի շէնքի կամ կամուրջի, հանրային պարտէզ
կամ ճանապարհ շինելու: Հողի սեփականատէ-

ըր» չի համաձայնիր զայն վաճառել, որուն վըրայ նահանգը կամ քաղաքապետութիւնը հողը իրեն ձեռքէն կառնէ—յաճախ իր իսկ գնահատումով: Նոյն իսկ երբ այդ հողը հարկաւոր է գրեթէ մասնաւոր ընկերակցութեան մը համար, ինչպէս երկաթուղիի ընկերակցութեան մը, հաւաքական ուժ կը գործադրուի, մէկ քաղաքացիէն առնելու հողի սեփականութիւնը և զայն փոխանցելու ուրիշներու:

Սովորաբար ենթադրւած է թէ ընկերութեան պատկանող վերջնական սեփականութեան այս ուժը, կառավարութեան միջոցով, կը գործածուի միայն հողի նկատմամբ. բայց իրապէս սեփականութեան ոչ մէկ ձև անկէ ազատ է: Ոչ միայն կարելի է սեփականութեան բոլոր ձևերուն վրայ մաքս դնել, այլ ասոր նման սեփականութեան բոլոր ձևերը կարելի է արգելքի տակ առնել: Այն ուժը որ գործածութեան կը դրուի զինւորական գրութեան ժամանակ, գրաւելով սնունդ և ուրիշ մատակարարութիւններ, ասոր մէկ օրինակն է: Բոլոր քաղաքակրթւած համայնքներու ոստիկանական իշխանութեան տակ, լուրջ դիպուածի կամ աղէտի պարագային ո՛րէն անձի տունը, և անոր ունեցածը, կարելի է օրինականապէս գրաւել և գործածել: Ենթադրենք թէ, Սանֆրանսիսկօի երկրաչարժի և հըրդեհի միջոցին, դեղի կամ սնունդեղէնի և կամ ուրիշ ո՛րէն կենսական նիւթերու «սեփականատէրը փակչէր անոնց, հաստատելով իր «սեփականութիւնը», ունէ ողջամիտ անձ կը հաւատաց թէ իրեն պիտի թոյլատրուէր պնդելու իր «նւիրական իրաւունքներուն» վրայ հասարակութեան պէտքին հանդէպ:

Ոչինչ, ոչ նոյն իսկ մէկի մը գրպանի-թաշ կինակը, կարելի է ազատ կոշեւ ընկերութեան այս վերջնական իշխանութենէն: Հետեւաբար, եթէ մէկի մը թաշկինակը իրմէն չեն առներ այդ պարզ անոր համար, որ հասարակութիւնը չի բաղձար զայն առնել: Վերջին վերլուծումին մէջ մասնաւոր սեփականութիւնը վերացական է: Այդ պարագան ուրիշ բան չէ, բայց եթէ պարզ յարաբերութիւն մը, հասարակութեան և քաղաքացիին միջև, և կը մնայ աւելի հասարակութեան բարեկամեցողութեան վրայ:

Գարձեալ, կապիտալիստ ընկերութեան զարգացման մէջ, մասնաւոր սեփականութեան Էն-թէ-նը կը ձգտի աներևութանալ, առանց երբէք նկատելու սեփականութեան վերջնական իրաւունքի գործադրումը ընկերութեան կողմէ: Բաժանորդական ընկերութեան կազմութենէն, անհատական դրամադրուիսներու շրջանին մէջ, շահարկողը որ իր դրամները կը պառկեցնէր նաւի կամ գործարանի մը, կրնար ըսել թէ նաւը կամ գործարանը կը պատկանէր իրեն: Բայց բաժանորդական ընկերութեան գալով և մեծ ճարտարաւեստական մեծ ընկերակցութիւններու զարգացման, այդ խօսքը կարելի չէ ըսել: Ենթադրենք թէ X.-ը պիտի ըլլայ բաժնետէր մը ընկերակցութեան մը մէջ, որ տէր է բամպակի գործարանի մը: Կը գտնուին հազար բաժնետէրեր որ իրենց միջև տէր են ընկերակցութեան տասը հազար բաժնետոմսերու: X.-ը տէր է տասը բաժնետոմսի, բայց ան տէր չէ մէկ-հազարերորդ մասին բամպակի մանարանի նիւթական կալածքին ո՛րէն իրական իմաստով: Անիկա չի կարող օրինակի համար, երթալ մանարանը և

ըսել . «Այստեղ Հաղար Հատ ջահրակ կայ , մէկը
ինծի կը պատկանի , պիտի առնեմ տանեմ» :

Ինչ որ X.-ը իրապէս ունի այդ շէնքի ամէն
մէկ աղիւսի մէկ-Հաղարերորդ մասն է , ոչ ա-
ռանձին մէկ Հատիկ աղիւսը , մէկ-Հաղարերորդ
մասը իւրաքանչիւր մեքենայի անիւին , բայց ո՛չ
առանձին ամբողջ անիւ մը , մէկ-Հաղարերորդ
մասը իւրաքանչիւր եարտաին , բայց ոչ թէ ա-
ռանձին եարտա մը իրական կտաւի : X.-ը չի կա-
րող իր իսկ սեփականութիւնը ստուգել , անջա-
տելով զայն միւս ինը-Հարիւր-իննսունը-ինը
բաժնետէրերու ունեցածէն , և անոր Հետ վար-
ւել իր ուղածին պէս : Աղիւսի մը իր մէկ-Հա-
ղարերորդ բաժինը առնելու համար , ան պէտք
է փճացնէ ամբողջ աղիւսը : Իր սեփականու-
թիւնը իրապէս ստուգելու համար , իբրև նիւթա-
կան էութիւն մը , պէտք է ոչնչացնէ նաև
իր ընկերներու սեփականութիւնը , եւ յետոյ ,
տարօրինակօրէն , (ամբողջ կապիտալիստ սիս-
տեմը տարօրինակութիւն մըն է) , երբէք չի
կարող ստուգել այդ . Երբ կը փլցնէ աղիւսը և
կը Հանէ անոր մէկ Հաղարերորդ մասը . անիկա
տէր չէ աղիւսի մը մէկ-Հաղարերորդ մասին ,
բայց եթէ այրւած կաւի մէկ քանի մասնիկնե-
րուն :

Ինչ կերպով ալ ատոր վրայ նայինք , մասնա-
ւոր սեփականութիւնը մեր ներկայ ընկերական
սիստէմի օրով վերացական է : Քաղաքացիի սե-
փականութիւնը Նիւ-Եօրքի նահանգին կամ Մի-
ացեալ-Նահանգներու անսահման հարստութեան
մէջ , ճիշտ այնքան իրական է որքան Միացեալ-
Նահանգներու Պողպատի ընկերութեան սեփա-
կանութիւնը : Բայց սա կարևոր տարբերութիւնը

կայ , որ քաղաքացիին բաժինը վաճառելի չէ , ան
չի կարող փոխանցել . չի կարող մարքէթին մէջ
խաղի դրւել , մինչդեռ ընկերակցութեան մէջ
բաժնետէրի բաժինը կարող է վաճառուիլ ու խաղի
դրւել և սովորաբար ալ կը դրւի :

IV

ՀԱՆՈՒԹԱՆՍ սեփականատիրութիւնը
 Ընկերութեան վերջնական, հիմնական պայ-
 մանը չէ: Այն առաջարկած է իբրև վախճանի
 մը միջոց, և ոչ թէ ինքնին վախճան մը: Եւ այս
 վախճանը, որուն տիրանալու համար հաւաքա-
 կան սեփականատիրութիւնը միջոցն է, Ընկեր-
 վարութեան հիմնական պայմանը կը կազմէ: Արդի
 Ընկերութեան կեդրոնական գաղափարը, իր
 սրբին, ընկերութեան հակամարտ դասակարգերու
 բաժանման վարդապետութիւնն է: Հարստու-
 թեան արտադրողները կը շահագործուին կապի-
 տախոսներու դասակարգի մը կողմէ, կորզելով
 անոնցմէ «յաւելեալ արժէք մը» և բնազդաբար
 անոնք կը պայքարին շահագործութեան դէմ,
 նւազեցնելու կապիտալիստներու խլած «յաւել-
 եալ արժէք»-ին գումարը, նւազագոյն շափի մը
 — վերջնականապէս դէրօփ: Հեռացնել այդ
 շահագործութիւնը, ջնջել գասակարգի մը իրա-
 ւունքը՝ ուրիշ գասակարգի մը աշխատանքին
 վրայ ապրելու, Ընկերութեան նպատակն է:

Ընկերային սեփականութիւնը և քօնթրօլը առա-
 ջարկւած են միայն իբրև միջոց, այդ վախճանին
 հասնելու համար: Եթէ դէպի այդ վախճանը
 տանող ուրիշ միջոցներ, աւելի արագ, աւելի
 ազդու և աւելի որոշ կարելի ըլլայ գտնել, Ըն-
 կերութեան մէջ ոչինչ կայ անոնց որդեգը-
 րումը արգիլելու:

Ուրեմն, կը հետևի որ, հաւաքական սեփա-
 կանութիւն դարձնել այն ինչքերը, որ շեն գոր-
 ծածուիք շահագործելու աշխատանքը, հարկադր-
 օղէ՝ չի կազմէր Ընկերութեան ծրագրի մասը:
 Հեշտ է տեսնել թէ զանազանաւորումի այս
 սկզբունքին համաձայն հարկաւոր պիտի ըլլայ
 համայնացնել երկաթուղին, բայց երբէք հարկա-
 ւոր չէ համայնացնել՝ սայլակ մը: Գժւար չէ
 տեսնել թէ կին մը կարող է ապրեցնել ինքզին-
 քը կարի մեքենայի մը տէր ըլլալով, որ ուրիշ
 կերպով ստիպւած պիտի ըլլար ենթարկուիլ շա-
 հագործումի իբրև գործարանի աշխատաւոր:
 Ուստի ապահովել որ ան կարի մեքենային սե-
 փականատէրն ըլլայ, Ընկերութեան սկզբունք-
 ներէն չեղում չի նշանակեր: Ընդհակառակը, իր
 անհատական պարագային մէջ, Ընկերութեան
 նպատակները իրականացած պիտի ըլլային անով
 որ այդ կինը աշխատանքը շահագործողներու իշ-
 խանութենէն դուրս պիտի մնար: Այսպէս պատկ
 ազարակատէր հողագործի մը պարագային և
 մեքենագէտի մը իր սեփական գործիքներով,
 կամ գործաւորներու խումբերուն, որ կը գոր-
 ծեն հաճագործակցութեամբ, շահագործում չի
 կայ իրենց աշխատանքէն ո՛րէք գրպեցի ընկե-
 րութիւն կամ խումբ «յաւելեալ արժէք» մը չի
 կորզեր: Հետևաբար ոչ շահագործելով և ոչ շահ

գործւելով, իրենց անկախ անձնաշխատութիւնը (self-employment) բոլորովին համաձայն է Ընկերվարութեան:

Քանի որ Ընկերվարական շարժումը աճելով դուրս ելած է նախկին իւթօպիաններու ազդեցութենէն, որը կը շօշափեն նոյն իսկ Մարքս և Էնգելս, այն մէկդի դրած է աշխատաւորութեան գորագնդային հին գաղափարները, պետութեան ղեկավարութեան ներքե: Հաստատապէս ստոյգ է որ, այսօրւան Ընկերվարականները լքած են իրենց հին հայեցողութիւնը ապագայ ընկերութեան մէջ իրենց սկզբունքներու գործնական կիրառութեան մասին: Անոնք աւելի և աւելի կը պնդեն, որ Ընկերվարութիւնը պէտք է նկատուի իբրև սկզբունք մը - պարզապէս ընկերութեան ծոյլ գասակարգի մը հարստութիւնարտադրողները շահագործելու իրաւունքին գիտակից արգելումը: Ինչ որ կը ձգտի այդ վախճանին՝ ընկերութեան մէջէն շահագործողը արտաքսելու, կը նպաստէ Ընկերվարական գաղափարին իրականացման:

Փոխան հին վիճասիրութեան թէ՛ Ընկերվարութիւնը իրագործելու համար ամէն մի փոքրիկ արդիւնաբերութիւն պէտք է ջնջւած ըլլայ մեծ արդիւնաբերական ընկերակցութիւններու ուժով, և ամէն մի ագարակ կուլ պէտք է երթայ մեծ հողատէրերու ագարակներուն, Եւրոպայի և այս երկրի Ընկերվարութեան հեղինակաւոր մեկնիչներէն ճանչցւած է որ փոքրիկ աշխատանոցը և փոքրիկ ագարակը կարող են անցնիլ ընդարձակ կերպով Ընկերվարական պետութեան տնտեսական կազմին մէջ: Փոքր ագարակը մինչև հիմա ապացուցած է թէ՛ աւելի ընդունակ

է տնտեսական մշակութեան համար քան անսահման տարածութեամբ ագարակները, և կըրնայ ըլլալ որ ինչպէս կարգ մը հեղինակներ կը պնդեն, փոքր աշխատանոցները ըլլան այնքան տնտեսական կամ նոյնիսկ այնքան աւելի տնտեսական, որքան մեծ ճարտարարեստները, երբ վերցւին հազարաւոր սեղմող կապանքները, խտրութիւնները և առանձնաշնորհումները, որ կը նպաստեն իրենց աւելի մեծ հակառակորդներուն:

Եթէ ապացուցւի որ այս պարագան շիտակ է պիտի չըլլայ ո'ւէ բան մը որ Ընկերվարութեան ներքե ըլլալիք արդիւնաբերութեան ապակեդրոնացումի ընթացքը արգելէ՝ ապակեդրոնացումի այնպիսի հեռահաս ընթացք մը, ուր մասնաւոր սեփականութիւնը և անհատական արտադրութիւնը ներկայէն աւելի ընդարձակ ըլլայ: Ճարտարարեստի մէջ պետութեան մասնակցութիւնը (participation) պիտի սահմանուի երկաթուղիի, հանքերու և ուրիշ բնական մեծ մօնօբօյններու արդիւնագործութեան մէջ, ատոր հետ կապելով հիմնական հանրային մեծ ծառայութիւնները, որոնք կը կռթնին բնական մօնօբօյններու վրայ, թողլով անհատական ձեռնարկութեան և կամաւոր համագործակցութեան ընդարձակօրէն աւելի ասպարէզ, քան անոնք այսօր ունին արտադրութեան և բաշխումի մէջ: Անհարկի է ըսել, ասիկա մարգարէութիւն մը չէ, այլ պարզապէս կարելիութիւններու բացատրութիւն մը

Յիշելու կարևոր կէտը այն է թէ չկայ գիտական Ընկերվարութեան համար սկզբունք մը, որ հակառակ ըլլայ մասնաւոր սեփականութեան կամ մասնաւոր արդիւնաբերական ձեռնարկի շարու-

նակութեանը, պայմանաւ որ անիկա չի պարունակէ ո՛րեւէ աշխատաւորի շահագործում ոչ-աշխատաւորի կողմէն: Պէտք է միայն այս սկզբունքի հաստատութիւնը ապացուցանէ իր ճշմարտութիւնը: Եւ չնոգագործ մըն է և կը գործէ իր սեփական արտին մէջ: Ան չի շահագործեր ո՛չ մէկ մարդու աշխատանքը, բայց ինք կը յաջողի ինքզինքը և իր ընտանիքը բարեկեցիկ վիճակի մը մէջ ապրեցնել: Շ.-ը կօշկակար մըն է, ունի իր սեփական փոքր աշխատանոցը և իր սեփական գործիքները: Ան ևս ո՛չ մէկ մարդու աշխատանքը կը շահագործէ, բայց կապրի և իր ընտանիքը կապրեցնէ հանգիստ կերպով: Պետութիւնը ի՞նչ իրաւունք կարող է ունենալ արգիլելու այդ մարդիկը, որ իրենք իրենց շահխատին, ժխտելով անոնց իրաւունքը փոխանակելու իրենց արտագրոյթները, կօշիկները հողի արտագրութեան հետ, և ստիպել անոնք որ մտնեն երկրագործական կամ ճարտարարեւտական բանակին մէջ, իբրև պետութեան աշխատաւորները*):

*) Մինչ այս էջերու փորձերը կը սրբազրէին, լաւագոյն աղբիւրէ մը հետաքրքրական և ազդու հաստատութիւն մը ստացուեցաւ այս գիրքի նկատմամբ: Ընկերավարական կուսակցութեան ամբողջ անդամներու ժողովրդական քէտարկութեամբ (referendum), ազգային փլաթֆօրմի մէջ կարեւոր փոփոխութիւններ տեղի ունեցած են: Փլաթֆօրմի մէկ յօդուածը կը պահանջէ՝

«Հաւաքական սեփականատիրութիւնը երկաթուղիներու, հեռագրատուներու, հեռախօսներու, շոգենաւային գիծերու և միւս բոլոր ըն-

Ընկերավարութիւնը՝ ասկէ աւելի զօրաւոր կերպով կարելի չէ շեշտել՝ ընկերային կազմակերպութեան մեծ բլանի մը լրացումը չէ, որուն գլխաւոր սկզբունքն է՝ որ Պետութիւնը տիրանայ և

կերային փոխադրութեան և հաղորդակցութեան միջոցներու, ինչպէս և ամբողջ հողի»:

Ճնշիչ մեծամասնութեամբ մը, Ընկերավարական կուսակցութեան անդամները որոշած են բարեփոխել փլաթֆօրմը, զանց ընելով «և ամբողջ հողը» խօսքը: Որոշած է նաև բարեփոխել փլաթֆօրմի մէջ «Ընդհանուր Սկզբունքներ»-ու հաստատութիւնը, ներմուծելով հետևեալ յատկանշանական հատուածը.

«Հողին բացարձակ մասնաւոր տիրոջ չի կարող ըլլալ, բոլոր մասնաւոր տիտղոսները, որ կը կոչուին պարզ կալուածք կամ ուրիշ կերպ, են և պէտք է ըլլան ստորադաս հանրային տիտղոսին: Ընկերավարական կուսակցութիւնը կը ջանայ հողը շահագործումի և շահագրիտութեան նպատակի գործածութենէն դուրս հանել: Ան կը պահանջէ հողին հաւաքական սեփականացումը, ղեկավարումը կամ անօրինութիւնը, այդպիսի շահութիւններ, որ հարկաւոր կարող է ըլլալ այդ վիճակին հանդէսէն: Ան գիտէ թործածութեան և սեփականացումին այն հարկն, որ կը գործածեն թորուար և անիւք եւ անիւք մը առանց ո՛րեւէ շահագործումի»:

Կարելի է, ըստ իս, պարզ կերպով ըսել թէ այս բարեփոխումները վերջնականապէս կապացուցանեն որ այս էջերուն մէջ պարզած տեսութիւնները, ճշտօրէն ներկայացուցիչ են Ամերիկայի Ընկերավարականներու տեսութիւններուն ընդհանրապէս: Ճ. Ս.

ղեկավարէ ամէն բան և նպատակ ունենայ վա-
րել իրերը, շահի և պարտականութեան մօտաւոր
հաւասարութեամբ: Ընկերվարութիւնը առար-
կայապէս նկատած դադափարական մըն է ըն-
կերութեան մը, որուն մէջ մակաբուծային դա-
սակարգ չկայ, հարստութիւն արտադրողներուն
վրայ սնանելու: Ենթակայապէս նկատած Ընկեր-
վարութիւնը պայքար մըն է արտադրողներու
կողմէ, շահագործողները, մակաբոյծները մէկդի
նետելու՝ որպէսզի գաղափարականին կարելի ըլ-
լայ հասնիլ:

Ի հարկէ, Ընկերվարութեան տակ, ինչպէս
ամէն կարգի և ամէն քաղաքակիրթ հասարակու-
թեան մէջ, մասնաւոր սեփականութիւնը են-
թակայ պիտի ըլլայ ընկերութեան վերջնական
իշխանութեան: Այսինքն ընկերութեան շահերը
իբրև ամբողջութիւն մը՝ պիտի նկատուի գե-
րադաս անհատականին: Ընկերային այս գե-
րադաս իրաւունքին ենթակայ ըլլալով, պատ-
ճառ մը չկայ որ մասնաւոր սեփականութիւնը
ալ աւելի ընդարձակած չըլլայ Ընկերվարու-
թեան տակ քան այսօր: Վերցուր, օրինակի հա-
մար, տունի խնդիրը: Ժողովուրդի մեծ զանգ-
ւածը իր տուններուն տէրը չէ, թէև կաս-
կած չի կայ որ ժողովուրդի այդ մեծ
զանգւածը կը փափաքի իր սեփական տու-
նը ունենալ: Հասկնալի է, որ ընկերութեան
ընկերվար պետութեան մը մէջ, ամէն անձ որ
կը փափաքի կարող է ունենալ տուն մը իր և
ընտանիքին համար: Միւս կողմէ ընդունելի չէ
որ պետութիւնը պիտի ուզէր ունենալ ո՛րեք շա-
հագրգուութիւն արգիլելով տուներու սեփակա-
նութիւնը: Քանի որ բոլոր ընտանիքները պէտք

է ունենան տուներ, մէջը բնակելու, խնդիր չէ
թէ՛ պետութենէն թոյլատրած է, թէ՛ ուրիշ
կերպով, պետութեան մը համար ո՛րեք պատճառ
մը չի կրնար ըլլալ տիեզերական կալածատէր
դառնալու: Բնակարաններու կառավարական
սեփականութիւնը նախընտրելի է արդարև քան
չատերու բնակարաններու քիչերու կողմէ սե-
փականութիւնը. բայց պատճառ մը չկայ, Ըն-
կերվարութեան կեդրոնական սկզբունքին համա-
ձայն, ժխտելու մարդու մը իր տունը ունենա-
լու իրաւունքը, ինչպէս պատճառ մը չկայ մեր-
ժելու անոր իր գլխարկը ունենալու իրաւունքը:

ՆԱԽՈՐԳ գրւած էն կը տեսնուի որ Ընկեր-
վարութիւնը ո՛չ միայն չընդունիր մասնաւոր
սեփականութեան ամբողջ ջնջումը, այլ ընդ-
հակառակը, մասնաւոր սեփականութեան լայն
ընդարձակում մը բոլորովին ընդունելի է Ըն-
կերվարութեան համար, ինչպէս որ կը խորհէին
Մարքս և իր հետևորդները: Աննշանակելի բան
մը չէ որ Միացեալ-Նահանգներու Ընկերվարա-
կան Կուսակցութիւնը՝ 1904-ին իր ազգային փը-
լատֆորմի մէջ ամբաստանեց թէ «կապիտալիզ-
մը թշնամին և ջնջողն է էական մասնաւոր սե-
փականութեան»: Երբ Ընկերվարականը կը բո-
ղոքէ կապիտալիզմի դէմ պատճառը այն է, որ
անիկա (կապիտալիզմը) կը ջնջէ արտադրողնե-
րու տնտեսական անկախութիւնը: Այդ անկա-
խութեան վերահաստատութիւնը (restoration)
ամբողջ Ընկերվարական աշխատանքի մեծ նպա-
տակն է:

Նախընթաց էջերուն մէջ առաջ բերւած
սկզբունքը յստակութեամբ ճանչնալու անկարո-

ղութիւնը՝ դժւարութիւն կը պատճառէ զա-
նազանելու համար կառավարական սեփակա-
նութիւնը Ընկերվարութենէն: Շատեր կը
զարմանան որ Ընկերվարականները չեն ողջու-
նէր գոհունակութեամբ և չեն միացներ իրենց
ուժերը այն զանազան շարժումներուն, որոնց
ձգտումն է Հանրային սեփականութիւնը ընդլայ-
նել և այսպէս Ընկերվարութիւնը գլուխ հանել
մաս առ մաս:

Ամէն առաջարկ որ կընդլայնէ կառավարա-
կան սեփականութեան և տնօրէնութեան ասպա-
րէզը, անմիջապէս ճանչցւած է «քայլ մը դէ-
պի Ընկերվարութիւն»: Օրինակի համար, զօրեղ
շարժում մը կը ծագի երկաթուղիներու հեռա-
գրական սիստէմներու կառավարական սեփակա-
նութեան համար, և ժողովուրդը կը զարմանայ
որ Ընկերվարականները կը պահեն իրենց հան-
դարտութիւնը, կը կանգնին մէկդի, երևոյթա-
պէս անտարբեր, և կը մերժեն շարժման միանալ:
Այսպիսի անձեր կը շփոթեն—ինչպէս շատ մը
Ընկերվարականներ կը շփոթեն—Ընկերվարական
ծրագրի արտաքին ձևերը, իր ոչ-էական սկզբ-
բունքները, իր հիմնական, էական սկզբունքին
հետ: Չեն տեսներ որ սեփականութեան ձևը յա-
րաբերապէս անկարևոր է համեմատած՝ Ընկեր-
վարական փիլիսոփայութեան հետ:

Կառավարութեան մը համար այնքան կարե-
լի է շահագործել գործաւորները առանձնաշը-
նորհեալ դասակարգի մը շահերուն ի նպաստ,
որքան կարելի է մասնաւոր անհատներուն, կամ
գրեթէ—մասնաւոր ընկերակցութիւններուն նոյ-
նը ընելու:

Գերմանիան իր պետական սեփական երկաթ-

ուղիներով, կամ Աւստրո-Հունգարիա և Ռուսիա իրենց կառավարական մեծ մօնօրօշներով, աւելի Ընկերվարական չեն, այլ նւազ Ընկերվարական՝ քան Միացեալ-Նահանգները, ուր այս բաները սեփականացւած են անհատներու կամ ընկերակցութիւններու կողմէ: Միացեալ Նահանգները Ընկերվարութեան աւելի մօտ են, պարզ այն պատճառով որ քաղաքական հաստատութիւնները զարգացած են աւելի մօտիկ դէպի մաքուր ռամկավարութիւն քան այդ յիշւած երկիրները և հաստատութիւնները: Ճիշտ է, Գերմանիաի, Աւստրո-Հունգարիաի Ռուսիաի և Հին-Սչխարհի միւս երկիրներուն մէջ, մեծ չափով կառավարական սեփականացումներ կը գտնուին, բայց կառավարութիւնները դասակարգային կառավարութիւններ են և աշխատաւորները կը շահագործուին իշխող դասակարգերու շահերուն համար: Դիւրահասկնալի է որ պարզապէս շահագործութեան ճանապարհը փոխելով, գործաւորներու վիճակը չի բարեփոխելը, մինչդեռ շահագործութեան չափը անփոփոխելի կը մնայ: Ընկերվարութեան իրական շարժումը (motif) արդիւնաբերութեան կազմակերպութեան և սեփականութեան պարզապէս ձեւը փոխել չէ, այլ շահագործութիւնը ջնջել:

Ամփոփելով ըսենք՝ ամբողջ խնդիրը կարող է խիստ հակիրճ կերպով բացատրել սկզբունքներու յայտարարութեան ձևին մէջ, հետևեալ կերպով. Ընկերվարութիւնը հակառակ չէ մասնաւոր սեփականութեան, րացի այն պարագային երբ այս կարգի սեփականութիւնը կը գործածուի շահագործելու համար ուրիշներու աշխատանքը քան իր սեփականատէրերունը: Սեփականութեան հա-

մայնացումը Ընկերվարական պետութեան մէջ պիտի սահմանուի՝

1) Այն իրերը որ իրենց բնաւորութեամբ մասնաւոր սեփականատէրերու կողմէ կարող չեն գրաւել, առանց ենթարկելու համայնքը շահագործումի կամ նւաստացումի:

2) Այն իրերը, որոնց մասին քաղաքացիները կարող են համաձայնիլ համայնօրէն տիրակալելու՝ անոնց մատակարարութիւնը բարձր աստիճանի մը հասցնելու համար:

VI

ՆԱԽԸՆԹԱՅ եզրակացութիւններուն համաձայն գտնուելով, ստոյգ է թէ, վիթխարի բիւրօկրատիկ կառավարութեան մը վախը, Ընկերավարութեան իբրև անխուսափելի պայման մը, կը կորսնցնէ իր ուժը: Այսպիսի պիւրօկրատութիւն մը կարող է ստեղծուել, ստոյգ է, բայց անհրաժեշտօրէն չպիտի ստեղծուի վարչական գործի այն շափէն, որ կը հասկցուի հետեւեալ խօսքէն. — ղեկավարութիւն ամբողջ սեփականութեան և «արտադրութեան, բաշխումի ու փոխանակութեան բոլոր միջոցներուն»: Իրողութեան մէջ, հաստատ պատճառ մը չկայ շահատալու արդի Ընկերավարականներու այն հաւատումին թէ կառավարական քօնթրօլի շափը անհատին վրայ պիտի ըլլայ աւելի նւազ, քան ինչ որ հիմա մենք ընտելացած ենք:

Այս կապակցութեան հետ պէտք է յիշել թէ կապիտալիստ սեփականութեան կանոնաւորումը արդի Ընկերութեան, մասնաւորապէս Ընկերային մեծ ծառայութիւններուն մէջ, — ինչպէս օ-

րինակ, երկաթուղիներ, Լուսավառութեան ընկերութիւններ ևլն. — կենթադրեն կառավարութեան վիթխարի շափ մը, որ Ընկերավարութեան տակ պիտի ըլլայ ամբողջովին աւելորդ: Երբ մէկը կը խորհի օրէնսդրութեան և վարչական ջանքի այն հսկայական շափին վրայ որ փորձը, ոչ թէ թէօրին ցոյց տւած է իբրև անհրաժեշտ կապիտալիստական ձեռնարկի սահմանափակումին համար, միտքը կը տատամսի ապշեցուցիչ ամբողջութեան առջև: Ոչ ոք գիտէ, որովհետև երբէք չի հաշուած, թէ որքան արժած է Մ. Նահանգներուն վերջի տասը տարիներու ընթացքին «կանոնաւորելու» համար երկաթուղիները դէպի հանրութիւնը ունեցած իրենց յարարերութիւններուն մէջ: Այսքան մը գիտենք, — որ հարկաւոր նկատուեցաւ սահմանելու օրէնսդրութեան անսահման զանգւած մը, կապիտալիստական ձեռնարկներու կանոնաւորումին համար: Այս օրէնսդրութիւնը գծելու համար դրամական ահազին գումար մը արժած է և զայն գործադրելու համար ալ աւելի արժած է, պահպանելով քրնիչներու, դատաւորներու և պաշտօնեաներու բանակ մը, մէկ կամ միւս կերպով:

Մեր հանրային գործերը վարելու մեթոսներու քննադատութեան մէջ բուսած է թէ գործ մը կատարելու համար, սովորաբար վատնւած գումարը շատ մը պարագաներու մէջ ամբողջ արժէքին միայն մէկ մասն է: Օրինակի համար, փողոցի երկաթուղիի մը սովորական գործունէութիւնը, հաշուելով այն մարդիկը, որ քարերը կը շինեն և գծերը կը ձգեն, ուժի-ընդունարանի (power-house) մէջ կը գործեն, մօտիմէնները և հաւաքիչները, կըսուի թէ կը ներկայացնենը-

ւազ աշխատանք քան երկաթուղիի ընդհանուր հաշւապահութիւնը, օրինակ՝ «կեղտահաններու» (spotters), քննիչներու, հաւաքիչներու, գանձողներու, հաշւապահներու, տօմարակալներու ևւն.։ Այս դործաւորներէն շատերը իրականութեան մէջ մակաբոյծներ են, իրենց աշխատանքը հարկաւոր նկատուած է մասնաւոր շահերու կողոպտումով ընկերային մարմինն վերայ :

Նմանապէս կարելի է ըսել թէ մեր կառավարութեան մեծ մասը մակաբուծային ձև մը ունի որ հարկաւոր դարձած է միայն մասնաւոր շահերու ճարակուծով ընկերային կեանքին վրայ : Բնական մօնօբօլներու համայնացումը և տնտեսական անկախութեան վերահաստատութիւնը ամբողջ ժողովուրդին համար անգործածելի պիտի դարձնէ օրէնքներու դարմանալիօրէն մեծ գանդուած մը, որոնցմէ ոմանք գլբրգւրչ և նւաստացնելու աստիճանի չափ ճնշիչ են, և պիտի դարձնէ աշխատաւորներու մեծ բանակ մը մակաբոյծային վիճակէն իսկապէս օգտակար գբաղումներու :

Կապիտալիզմի ամէն մէկ գեղծում՝ առաջ կը բերէ օրէնսդրութեան նոր հաստատում մը, որ կը սեղմէ անձնական ազատութիւնը, այսպէս շարժման մէջ դնելով հսկիչներու բանակ մը :

Օրէնսդրութիւնը միշտ կը գբաղի օրէնքներ գծելով, դատաւորները միշտ կը գբաղին զանոնք մեկնելով և պարտադիր դարձնելով, և փոքր պաշտօնեաներու բազմութիւն մը գբաղուած կը պահեն ծառայելու համար ժողովրդական կառավարութեան այս կնճռոտ մեքենային : Ոգջամիտ ճշմարտութեամբ, պէտք է ըսենք թէ կապիտա-

լիզմը ստեղծած է, և առանց ատոր չի կրնար գոյութիւն ունենալ, այն միւնոյն պիւրօկրատութիւնը, որով ան՝ Ընկերվարութիւնը կը մեղադրէ թէ՛ ազգի վզին փաթթել կը փորձէ :

Ուրեմն Ընկերվարութեան մէջ բան մը չկայ երաշխաւորելու համար այն ենթադրութիւնը թէ այն՝ անհատը գերի պիտի դարձնէ պիւրօկրատիկ կառավարութեան մը լուծին : Պատճառ մը չկայ անկարելի և անհեթեթ նկատելու այն ենթադրութիւնը թէ Ընկերվարական ռէժիմին տակ անձնական ազատութեան սահմանները մեծ չափով պիտի ընդլայնւին և կառավարութեան սահմանը մեծ չափով պիտի նեղնայ : Փոյթ չէ թէ մէկը Ընկերվարութեան մասին ինչ կարծիք ունենայ, թէ՛ իբրև գաղափար մը և թէ՛ իբրև շարժում մը, հարկաւոր և արդար է լրջօրէն կռել 1904-ի Ընկերվարական կուսակցութեան ազգային բլաթֆօրմի յայտարարութիւնը թէ «միակ քաղաքական շարժումը որ կը կռթնի այն ծրագրին և սկզբունքներուն վրայ, որով անհատի ազատութիւնը կարող է դառնալ իրողութիւն մը» : Եւ յետոյ, թէ «Ընկերվարութիւնը կուգայ փրկելու ժողովուրդը կապիտալիզմի արագ-նւաճող և յաջող յարձակումներէն անհատի ազատութեան դէմ» : Այդ յայտարարութիւնը կարելի է չէ մէկ կողմ նետել լոկ ճարտասանութեամբ և ոչ ալ նախատինքով լուծեան մատնել : Իրողութիւնը այն է որ Ընկերվարութիւնը ո՛չ անձնական ազատութեան և ո՛չ ալ մասնաւոր սեփականութեան կը սպառնայ :

Ընկերվարութեան մէջ ո՛ւնէ ներհակ բան մը չկայ այն գաղափարի մասին թէ կառավարու-

թեան միջամտութիւնը անհատի հետ կարելի եղածին չափ փոքր պիտի ըլլայ :

Առանց կասկածի պիտի ըսենք թէ հոս ուրա-
գծւած սկզբունքները և ծրագիրը աւելի անհա-
տապաշտութեան (individualism) քան Ընկերվա-
րութեան սկզբունքներ են : Ընդունելով թէ
անոնք կը գոհացնեն այն մարդը որ ինքզինքը
անհատապաշտ կանւանէ, ուրեմն հակա-ընկեր-
վարական չեն անոնք : Ընկերվարական վարդա-
պետութիւնը անհատապաշտութեան հակադը-
րութիւնը (antithesis) չէ—բացի այն անհատա-
պաշտութեան, որուն նշանաբանն է «սատանան
տանի վերջէն եկողը», ինչ կօշէ Ռու ըլլայ՝ laissez
faire : Ընկերվարութիւնը հակառակ է,—ճիշտ
ինչպէս լուսաւորեալ անհատապաշտը պէտք է
եղած ըլլայ—անհատապաշտութեան այդ կոշտ
ձևին, որ «Ո՛քը իբրևս է» վարպապետութիւնը
կընդունի, որուն ներքև մարդու մը ուժին հաս-
տատումը կը տապալէ ուրիշներու անհատական
ազատութիւնը : Ընկերվարութիւնը դէմ չէ այն
անհատապաշտութեան, որ հիմնւած է հաւասար
պատեհութեան, մենաշնորհի վերացման և ար-
ւեստական անհաւասարութեան ջնջումին վրայ,
այնպէս որ միայն բնութեան անհաւասարու-
թիւնները մէջ տեղ մնան : Արդարև, Ընկերվա-
րութիւնը կուգայ այդ իտէպլի լրացումին հա-
մար :

Հարիւր ին իննիսունինը վիճելով այս հարցին
վրայ ո՛չ միայն Ընկերվարութիւնը կը նկատեն
անհատապաշտութեան հակադրութիւն, առանց
ո՛րէն ուրիշ որակումի, այլ աւելի լուրջ սխալ
մը կընեն նկատելով ներկայ ընկերային սիստեմը
—թէ արդարև կարելի է գործածել «սիստեմ»

բառը ցոյց տալու համար մեր արդիւնաբերական
անիշխանութիւնը— իբրև անհատապաշտութեան
սխտեմ մը : Ասկէ աւելի խաբէական բան չի
կրնար ըլլալ : Հանրապետութեան Հայրերու ան-
հատապաշտութիւնը՝ մասնաւորապէս Ճէֆերսոնի
և Սամուէլ Հիտլմոյի, կապակցութիւն չունի մեր
ներկայ սիստեմին հետ՝ իր առանձնաշնորհումի
ճիւղաւորումներով : Ազատ մրցակցութիւնը մար-
դերու միջև կը պատկանի անհատապաշտութեան
ըմբռնումին, բայց ոչ այն մրցակցութիւնը որ
տեղի կունենայ ընկերակցութեան և անհատին
միջև : Արւեստական անձ մը շինել, օրինական
նպատակներու համար, մեծ ընկերակցութենէ
մը, ինչպէս Սթանտըրտ իւղի Ընկերութենէ, և
յետոյ անոր և անհատ զտիչի մը կամ վաճառողի
մը միջև տեղի ունեցող մէկ պայքարը նկատել
«ազատ մրցակցութիւն», այս՝ բանականութեան
և լեզուի դէմ բռնարարութիւն կը նշանակէ :

Ընկերութեան բոլոր խաւերու մէջ թափան-
ցող մտքի այս շփոթութեան մէկ ցայտուն օրի-
նակն է Օհայօի Հանրապետական կուսակցա-
ժողովի յայտարարութիւնը, որ հաստատելով
Պրօթէֆթ՝ իբրև յաջորդը Նախագահ Րուզվելթի,
կորոչէ 1913-ի Ամերիկեան քաղաքականութեան
գլխաւոր հարցը, այսպէս — «անհատապաշտու-
թիւն՝ Ընկերվարութեան դէմ» — Հանրապետա-
կան կուսակցութիւնը և Պրօթէֆթ կը ներկայաց-
նեն անհատապաշտութիւնը : Ո՛րէն բան մը կա-
րո՞ղ է ըլլալ աւելի անհէթեթ քան անհատա-
պաշտութիւն բառի գործածութիւնը Րուզվելթի-
եան քաղաքականութեան մասին : Այդ բառը կա-
րո՞ղ է աւելի զեղծանւած ըլլալ քան իր գործա-
ծութիւնով Հանրապետական կուսակցութեան

ծրագրին մէջ : Եթէ Ընկերվարութիւնը կը ներկայացնէ 1908-ի մեր աղբային քաղաքականութեան մէջ պայքարի առարկայ եղող խնդիրի մէկ կողմը , միւս կողմը անհատապաշտութիւնը չէ , այլ կապիտալիզմը՝ իր առանձնաշնորհումներով , անձնական ազատութեան դէմ արշաւանքով , իր արւեստական անհաւասարութիւններով և մէկ դասակարգի ուրիշ դասակարգի մը ձեռք՝ իր տնտեսական ստրկութիւնով :

Ընկերվարական գաղափարը կարող է ԸԼԼայ գուտ և վերացական , բայց ոչ մէկ խորհող անձ կարող է ժխտել որ իր գաղափարական ազդեցութիւնը մեր քաղաքացիներու զանգուածին վերայ խիստ օգտակար է : Քաղաքական Ընկերվարական շարժումը կարող է ինքզինքը վատնել բոցավառելով ճանապարհը ուրիշներուն համար որ հետեին իրեն , բանալով ճամբայ մը դէպի խոստացած երկիր մը , ուր թերևս այն չի մտնէ , բայց աշխարհը աւելի լաւ պիտի ԸԼԼայ իր դոյութեան համար : Ֆանատիկոսութիւնը , յանուն Ընկերվարութեան , և անոր դրօշակներուն տակ , կարող է ջանալ մէկդի նետելու մասնաւոր սեփականութիւնը և անձնական ազատութիւնը , բայց այդ պիտի ԸԼԼայ Ընկերվարութեան մէկ ծաղրանկարը , որուն համար ամէն երկրի միլիոնաւոր լուրջ մարդիկ և կիներ նւիրագործած գոհողութիւններու կեանքը կապրին :

III

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

I

ՔԱՂԱՔԱՊԱՆ Ընկերվարութեան ժողովրդական գրականութեան մէջ ո՛չ մի նախադասութիւն այնքան յաճախակի կերպով կը հանդիպի որքան «դասակարգային գիտակցութիւնը», և ուրիշ ոչ մի նախադասութիւն այնքան բուռն կերպով յարձակման ենթարկւած և դատապարտւած է Ընկերվարութեան թշնամիներու կողմէ՝ որքան այդ: Ս.յն շատ մը մոլեգնոտ յարձակումներու նիւթ հայթայթած է Ընկերվարական թէօրիաի և Ընկերվարական շարժման հանդէպ: Երբ Պր. Բուզվէլթ, Մ. Նահանգներու իր նախագահութեան շրջանին դատապարտեց Ընկերվարականները, որ «դասակարգային գիտակցութեան յիմար վարդապետութիւնը» կը քարոզէին, ան պարզապէս արձագանքը եղաւ յատկանշական ուժգնութիւնով մը խիստ հասարակ դարձած լայնածաւալ զգացումի մը:

Թերևս աւելի իրենք Ընկերվարականները պատասխանատու են այս զգացումին համար քան թէ վարդապետութիւնը: Հաւանօրէն այս

դառն ատելութեան մեծ մասը, որ այնքան բարի մարդիկ կը տածեն վարդապետութեան մասին, արդիւնք է այն բանին, որ իր քարոզիչները զայն յստակութեամբ և իմաստութեամբ չեն կրցած պարզել: Այսուամենայնիւ ոչ մէկ ողջամիտ Ընկերվարական, և ո՛չ մէկ քաղաքացի, որ լրջօրէն կը փափաքի խաղարար և արդար լուծումը այն աւագ հարցին, որ Ընկերվարութիւնը դրած է հասարակութեան առջև, կրնայ խնդիրին հետ վերաբերել թեթեասիրտ անտարբերութիւնով մը, և կամ չցանկալ բոլոր սխալ հասկացողութեան և նախապաշարումի վերացումին:

Հիմա, գէթ երեք առաջարկութիւններ կան, որոնց շուրջ բոլոր ողջադատ ու խոհուն մարդիկ և կիներ, ըլլան Ընկերվարական կամ ոչ, պէտք է համաձայնութեան մը գան:

Առաջին. — Եթէ դասակարգային գիտակցութեան վարդապետութիւնը զուր բան մըն է որ Պր. Բուզվէլթ իր յայտարարութեան մէջ կակնարկէ, եթէ այն անուղիղ և հակա-ընկերվարական է, բոլոր լաւ քաղաքացիները պէտք է անոր ընդդիմանան ամէն օրինական միջոցներով. և եթէ Ընկերվարական թէօրիան և ծրագիրը հարկադրապէս կը կռթնին անոր վրայ, Ընկերվարութեան հանդէպ դիմադրութիւնը կը դառնայ քաղաքական պարտականութիւն մը, և եթէ չը կայ այսպիսի անհրաժեշտ կապակցութիւն մը վարդապետութեան, Ընկերվարական թէօրիախի և ծրագրի միջև, Ընկերվարականները պէտք է բաց ճակատով և անմիջապէս լքեն զայն:

Երկրորդ. — Եթէ վարդապետութեան հանդէպ ընդդիմադրութիւնը կը ծագի սխալ հասկացողութենէ, ըլլայ իր մեկնիչներու գայն վճիտ և

խելացի կերպով չծանօթացնելուն, կամ քննադատներու խնամոտ և անաշառօրէն ուսումնասիրելու անկարողութեան պատճառով, կամ երկու պատճառներով ալ, բոլոր շիտակ մարդիկ և կիներ, ինչ կուսակցութեան և հաւատքի ալ պատկանին, պէտք է ձգտին վերցնելու սխալ հասկացողութիւնը և ընդունելու ամէն մի պարկեշտ և խելացի ջանք, դնելով հարցը վիճարանութեան հանդարտ իրաւախոհութեան բլանին վրայ, բոլորովին ազատ թիւրիմացութեան վատ ազդեցութենէն:

Յրրորդ. — Եթէ պատշաճօրէն արտայայտուած պարագային, վարդապետութիւնը գտնւի ճշմարիտ և օգտակար, բոլոր անոնք որ Հանրապետութեան շահերը իրենց սրտին մէջ կը կրեն պէտք է պաշտպանեն զայն, առանց նկատի ունենալու տգէտ նախապաշարումը և պէտք է տեսականօրէն և խստութեամբ յանդիմանեն բոլոր խուժանավարները, հոգ չէ թէ ինչ դիրքի տէր մարդիկ են, որ կը ջանան դիմադրել անոր՝ խեղաթիւրումով և կոչ կընեն կիրքի ու նախապաշարումի:

Այս պարզ առաջարկներուն քիչեր տարակարծիք պիտի ըլլան: Անոնք կը կազմեն ծրագիր մը որուն վրայ կարող են կռթնիլ բոլոր անոնք, որ կազդուին քաղաքացիական խելացի հայրենասիրութեան գգացումով մը: Մենք պատճառներ ունինք փափաքելու հանդարտ իրաւախոհութեան՝ մեր բոլոր ընկերային և քաղաքական մեծ հարցերու նկատմամբ, ամբողջովին հեռու կիրքէ և թիւրիմացութենէ. մենք ամենէն աւելի կը վախնանք կիրքի և նախապաշարումի վրայ հիմնուած կոչերէն: Ռամկավարութեան մը

մէջ ոչ ոք այնքան վտանգաւոր է, քան այն որ նախապաշարունակներու կը դիմէ, փոխան բանականութեան: Բոլոր այս կարգի խուժանավարները պէտք է խստօրէն յանդիմանուին. որքան մեծ ըլլայ իրենց դիրքը և ազդեցութիւնը, այնքան հարկաւոր է գանոնք կշտամբել: Այս և ուրիշ մեծ հարցերու հանդէպ մենք պէտք է որդեգրենք այն վերաբերմունքը որ նշանակալից է հին Իսրայէլի մարգարէին կոչին մէջ. «եկէք միասին խորհինք»:

Ուրեմն այս ոգիով կը բաղձամ ներկայացնել դասակարգային դիտակցութեան վարդապետութեան բարոյական արժէքը, այնպէս ինչպէս ես կըմբռնեմ: Վաղուց հաւատացած եմ որ ամենախիստ և անողորմ յարձակումները վարդապետութեան հանդէպ, կը ծագին իր նշանակութեան մասին սխալ հասկացողութենէ և սխալ բացատրութենէ: Կարելի չէ հաւատալ թէ Բնկերվարական ջատագովները ամբողջովին զերծ են պատասխանատուութենէ, թէ անոնք շարունակ ներկայացուցած են վարդապետութիւնը անկողմնակալութեամբ, մտախոհութեամբ և խրնամքով:

Վիճարանութեան երկու կողմերն ալ ունեցած են անտաշ և անխորհուրդ արտայայտութիւններ: Վիճարանութեան բնոյթը եղած է ամբողջովին հակաճառական և հակաճառութեան տաքութեան մէջ մարդկային բնութեան տկարութիւնները երևան եկած են:

II

ԴԱՍԱՆԱՐԳԱՅԻՆ գիտակցութեան վարդապետութիւնը քարոզելու համար Բնկերվարականներու դէմ յարձակողներէն շատերը այնպէս կը հաւատան թէ Բնկերվարականները դիտամաճը կը ձգտին ստեղծել դասակարգային հակամարտութիւններ, թէ անոնք կը փափաքին դասակարգ դասակարգի դէմ զինել, և հետևաբար, կը ձգեն երևան բերել դառն ատելութեան ոգի մը գործաւորներու կողմէ կապիտալիստներուն հանդէպ: Ի հարկէ, այդ կարգի գործ մը հրէշային գործ մը պիտի ըլլար, ուրկէ պիտի զգւէին բոլոր ողջադաս կիները և տղամարդիկը: Եթէ այդ ըլլար վարդապետութեան կամ իր գործնական հետեւանքներուն ճշմարիտ մեկնութիւնը, իր քարոզիչները պէտք է արժանանային այն վերաբերումին որ կը տուի մարդասպան խեղազարութեան ապերջանիկ զոհերուն: Ամէն խորհող Բնկերվարական գիտէ այս այնքան յստակօրէն, որքան Բնկերվարութեան ամենէն սուր քննադատներէն շատերը:

Բայց, արդարև դասակարգային գիտակցութեան վարդապետութիւնը մէջտեղ դուրս ած այս վատթար վերագրումներուն և ո՛չ մէկը կը պարունակէ և անոնք որ կը հակառակին անոր այս կարգի պատճառներով՝ սոսկ տգեղ ծաղրանկարի մը վրայ կը յարձակին: Դասակարգային գիտակից Ընկերվարականը—ճիշտ որովհետև դասակարգային գիտակից մըն է—կը ջանայ ո՛չ թէ դասակարգային հակամարտութիւններ ստեղծելու, այլ վերջ մը դնելու արգէն գոյութիւն ունեցող դասակարգային հակամարտութիւններուն, ո՛չ թէ մղել շարժման գործաւորը կապիտալիստները ատելու, այլ անոր «որվեցնել չի ատել կապիտալիստը, ու ճանչնալ ատելու անարդարութիւնն ու յիմարութիւնը: Այս է դասակարգային գիտակցութեան պաշտօնը, վարդապետութեան ամենակարող մեկնիչներու ըմբռնումին համաձայն, և եթէ անոնք շիտակ են, վարդապետութիւնը անբարոյական չէ, այլ էականապէս բարոյական. ոչ թէ յիմար բան մը, որ պէտք է մարդիկ ատեն ու զզւին, այլ ճշմարտութիւն մը, որ պէտք է ողջունեն, և իր արժէքը ռամկավարութեան մը համար—ուր նախանձի և կիրքի ուժերը այնքան դիւրութեամբ արթընցած են,—անհաշուելիօրէն մեծ է:

Դասակարգային գիտակցութեան վարդապետութիւնը, դասակարգային պայքարի թէօրիսին մասը կը կազմէ, որ Ընկերվարութեան նոյն իսկ էութիւնն է և որ կը ներկայացի քաղաքական Ընկերվարական արդի շարժումի կողմէ: Այս շարժումին գերագոյն նպատակը չէ, ինչպէս շատեր կենթադրեն—կապիտալիստական ձեռով ճարտարաբանութիւնը

փոխանցել ռամկավարական պետութեան մը ղեկավարութեան տակ: Ատիկա նպատակի վախճանը չէ, վերջնական նպատակակէտը. այլ վախճանին հասնելու միջոց մը: Ծրագիր մըն է այն, և բաղձալի վախճանին հասնելու համար որդեգրած լաւագոյն մեթոտ մը: Եւ այդ վախճանն է—կարելի չէ միշտ կրկնել այս բանը—մէկդի նետել դասակարգային հակամարտութիւնները, վերջ մը դնել մէկ դասակարգի կողմէ միւս դասակարգի շահագործութիւնը և այսպիսով վերջացնել միանգամ ընդմիշտ դասակարգային կռիւր, որ արդի ընկերութեան յատկանիչն է: Այս բանը մտաբերելու անկարողութիւնը, վախճանի և անոր իրականացումը ապահովող միջոցներու շփոթութիւնը, հիմն է Ընկերվարական շարժումի նկատմամբ թիւրիմացութիւններու ամենամեծ մասին:

Դասակարգային թէօրաի պայքարը, որուն միլիոնաւոր Ընկերվարականներ կը հաւատան, և որուն վրայ հիմնած է—այս շատ պարզ է—աշխարհի բոլոր Ընկերվարական կուսակցութիւններու քաղաքական ծրագիրը, առաջին անգամ ձեւակերպւեցաւ Քարլ Մարքսի և Ֆրէտէրիք էնգելսի կողմէ, իրենց հռչակաւոր գրքոյկի—կոմունիստ Մանիֆէստի մէջ 1848-ին: Մարքս և էնգելս առաջինը չէին որ նշմարեցին դասակարգային հակամարտութիւններու գոյութեան իրողութիւնը: Այդ աւելի առաջուց յայտնած էր, մասնաւորապէս Անգլիացի և Ֆրանսացի գրագէտներու կողմէ 19-րդ դարի սկիզբներուն: Անոնք պարզօրէն երևան դրին ընկերային յեղաշրջումին մէջ դասակարգային պայքարներու դերը: Անոնք ցոյց տւին թէ դասակարգային

պայքարները անյիշատակ ժամանակէ ի վեր գոյութիւն ունեցած են, այն օրէն ի վեր երբ մասնաւոր սեփականութեան հաստատութիւնը սկըսած էր, թէ պատմութիւնը ընդհանրապէս դասակարգային պայքարներու արձանագրութիւն մըն է: Անոնք մատնանշեցին թէ մարդկային պատմութեան գլխաւոր դարագլուխները, ինչպէս՝ գերութենէն դէպի աւատապետութիւն զարգացումը և աւատապետութենէն դէպի կապիտալիստութիւն՝ կարելի էր միայն նոր դասակարգերու բարձրացումով, գոյութիւն ունեցող իշխող դասակարգերու իշխանութիւնը խլելով և ղեկավարելով ընկերութեան կեանքին ամենակենսական տնտեսական աղբիւրները:

Այդ դասակարգային հակամարտութիւնները Մարքսի և Էնգելսի ծնելէն առաջ գոյութիւն ունէին, և ճանչցւած էին, ինչ որ կը հաստատուի մարդկային պատմութեան իւրաքանչիւր էջէն: Անոնք որ կը կարծեն թէ դասակարգային պայքարը չարամիտ ագիտատորներու կանխամտածած ստեղծագործութիւնն է և թէ կապիտալիստներու և գործաւորներու շահերը բնականօրէն նոյնանման են, պէտք է կարդան մեծ քաղաքական տնտեսագէտներու գրութիւնները, — օրինակի համար Ատըմ Սմիթի:

III

ՔԵՐՔԻՆ կարող է խիստ հակիրճօրէն ընդգծել հետևեալ կերպով. ընկերութիւնը, որ մենք այսօր կը ճանչնանք, անհամար դարերու յեղաշրջման արդիւնքն է: Մեր քաղաքական և տնտեսական հաստատութիւնները, մեր սովորութիւնները և օրէնքները մեծ ներշնչումներու հնարած ծնունդը չեն, այլ մարդկային փորձառութեան գարգացումներուն արդիւնքը: Յեղաշրջումի ընթացքին մէջ ամենամեծ ուժը եղած են տնտեսական պէտքերը և ցեղի պայքարները: Կեանքի նիւթական պայմանները, հարստութեան արտադրութեան միջոցները ամենէն հզօրը եղած են յառաջդիմութիւնը մղող բոլոր ուժերու մէջէն. «Մարդը գործիք բանեցնող կենդանի մըն է», ըսած է Արիստոտէլ, և մենք կարող ենք աւելցնել որ մարդուն պատմութիւնը էականապէս իր գործիքներու պատմութիւնն է: Կարելի չէ պնդել որ տնտեսական ուժերը միշտ ազդած են ընկերութեան յեղաշրջումին վրայ: Պատմութեան այս նիւթապաշտական մեկնութեան պաշտպանները չեն ժխտեր գաղափար-

ներու, կրօնքի կամ հայրենասիրութեան ազդեցութիւնը, անոնք միայն կը պնդեն, որ մարդուն կեանքը իր արմատներն ունի տնտեսական պայմաններու հողին մէջ: Ասիկա, հակիրճ կերպով, պատմութեան տեսութիւնն է, որ Մարքս և էնգելս այնքան յստակօրէն ձևակերպած են աւելի առաջ քան վաթսուն տարի:

Մարքսեան Ընկերվարութեան փիլիսոփայութիւնը կը կռթնի տնտեսական նախապատճառի պատմական զարգացման այս գաղափարին վրայ: Նախկին ընկերվարական գաղափարագէտները (ideologist) կը հաւատային որ շարք մը ներշնչւած անհատներու տաղանդը կարող է կատարեալ ընկերվար պետութիւն մը ստեղծել, որուն առաւելութիւնները համոզիչ ուժով առաջ պիտի դրէին նաև կարգ մը ներշնչւած տաղանդներու կողմէ, — մինչդեռ արդի-Մարքսեան ընկերվարականը կը կռթնի բնաշրջումի օրէնքներուն վրայ: Ան կը հաւատայ որ Ընկերվարական պետութիւնը պիտի ըլլայ — արդարև ըլլալու վրայ է — դոյութիւն ունեցող վիճակին ծնունդը, ինչպէս այդ վիճակը ծնունդը եղած է ընկերութեան նախկին ձևերուն:

Ընկերվարութիւնը, յամենայն դէպս, տընտեսական ճակատագրապաշտութեան թէօրին չէ: Մինչ Ընկերվարականը կը հաւատայ թէ Ընկերվարութիւնը անխուսափելի է, սակայն չի հաւատար որ փոփոխութիւնը պիտի կատարուի առանց մարդկային ջանքերու և բաղձանքներու, ո՛ր և է տարբերութիւն չի ընել, թէ մենք Ընկերվարութիւնը կուզենք թէ ո՛չ, կամ կը գործենք անոր համար թէ անոր դէմ: Մարքսեան կիսամեռ գաղափարներու քանի մը դատարկամիտ վաճա-

ռողներ կրնան այսպէս ներկայացնել Ընկերվարութեան «անխուսափելիութիւնը», բայց այս շարժումին համար խօսելու կարողութիւն ունեցող ամէն Ընկերվարական գիտէ, որ այսպիսի միտքերը ծաղրելիօրէն անհեթեթ են: Ընկերվարական պետութիւնը երևան պիտի չի դայ ինքնիրեն, կատարելապէս դարգացած, տնտեսական ուժերու ինքնաշարժ գործողութիւնով, առանց մարդկային ճիշդի օժանդակութեան: Նոյնիսկ այն իրողութիւնը թէ ամէն մի Ընկերվարական պրօպականդիստ մըն է, որ լըջօրէն կաշխատի ուրիշները իր հաւատքին դարձնելու, կապացուցանէ, որ այդպիսի ճակատագրական հաւատք մը չի մտածելի ընդհանրապէս Ընկերվարութեան ինքնաշարժ զարգացման նկատմամբ:

Երբ կըսուի, թէ Ընկերվարութիւնը անխուսափելի է, թէ ան պէտք է երևան գայ տնտեսական պայմաններու իբրև մէկ արդիւնքը, կը նշանակէ, որ տնտեսական պայմանները անխուսափելի պիտի դարձնեն փոփոխութիւնը դէպի Ընկերվարութիւնը, որովհետև անձնապաշտպանութիւնը կեանքի ամենամեծ օրէնքն է և տնտեսական շահը դրական և հիմնական է. մարդիկ և կիներ պիտի ստիպուին տեսնելու Ընկերվարութեան մէջ իրենց անձնապաշտպանութեան համար միակ յոյսը և պատեհութիւնը:

«Մարդս միայն հացով չի ապրիր», և ամենամեծ յիմարութիւնը պիտի ըլլար լուրջ կերպով վիճել, ինչպէս որ քանի մը մոլորւած նախանձաւորներ ատեն-ատեն ըրած են, թէ անհատները շարժած են միմիայն տնտեսական պատճառներով: Շատ մը մեծ առաջնորդներու և շարքերու հրաշալի գաղափարականութիւնը և

անձնազուգու թիւնը՝ Ընկերվարական շարժման մէջ կապացուցանէ, որ այսպիսի կարծիք մը անհեթեթ է: Մեծ գաղափարի կամ զգացումի մը հմայքին տակ անհատները շարունակ զոհած են ամէն տնտեսական շահ և նոյն իսկ իրենց կեանքը: Դարձեալ իրողութիւն է, որ հացը անհրաժեշտ է կեանքին համար, և որ կեանքի պահպանումը ամենաուժեղ բնազդն է բոլոր կենդանիներու, ինչպէս և մարդու մէջ:

Պատմութեան իւրաքանչիւր դարաշրջանի մէջ, այն օրէն ի վեր՝ երբ մասնաւոր սեփականութիւնը մարդկային ընկերութեան մէջ դարձաւ առաջին անգամ տնտեսական տիրապետող յատկանիշը, ծնունդ առած են և դասակարգային հակեղ ընդհարումները: Տէրը և գերին կարող են ունեցած ըլլալ և յաճախ ունեցած են հասարակաց շատ մը շահեր, բայց իրենց մասնաւոր յարաբերութեան մէջ, իբրևտէրի և գերիի, հասարակաց կապ մը չկար: Նմանապէս, արդի շաբաթավճարի գործաւորը, որուն դրութիւնը գերութեան ձև մըն է, ինչպէս Հէրպլըտ Սպէն սըր խիստ վճիտ կերպով ցոյց տւած է, կարող է ունենալ շատ մը հասարակաց շահեր իր գործատիրոջ հետ, բայց վճարւած գործաւորի և վրձարող գործատէրի մասնաւոր յարաբերութեան մէջ հասարակաց շահ մը չկայ: Եթէ երկուքն ալ Հրէաներ են, կարող են ունենալ հասարակաց շահ մը պաշտպանելով իրենց ցեղը հակահրէական շարժումներու հանդէպ. եթէ երկուքն ալ ոգելից ըմպելիներու դէմ են (prohibitionist) կարող են ունենալ հասարակաց շահ մը, գինետուներու դէմ մղւած կռիւն մէջ: Եթէ երկուքն ալ զոհեր են քաղաքային յոռի վարչու-

թեան, կարող են ունենալ հասարակաց շահ մը, քաղաքային կառավարչութեան մէջ փոփոխութիւն մը ապահովելու: Եւ այս շահերու ո՛րէն է մէկը կարող է այնքան զօրեղ ըլլալ որ երկուքն ալ կը հարկադրէ գոնէ ժամանակաւորապէս մոռնալ ուրիշ ամէն մի շահ:

Անոնք կարող են ունենալ հասարակաց արդիւնաբերութեան շահ մը: Եթէ, օրինակի համար, կառավարիչի ո՛րէն արդիւնաբերութիւն ջնջել օրէնսդրական միջոցով, նոյն արդիւնաբերութեան մէջ շաբաթավճարի աշխատաւորները խիստ բնականօրէն պիտի միանան իրենց գործատէրերու հետ հակառակելու համար օրէնսդրութեան. իրենց շահագործողներուն հետ խօսքերնին մէկ կընեն, մէկդի դնելով ուրիշ շահերը, որ կը կազմեն հակամարտութիւններու հիմքը, այն հակամարտութիւններու, որ կը յատկանշեն իրենց բնականօրէն յարաբերութիւնը: Մենք սքանչելի օրինակներ ունինք այս հակամարտութիւններու ժամանակաւոր դադարման և միութեան մասին, հասարակաց շահերու հողին վրայ կեցած. այսպէս, խմիչքի արդիւնաբերութեան գործաւորները միացած են իրենց գործատէրերու հետ՝ ընդդիմանալով ոգելից ըմպելիներու արդիւնաբերութիւնը և վաճառումը արգիլող օրէնքի դէմ, ինչպէս նաև այդպիսի միութիւն գործատէրի և գործաւորի՝ տեղի ունեցած է սակազնի օրէնսդրութեան հանդէպ:

Բնականոն վիճակի մէջ սակայն ուրիշ ամէն բան հաւասար ըլլալով, առանձին և անջատ տընտեսական շահերը կը բաժնեն գործաւորները և իրենց գործատէրերը հակամարտ դասակարգերու: Փոյթ չէ թէ ինչպիսի համախմբումներ կրնան տեղի ունենալ իրենց մասնաւոր՝ գործատէրի և գործաւորի՝ յարաբերութենէն դուրս, այս շահերու մէջ անոնք հակամարտ դասակարգեր կը դառնան: Ամէն մէկ գործատէրի շահն է ստանալ այնքան մեծ շահ իր աշխատողացած մարդերու աշխատանքէն, որքան կարելի է նոյնպէս գործաւորներու շահը կը պահանջէ, կարելի եղածին չափ մեծ թոշակ ձեռք ձգել, առաւելագոյն չափ մը ամբողջ աշխատութենէն: Բոլոր ասոնք բաւականին յստակ կերպով ցուցադրած է Ա' տրմ' Սմիթ իր «ԱՉԳԵՐՈՒ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ» գրքին մէջ, և երբէ'ք լրջօրէն ո՛րք տնտեսագէտի կողմէն առարկութիւն չէ եղած անոր դէմ: Ուրիշ ոչ մէկ հիմքով կարելի է բացատրել արդիւնաբերական այն տեւական պայքարը որ երեւան կուգայ բանթողներով, գործադադարներով, պոյքօթներով, բանւորական միութիւններով և գործատէրերու ընկերութիւններով:

Արդի արդիւնաբերական ընկերութիւնը իր կապիտալիստական հանգամանքով ամբողջ արդիւնաբերութիւնը աւելի շահի քան թէ գործածութեան համար առաջ կը մղէ: Սովորական արտադրողներու շարժառիթը գործածութեան համար չէ, այլ դրամ վաստկելու: Ան այնքան սիրով դադաղներ պիտի չինէր, որքան օրօրոցներ, կուռքեր՝ կռապաշտներուն, ազօթագրքեր՝ քրիստոնեաներուն համար,

պայմանաւ միայն, որ կարենար հաւասարապէս շահ ընել: Դասակարգ մը ունինք թւով մեծ, բայց համեմատաբար փոքր. որ տէր է և կը դեկավարէ հարստութեան արտադրութեան և բաշխումի մեծ միջոցները և անհունապէս աւելի մեծ դասակարգ մը, որ տէր չէ հարստութեան արտադրութեան այդ մեծ միջոցներուն, որով պարտաւորած է աւուրչէքի համար գործել: Եթէ «լուռ բաժնետէրերը», դրամագլուխ դնողները պէտք է ստանան ո՛րք քան իբրև տոկոս իրենց շահարկած դրամագլուխէն, ստոյգ է, որ այս դասակարգը պէտք է արտադրէ յաւելեալ-արժէք մը աւելի բարձր, քան իր օրավճարներով ստացած գումարը:

Այս յաւելեալ-արժէքը կուրի ոսկորն է և պատճառը (casus belli) արդիւնաբերութեան մեծ ընդհարումներու: Եւ որքան ատեն որ կապիտալիստ արտադրութեան մեթոտը տիրէ, այդ ընդհարումը պիտի շարունակուի: Եթէ բոլոր մարդիկ հրեշտակներ կամ սուրբեր ըլլային, հասկնալի է որ անոնք կարող պիտի ըլլային կատարելապէս համաձայնիլ թէ աշխատանքի և թէ հարստութեան բաժանման մէջ: Ներդաշնակութիւնը կրնար ըլլալ այնքան կատարեալ, որքան Ազգային Քաղաքական Դաշնակցութիւնը կը փափաքի: Այն ատեն կարելի պիտի ըլլայ թերևս գործաւորներուն և կապիտալիստներուն համար համաձայնիլ, որ իւրաքանչիւր դասակարգ հատուցանէր միւսին փոխադարձ ծառայութիւն, և որ հարստութիւնը արդարութեամբ բաժնէր: Բայց քանի որ մարդս ո՛չ հրեշտակ է և ո՛չ սուրբ, կատարեալութիւնը մարդկային ստորագելիք մը չէ և երբէք չէ եղած, այդ ներդաշնակու-

Թիւնը գոյութիւն չունի և չկրնար ունենալ: Փոխան ներդաշնակութեան՝ ունինք մշտապէս պայքար մը: Գործաւորական միութիւններ և գործատէրերու միութիւններ դէմ դիմաց կուգան մեծ ընդհարումի մը մէջ:

IV

ՀԻՄԱ մինչդեռ այս երկու դասակարգերու պայքարը մեր ընկերական և քաղաքական կեանքի ամենայայտնի պատկերն է, որ կը տիրապետէ ամենալայն շափով մեր օրէնսդրութեան և քաղաքականութեան վրայ, յիմարութիւն պիտի ըլլար վիճել, ինչպէս շատ մը Ընկերվարական գրողներ ըրած են, թէ պառակտումի որոշ գիծ կայ արդի ընկերութեան մէջ, բոլոր կապիտալիստ այծերը համախմբուած են անոր մէկ կողմը և բոլոր պրօլետարիատ ոչխարները միւս կողմը, — այս երկու համախմբումները կը պարունակեն ամբողջ ազգաբնակչութիւնը: Կապիտալիստ ընկերութեան մէջ դասակարգային համախմբումներու այս անկերպարան պատկերը տխրօրէն ազդած է Ընկերվարական ժողովրդական գրականութեան վրայ և հաւանօրէն պատասխանատու է անւանարկութեան մէկ մասին, որուն ենթարկուած է դասակարգային պայքարի թէօրիան:

Ահաւասիկ մարդ մը, որ աւուրչէքի գործա-

ւոր է և կաշխատի մեր մեծ գործարաններու մէկին մէջ: Իր կացութեան մասին ո՛նէ կաս կած չկայ: Ան աւուրչէքի գործաւոր մըն է: Բայց մենք կը գտնենք որ ան ժառանգած է կամ թերևս խնայած է հաղար տալէր, որը պառկեցուցած է երկաթուղիներու բաժնեթուղթի: Այժմ մենք ի՛նչ պէս պիտի դասակարգենք զայն: Ան վստահօրէն իր շահարկած դրամին սահմանափակ շափով կապիտալիստ մըն է և այնքան կը բողձայ մեծ եկամուտներ ստանալ իր շահարկած դրամէն, որքան միլիօնատէր շահարկողը: Միևս կողմէն, իբրև աւուրչէքի համար աշխատող մը, ան այնքան կը բողձայ, որքան ո՛նէ մէկը իր ընկերներէն ստանալ բարձր վճարումներ և կարելի եղածին չափ նւազ շահագործել:

Դարձեալ, ահա բժիշկ մը: Ան ո՛նէ դրամ շահարկած չէ և իր եկամուտի միակ աղբիւրը իր արհեստի գործածութիւնն է: Ան չգիտեր թէ երկու դասակարգերէն ո՛նէ մէկուն հետ խնամութիւն ունի: Եթէ իրեն հարցւէր, ան պիտի պատասխանէր, որ «միջին-դասին» կը պատկանի, դասակարգ մը հաւասարապէս անջատ թէ կապիտալիստ և թէ պրօլետարիատ դասակարգէն: Բայց եթէ ճանչնաք միայն երկու դասակարգ, ո՞ր պիտի դասաւորէք զայն—կապիտալիստներօ՞ն թէ գործաւորներուն հետ: Ի հարկէ, ոչ-կապիտալիստներուն հետ (չմոռնալով որ ան դրամագլուխ չունի չի շահագործեր գործաւորները) և ո՛չ ալ պրօլետարիատին հետ, նկատի ունենալով, որ ան չի շահագործւիր, հաւանօրէն իր եկամուտը քանի մը անգամ աւելի է քան ամենալաւ վարձատրւած գործաւորին, նոյնը կարելի է ըսել նաև շատ մը մասնագէտներու մասին.—եկեղե-

ցականներու, արևսագէտներու, գրագէտներու և ըն.:

Կամ դարձեալ. վերցնենք փոքր գործատէրի պարագան, այն մարդը որ այնքան ծանր կը գործէ, որքան իր գործաւորը և անոր հետ միասին: Իր եկամուտը փոքր է կամ ոչ երբէք բարձր, քան իր աշխատցուցած մարդունը: Ճիշտ է, ան գործատէր մըն է և կապիտալիստ, բայց իր համակրութիւններուն մէջ ան ալ աւելի պրօլետարիատ մըն է քան շատ մը շարժավճար աշխատաւորներ թէև վերջինը նոյն խոկ կարող է ուղղակի կերպով այնքան շահագործել—գուցէ թերևս նւազ աստիճանով մը—որքան սովորական ձեռքի գործաւորը: Որոշապէս ստոյգ է, որ եթէ այսպիսի դասաւորումի մը վրայ կռթնինք, որ իր մէջ պարունակէ միայն մէկ դասակարգ, բառի ամենէն սահմանափակ իմաստով՝ սոսկ ընչազուրկ գործաւորները, բոլոր միւսները դասաւորելով միևս հակառակօրդ դասակարգի մէջ, ընչազուրկեանները չեն կարող յուսալ քաղաքական մեթոտներով յաղթանակը տանիլ, քանի որ անյուսալիօրէն նւազաթիւ և նւազաքւէ պիտի մնան:

Կարլ Մարքս մեռաւ իր ԴՐԱՄԱԳԼՈՒՆ գրքին երկրորդ և երրորդ հատորները անկատար թողլով: Երրորդ հատորի ձեռագիրը կը վերջանայ, նոր գլուխի մը սկիզբը որը ան մտադիր էր նըւրբել դասակարգային համախմբումներուն: Խիստ հաւանօրէն, եթէ այդ գլուխը լրացնելու չափ ապրէր ան, մենք ազատած պիտի ըլլայինք դասակարգային պայքարի այն շատ մը խոկ ցուցադրութիւններէն, որ կը յիշեցնէ այնքան ճշտօրէն Ռուսիաի ցարին պարզամտութիւնը, որ ուղիղ գիծ մը գծեց քարտէզին վրայ երբ իրմէն

խնդրեցին նշանակելու կառուցելիք երկաթ ուղի մը գծին շարունակութիւնը: Մարքս շափազանց իմաստուն և հեռատես էր, որ չի տեսներ թէ բուն պրօլետարիատը մնացած ամբողջ ժողովրդի դէմ դասել պիտի նշանակէր յայտարարել անոնց քաղաքական պայքարի անյուսութիւնը:

Ան շատ լաւ գիտէր որ արդի պրօլետարիատի շարքերէն դուրս, կը գտնուին շատ մարդիկ որ պիտի միանան անոր իր պայքարին մէջ՝ կա պիտալիստ դասակարգի դէմ: Ոմանք, թէև իրապէս պրօլետարիատ չեն, օրինակի համար, մանրավաճառները, վարձկալ ագարակապանները, պղտիկ գործարանատէրերը ևլն. կը զգան, որ իրենց շահերը կը մղեն զիրենք աւելի մօտիկնալ պրօլետարիատ քան թէ կապիտալիստ դասակարգին: Կապիտալիստ մեծ միաբանութիւնները ասոնք ալ ճնշած ու շահագործած են պրօլետարիատին պէս, թէև ուրիշ կերպով: Հետևաբար, իրենց տնտեսական շահերու ապահովութեան համար, անոնք կը մղուին միանալու պրօլետարիատին: Ուրեմն, ուրիշներ ալ կան իրապէս խիստ մեծ դասակարգ մը, որ թէև չեն զգար թէ իրենց տնտեսական շահերը այնպէս մը դասուած են, որ պէտք է միանան այս երկու դասակարգերուն ալ, բայց կը զգան աշխատաւորներու դատին արդարութիւնը կամ կը խոստովանին պատմական շարժումի դաժան իրողութիւնները և այսպէս կը միանան գործաւորներուն հետ քաղաքական ասպարէզին մէջ կապիտալիստներու հանդէպ: Վերջապէս, կան մարդիկ, նոյն իսկ կապիտալիստ դասակարգին մէջ, որոնք այնքան արդարադատ և մարդկային են, որ կը տեսնեն գործաւորներու դատին ար-

դարութիւնը կամ այնքան ողջադատ են, որ կը տեսնեն թէ անոնց յաղթանակը անխուսափելի է:

Հաւանօրէն այն կարծիքը՝ որ արտայայտած է մեծ մարդը՝ Վիլհէլմ Լիպկեխտ, ամենաաչքառու քաղաքական առաջնորդը որ ընկերվարական շարժումը երբէք արտադրած ըլլայ, ամենէն աւելի մօտիկ է Մարքսի—իր բարեկամին և վարպետին խորհուրդներուն: Լիպկեխտի մահուան առաջին տարեդարձի առթիւ Պէրլինի «Յառաջ» (Vorwärts), Գերման Սօցիալ Դէմօ կրատներու ծանօթ օրաթերթը, հրատարակեց Լիպկեխտի անկատար մէկ գործին քանի մը հատուածները, որուն ձեռագիրը գտնուեցաւ իր թուղթերու մէջէն: Հեղինակի մահէն ետք հրատարակուած այս հատուածներուն մէջ կը գտնուին շեշտուածներ որոնք յենուած են այն իրողութեան վրայ թէ «այն մարդերու թիւը որոնց շահը կը ստիպէ զիրենք մտնել մեր թշնամիներու շարքին մէջ, այնքան փոքր է, որ գրեթէ դանցառելի կը դառնայ, և թէ անհուն մեծամասնութիւնը անոնց, որոնք հակառակութիւն մը, կամ վերջապէս անբարեացակամ դիրք մը ունին մեզի դէմ, առած են այդ դիրքը միմիայն իրենց կացութեան և մեր ջանքերու մասին իրենց տրգիտութեան պատճառով, և թէ մենք պէտք է գործ դնենք մեր բոլոր կարողութիւնը լուսաւորելու համար այս մեծամասնութիւնը և շահելու դայն մեր կողմը»:

Լիպկեխտ խիստ վեհանձն է գործաւոր դասակարգի իր սահմանումին մէջ. «Մենք մեր ըմբռնումը՝ «գործաւոր դասակարգ» եզրին նկատմամբ՝ պէտք չէ սահմանափակենք», ինչպէս որ մենք բացատրած ենք ատենախօսութեան, գըր-

կորդներու բանակին մէջ կը գտնուին, բայց պարզ
այն պատճառով, որ անոնք չեն ըմբռներ այն խո-
րունկ պատճառները, որ իրենց ողբալի վիճակին
հիմը կը կազմեն. մեր կուսակցութեան համար
առաջնակարգ կարևորութիւն ունի գանոնք լու-
սաւորել և բերել մեր շարքերուն մէջ: Այս մեր
կուսակցութեան համար կենսական հարց մը է, որովհետեւ
այս երկու դասակարգերը կը կուսեն ուղիքն մեծ-
մանու-
թիւնը...

«Գերման Ընկերվարականները... վաղուց ի
վեր ըմբռնած են պրօպականդաի կարևորութիւ-
նը և փոքր խանութպան դասակարգն ու փոքր
հողատէրերը շահելու անհրաժեշտութիւնը:

«Զեչին Գերմանութեան մը միայն կը պահանջէ, որ
Ընկերվարական շարժումը պէտք է ունենանք ըլլայ
սուրբէն Գերմանութեան դասակարգին:

* * * * *

Ծայրայեղ յեղափոխական և մարտնչող Ընկեր-
վարութիւնը, որ տարամերժօրէն կոչ կընէ «աշ-
խատաւորութեան կարծրաձեռք զաւակներուն»,
յետաշարժութեան համար երկու առաւելու-
թիւններ ունի: Առաջին, անիկա կը սահմանա-
փակէ Ընկերվարական շարժումը դասակարգի մը,
որը Գերմանիաի մէջ, յամենայն դէպս այնքան
մեծ չէ յեղափոխութիւն մը առաջ բերելու հա-
մար և բացի այս, ընտիր միջոց մըն է ահարե-
կելու համար ժողովրդի գլխաւոր գանդաձը, որ
կիսովին անտարբեր է, մասնաւորապէս գիւղա-
ցիները և փոքր պուրժուազիին, որոնք դեռ ևս
կազմակերպած չեն ո՛րեք քաղաքական անկախ
գործնէութիւն մը:

* * * * *

«Մենք պէտք չէ հարցնենք թէ դուն աւուր-
չէքի գործաւոր մըն ես, այլ՝ թէ դուն Ըն-
կերվարական մըն ես.

«Ընկերվարութիւնը շէ կընէր յաշտութիւն, էլ թէ ան
սահմանփակ շարժումը Գերմանութեան միջև: Իսկ
էնէ այն դարձեալ թուր շարժումները և ուղիքն բա-
րոյակն և յարաւորակն ընդհանրապէս, իր յաշտ-
ութիւնը բացայայտ է»:

Յետոյ Լիպկինիստ ա՛լ աւելի շեշտեց իր դիր-
քը, յայտարարելով, որ Սօցիալ Դէմօկրատիան
ամբողջ ժողովուրդի կուսակցութիւնն է, բա-
ցառութեամբ միայն երկու հարիւր հազար մեծ
սեփականատէրերու, փոքր սեփականատէրերու
և կղերներու»:

Ինծի համար ընդունվին աւելորդ պիտի ըլլար
թեւադրել, որ Լիպկինիստի սքանչելի յայտարա-
րութիւնը Ընկերվարական յայտարարութիւննե-
րու ներկայացուցիչն է: Ամենաճայրայեղ կար-
ծիքը—որ այնքան ազդու կերպով պիտի սահ-
մանափակէր Ընկերվարական շարժումը լոկ ա-
զանդի մը շրջանակին մէջ—ընդհանրապէս յայ-
տարարած է Ամերիկայի քան թէ ուրիշ ո՛րեք
երկրի մէջ (1): Այս բանին համար կան պատմա-
կան պատճառներ, պատճառներ՝ որոնք կը շար-
կապին Ամերիկեան Ընկերվարութեան զարգաց-
ման հետ, որու մասին անտեղի է այստեղ խօ-
սիլ: Բայց—և այս իրողութիւնը առաջնակարգ

(1) Ռուսաստանի Սօցիալ Դէմօկրատները նը-
ւազ կոյր չեն այս տեսակէտէն, որոնց կը հետե-
ւին նոյնպէս կուրօրէն և հայ Սօցիալ Դէմօ-
կրատները: Թ.

կարևորութիւն ունի—հակառակ այս հարցի նը-
կատմամբ բոլոր ծայրայեղ յայտարարութիւննե-
րու, ներկայ շարժումը իր ուղղութեան մէջ հե-
տևած է Լիպկինեխտի տրամաբանութեան ճամբով :
Ասիկա ցոյց տրւած է կուսակցութեան զօրու-
թեամբը այնպիսի նահանգներու մէջ, ինչպէս
Օքլահոմա, ուր համեմատաբար մեծ թիւ կը
կազմեն Ընկերվարական կուսակցութեան մէջ
մտաւորականներ և փոքր գործատէրերը, և այն
պրօպակաանդով, որ առաջ կը տարւի գօլէճներու
և համալսարաններու մէջ :

V

ԲԱՅՈՐՈՅ Է, որ դասակարգային պայքարը
արևեստական կիրքի արտագրոյթմը չէ որ երևան
եկած ըլլայ դառնասիրտ ագիտատորներու ձեռքով
որոնք ընկերային դժգոհութիւն կը սերմանեն,
այլ այն կաճի անխուսափելիօրէն բիրտ և անար-
դար տնտեսական պայմաններէն : Մեղադրել Ըն-
կերվարական ագիտատորը, որովհետև դասա-
կարգային պայքարի մասին կը խօսի, և զայն
նկատել կերպով մը պատասխանատու ատոր գո-
յութեան համար, ծայր աստիճան յիմարութիւն
մըն է : Ագիտատորները չեն ստեղծեր դասա-
կարգային հակամարտութիւնները և ընկերային
ընդվզումները, անոնք ուրիշ բան չեն բայց եթէ
գոյութիւն ունեցող խորարմատ դժգոհութիւն-
ներու ձայները :

Թէ որքան յիմար է դատապարտել մարդիկ
և կիներ, որոնք կը մատնանչեն արդի ընկերու-
թեան մէջ դասակարգային պայքարի գոյու-
թիւնը, կարելի է պատշաճօրէն ներկայացնել օ-
րինակով մը : Ենթադրենք, որ առտուն մարդ մը

տունէն կելլէ իր գործին երթալու, փողոցը հասնելուն պէս, իր կինը ետ կը կանչէ իրեն և կըսէ, «Յովհաննէս, չե՞ս տեսներ, որ սկսած է անձրևել, և բարդ-բարդ ամպերը մօտալուտ փոթորիկ մը կը գուշակեն: Խոհեմութիւն չէ այդպէս երթալ, եկուր վերարկուդ հագիր, հովանոց մը հետդ ա՛ռ ցուրտին դէմ ինքզինքդ պաշտպանելու»: Եւ ենթադրենք նորէն որ մարդը ետ դառնար բարկութեամբ և իր կինը յանդիմանէր ըսելով՝ «Դուն վտանգաւոր, անզգամ կին մըն ես, շատ անհաճոյ էակ մը, ինչո՞ւ հանգիստ չես մնար, փոխանակ հանդարտ նստելու, քեզի բան գործ ըրեր ես ամէն օր փոթորիկներ ստեղծել»: Այսպիսի մարդ մը պիտի ըլլար այնքան խելացի, որքան անոնք որ ընկերվարականները կամբաստանեն թէ դասակարգային կռիւ կըստեղծեն: Ընկերվարականը աւելի պատասխանատու չէ դասակարգային ընդհարում ստեղծելու մէջ քան խելացի կինը անձրև ստեղծելու:

Ընկերվարականը այն դիրքին մէջ է, որ գործաւորները կը նախազգուշացնէ փոթորիկէն և կըստիպէ զանոնք անոր դէմ պատսպարելու, — այսպէս ասած՝ վերարկու հագնիլ, կրկնակօշիկ կրել և հովանոց առնել:

Դասակարգային պատերազմը իրողութիւն մըն է: Այն մարդիկը, որ կաշխատին անոր դուրսութիւնը ժխտել, պարզապէս ջայլամին յիմարութիւնը կը գործեն, որ անգիտօրէն իր գլուխը կը ծածկէ աւազին մէջ, խուսափելու համար իր կեանքին սպառնացող վտանգի տեսողութենէ մը: Որսորդը չը տեսնելու իրողութիւնը, — երբ գլուխը թաղած է աւազին մէջ, չի փրկեր խեղճ արարածը իր ճակատագրէն, ոչ ալ այն

իրողութիւնը, որ կարգ մը մարդիկ բարձրաձայն կը ժխտեն դասակարգային պայքարի գոյութիւնը, կը փոխէ այդ իրականութիւնը կամ կազատէ գործաւորները անոր անթաճ տառապանքէն: Նեւընը որ խոչորացոյցը կոյր աչքին դնելով՝ ըսաւ, «Վտանգ մը չեմ տեսներ», զարմանալի յոխորացող մըն էր, բայց վտանգը նոյնքան իրական էր, նոյն իսկ այն պատճառով որ կը մերժէր տեսնել:

Նախորդ տեսութենէն կը յայտնւի, որ այս երբէք բարոյական հարց մը չէ: Ամենաթեթև թեւագրութիւն անգամ չկայ որ պայքարը կը կազմելի ընչազուրկի առաքինութենէն, ընդդէմ կապիտալիստական մոլութեան: Երկու դասակարգերն ալ դրդւած են իրենց սեփական շահերէն և եթէ գործաւորը ու կապիտալիստը իրենց դիրքերը փոխէին, ամէն մէկը պիտի գործէր այնպէս, ինչպէս միւսը հիմա կը գործէ: Անսահման շարիք առաջ բերած է անցեալին մէջ պայքարին տալով կուսի մը կերպարանքը ապիրատ կապիտալիստներու և առաքինի գործաւորներու միջև: Կա՞յ մէկը, որ ծանօթ չէ այդ անկերպարան խորհուրդին: Մարքսի վարդապետութեան ամենամեծ արժանիքներէն մէկը այն է, որ կը պահպանէ գործաւորները այդ շարիքին հանդէպ: Դասակարգային պայքարի փիլիսոփայութիւնը կարելի կը դարձնէ, որ աշխատաւորը տեսնէ թէ գործատէրը աւելի պատասխանատու չէ պայմաններու մասին, քան ինքը: Ան կը տեսնէ, որ կապիտալիստներու հանդէպ տածւած ատելութիւնը, ըլլայ անհատաբար կամ հաւաքաբար, միանգամ ընդմիշտ փուճ, յիմար և անարդար է:

Ան կը հասկնայ, որ շահի համար արտադրութեան սիստեմը դարերու բարեշրջման արդիւնքն է, որքան ատեն որ շահի համար արտադրութիւնը շարունակենք, պիտի ունենանք դասակարգ մը, որ պիտի տիրապետէ կեանքի միջոցներուն և ուրիշ դասակարգ մը ենթակայ պիտի դարձնէ իր իշխանութեան: Քանի որ մարդկային պատմութեան մեծ դարաշրջանները առաջացած են դասակարգերու յաղթութեամբը, ճնշող դասակարգերու վրայ, ան կը սորվի, որ իր պատկանած դասակարգը ունի պատմական միսիա մը իրագործելու, որ միակ ազդու և կարելի օգնութիւնը իր դասակարգին համար, պէտք է գայ իր իսկ դասակարգի գործունէութիւնով, որ պիտի գործադրէ իր ուժը, կործանելու համար զինքը շահագործող կապիտալիստ դասակարգի իշխանութիւնը: Այդ կարելի է միայն շահի համար եղած արտադրութիւնը ջնջելով, ենթակայ ընելով հասարակաց քօնթրօլին արտադրութեան մեծ ազդակները, որոնցմէ կախում ունի ամէն մարդ: Եթէ այդ վախճանին հասնինք, ակներե է, որ դասակարգային սեփականատիրութիւնը կանհետանայ և իր տեղը կը հաստատուի հասարակաց սեփականատիրութիւնը, և դասակարգային իշխանութիւնը կանհետանայ դասակարգային սեփականատիրութեամբ, և երբ դասակարգային սեփականութիւնը անհետանայ, այլևս դասակարգային հակամարտութիւնները տեղի չեն կրնար ունենալ: Աշխատաւորները չեն կրնար դասակարգային գիտակից դառնալ — այսինքն գիտակից իրենց դասակարգի շահագործութեան, և իրենց դասակարգի պատմական միսիա և գործառնութեան դադտնիքին —

ուսնց ստանալու ներշնչումը մեծ երազի մը, այնպիսի աշխարհի մը համար, ուր դասակարգային հակամարտութիւններ չըլլան, ուր իւրաքանչիւրի շահ ըլլայ բոլորին շահը: Վստահաբար այս բանը հոգեկան ստորագելիք մըն է դասակարգային գիտակցութեան այն վարդապետութեան, որ արժանի է նկատողութեան առնել:

Երբ ըմբռնենք այն իրողութիւնը, թէ ընկերվարականները չեն ստեղծեր դասակարգային պայքարը, այլ պարզապէս կը ճանչնան զայն իբրև մեր կեանքին անբաժան մէկ երևոյթը, որ մեր անտեսական սիստեմի բնութենէն ծագում կառնէ, խիստ բացայայտ կերպով երևան կուգայ որ անոնց դէմ եղած քննադատութեան մեծ մասը անարդար է և հիմնւած ամբողջովին սխալ ենթադրութեան վրայ: Եթէ խոհական և ուղիղ ըլլար մեղադրել բժիշկը այն հիւանդութեան մասին, որ ան հիւանդին վրայ կը գտնէ, ուղիղ պիտի ըլլար մեղադրել ընկերվարականը որ երևան կը բերէ հասարակութեան մէջ, դասակարգային հակամարտութիւնները: Ի հարկէ, եթէ ընկերվարականները դասակարգային պայքարին ցանկութեամբ նայէին, եթէ անոնք ուրախանային անոր գոյութեան համար և բաղձային անոր մըջտընջենացումը, արդարացիօրէն դատապարտութեան արժանի էին:

Բայց չարիքի մը ճանաչումը ոչ մէկ կերպով կը նշանակէ անոր հաւանումը: Բժիշկը չի փափաքի հիւանդութեան շարունակութիւնը, որ կը նշմարէ հիւանդին վրայ, այլ անոր անհետացումը: Այն առողջապահագէտը որ ուշադրութիւն կը դարձնէ վտանգաւոր ժանտախտի վայրի մը

վրայ, չի կարելի դատապարտել և ամբաստանել զայն թէ անոր տեականութեանը կը փափաքի: Մենք գիտենք, որ համարձակ ճանաչումը հիւանդութեան մը կամ ժանտախտի վայրի մը, անոնց վտարումին հարկադրիչ մէկ պայմանն է: Այդ վարկը Ընկերվարականներուն կը պատկանի, որ կը ձգտին հսկայական աշխատութեամբ դիմադրուել դժուարութիւններուն, մեր տնտեսական սխտէմին մէջ մտցնելու այն փոփոխութիւնը, որով կը հաւատան թէ վերջ մը պիտի տայ դասակարգային բաժանումներուն և պայքարներուն: Ընկերվարական ամբաստանագրին մասը կը կազմէ, կապիտալիստ հասարակութեան մասին, որ ան իր ամէն մէկ հանգամանքով կը բաժնէ հակամարտ դասակարգերու, փոխանակ զանոնք խմբովին միացնելու հասարակաց ընկերային շահերու համար: Բոլոր երկիրներու միլիոնաւոր մարդերու և կիներու հրաշալի ներշնչումին մասը կը կազմէ այն, որ Ընկերվարական գաղափարը կը պարփակէ աշխարհ մը՝ ազատ դասակարգային մրցակցութենէ, շաղկապուած փառաւոր համերաշխութեամբ և եղբայրութեամբ:

VI

Ստոր է, որ Ընկերվարական ազիսատորները տեականապէս կը ջանան աշխատաւորներու մէջ արթնցնել դասակարգային գիտելոցներ: Այսինքն Ընկերվարական պրօպականդի նպատակն է միացնել գործաւորները իրենց դասակարգային շահերու հիմնակէտին շուրջ: Այս պատճառով խստիւ դատապարտուած են շատ մը անկեղծ և խոհուն անձերու կողմէ: «Ի՞նչ հարկաւոր է՝ կըսեն, — գործաւորները արթնցնելու համար ազիտացիա մղել: Եթէ դասակարգային պայքարը տարրական իրողութիւն մըն է մեր ընկերային կեանքին մէջ, բնականօրէն և անխուսափելիօրէն առաջ եկած տնտեսական հիմնական յարաբերութիւններով, անշուշտ գործաւորները դառնօրէն տեղեակ եղած պիտի ըլլան, պայքարի գոյութեան և անոր բնութեան մասին: Ի՞նչ պէտք կայ, ուրեմն, մասնաւոր պրօպականդ մղել ինքնին ծանօթ իրողութիւնը ծանօթացնելու: Ընկերվարական պրօպականդի մասին բոլոր շեշտումները ինչո՞ւ չի դարձնել

աւելի բուժիչ միջոցներու շուրջ, քան թէ գոյութիւն ունեցող պայմաններու հիւանդագիրն ախտաճանաչութեան և վերլուծումին» :

Այս ձևով ներկայացւած քննադատական դիրքը շատ սովորական է, և անոր դրած պարկեշտ հարցումին պէտք է նոյնքան պարկեշտ պատասխանը տալ: Նախ՝ ատոր իբրև պատասխան կրնայ ըսելի, որ դարմանումի միջոցներու ո՛չ մէկ դրական պաշտպանութիւն կարելի է, կամ նոյն իսկ հասկնալի, եթէ ուժգնութեամբ չչեշտել լրջութիւնը և բնութիւնը այն չարիքներուն, որոնց դարմանը կը բաղձանք: Ճիշտ ինչպէս առողջապահագէտը քաղաքացիները կը մղէ, որ հարկ եղած քայլը առնեն ժանտախտը վերցնելու համար, պէտք է պնդէ վտանգի մեծութեան և սպառնացած կորուստի մասին, նոյնպէս ալ Ընկերվարականը կը մղէտղամարդիկը և կիները, որ աշխատին դասակարգային իշխանութեան չարիքներն ու կորուստները վերցնելու համար, պէտք է ծանրանայ անդրդւելիօրէն այդ չարիքներու և վտանգներու բնութեան և մեծութեան վրայ:

Ո՛չ ախտաւոր և զգայացունց վիճարանութեան մէջ մտնելու բաղձանքով և ո՛չ ալ ահագանգային ագիտացիաի սիրով է, որ Ընկերվարականները կը ծանրանան այնքան ընկերութեան մէջ դասակարգային պայքարի իրողութիւններուն վրայ, այլ պարզ այն պատճառով, որ ուրիշ ճանապարհ մը չկայ, որու միջոցով կարող ըլլան արթնցնել և զօրացնել բարոյական այն ուժեղ տենչանքը, որ հարկաւոր է իրենց գաղափարականին հասնելու համար:

Բայց այդ չէ ամէնը: Կայ դեռ աւելի ծան-

րակշիռ և խորունկ պատճառ մը: Ընկերային պայքարով զբաղւած ամէն մարդ, նոյն իսկ իր ամենադժբախտ զոհերը գիտակ չեն պայքարի բռնութեանը: Առնենք օրինակ մը ևս ախտաբանութենէն. բժիշկը իր հիւանդը տկար և վատուժ կը գտնէ, որ կը տանջւի սոսկալի ախտէն: Տանջուող հիւանդը այն պատրանքը ունի, թէ հազի հետ խիստ պազ մը ունի միայն: Որովհետև այդ պատրանքը ունի, կը յուսայ ինքզինք դարմանել հագի համար փաթէնթ եղած դեղերով և մամայական դարմաններով, ինչ որ վտանգաւոր յիմարութիւն մըն է: Խելացի բժիշկը գիտէ, որ իրական բան մը չի կրնար ընել, մինչև որ իր հիւանդի միտքը չի ուղղւի այդ վտանգաւոր պատրանքէն, մինչև որ զայն գիտակից չդարձնէ իր հիւանդութեան բնութեան և սուս բժշկութիւններու վրայ յոյս դնելու վատթար յիմարութեան մասին: Իր դրութեան գիտակցութիւնը հարկաւոր է հիւանդին համար, որպէս զի կըրնայ խելացիօրէն համագործակցիլ բժշկին հետ: Նմանապէս հարկաւոր է դաստիարակել գործաւորները դէպի գիտակցութիւնը իրենց դասակարգին, անոր դիրքին, կրած անիրաւութիւններուն և ունեցած ուժին նկատմամբ:

Շատ մը աշխատաւորներ, որ կը տւայտին մեր ընկերային սիստեմի չարիքներէն, ճիշտ այդ պատրանքով ապրող հիւանդի նմանօրինակ դիրքին մէջ կը գտնուին: Իրենց նեղութիւններու իրական վիճակին ծանօթ չեն և ամէն կարգի ընկերային շինծու դարմաններու սրտակեղէք զոհերը եղած են: Ճիշտ ինչպէս որ թոքախտէն տառապողը իր առջև նետւած վտանգաւոր և պառակական դեղերու ուռուցիկ ծանուցումը կը ստա-

նայ կարգալու, նոյնպէս գործաւորը կը ստանայ ընկերային բազմաթիւ սուտ բժիշկներու իր առջև նետած աժան և գէշ դեղերը: Օրինակի համար, բեմերէն և քաղաքական փլաթֆորմներէն իրեն շարունակ կը աւի, որ Ամերիկայի մէջ դասակարգեր չկան, մինչև որ ան հաւատայ թէ այդ ուղիղ է: Ինքնակոչ բարոյագէտները և պաշտօնական բարենորոգիչները մշտատե քարոզած եւ հաւատացուցած են, որ ամբողջ ընկերային խնդիրը պարզապէս բարոյական անկատարութիւններէն մէկն է, թէ ատիկա դասակարգ դասակարգի դէմ ելնելու հարցը չէ, այլ անհատը անհատի դէմ ելնելու հարցն է: Ան համոզուած է, որ այն ընկերային շարիքները, որոնք տանջանք կը պատճառեն իրեն և իր ընկերակիցներուն, կը ծագին մարդերու չար ընաւորութենէն, թէ այդ ամէնը շարութեան և անյազութեան հարց մըն է, թէ աւելի են վատերը քան թէ լաւերը, որ կեանքի մեծ ուժերը կը ղեկավարեն:

Ատիկա այն վարդապետութիւնն է, որ Պ. Րուզվելթ այնքան ուժգին և տեականօրէն քարոզած է, վարդապետութիւն մը, որ միշտ ինծի թըւած է, թէ յեղափոխիչ է իր անբարոյութեանը մէջ և առլցւած ազգին համար սարսափելի ազդտի կարելիութիւններովը: Այս բանը ընկերային սուտ բժշկութիւն մըն է իր ամենավատ և ամենավտանգաւոր ձևին մէջ: Այսպիսի վարդապետութիւն մը, որ իրապէս անբարոյացուցիչ և աւերիչ է բոլոր ընկերային կարգերու, իր քարոզիչները դեռ անամօթութիւնը ունին ամբաստանելու ընկերվարականները, թէ «յիմար» և «անբարոյական» վարդապետութիւն կը քարոզեն,

ահա յատկանշական ցուցադրութիւն մը դասակարգային շահերու զօրութեան՝ բթացնելու համար բարոյական զգացումները և թաղելու մտային պատրանքներու մէջ:

VII

ԻՐՏԵՄ, որ ասոնք սարսափելի բառեր են, բայց և սարսափելիօրէն ճիշտ են: Եւ ճշմարտութիւնը խօսելու ժամանակը եկած է: Հետևաբար ես համարձակութեամբ կը յայտարարեմ, որ այստեղ ընդգծւած Բուզվէլթեան վարդապետութեան ամէն մի քարոզիչը կը քարոզէ վրտանգաւոր եւ անբարոյական վարդապետութիւն մը, որ եթէ երբէք Ամերիկայի աշխատաւորութեան մտքերուն և սրտերուն մէջ հաստատուի, պիտի ծնի անիշխանութեան և սարսափի այնպիսի վիճակ մը, որուն պիտի չկրնայ դիմանալ ո՛չ մէկ ռամկավարութիւն: Ո՛չ մէկ անիշխանական ո՛նէ ատեն այսպիսի վարդապետութիւն մը քարոզած է, այնպէս լաւ չափւած, որ ատելութեան և նախանձի բոլոր ճամբաները լայնօրէն կը բանայ:

Եթէ այս դատավճիռը կը թւի շատ զօրաւոր, կը խնդրեմ թոյլ տալ ինձ խիստ գործնական փորձի մը ենթարկել: Ահաւասիկ գործաւոր մը, որ անգործ է, խեղճ, դժբախտ և անօգ-

նական: Իր ամբողջ կեանքի ընթացքին դժբախտութեան մէջ ապրած է և պայքարի ցաւերով տածջւած, որոնք իր դասակարգի ժառանգութիւնը կը կազմեն: Խեղճութեան սև շուքը ծանրացած է իր մանկութեան օրօրոցին վրայ և խաւարած էր իր մանկութեան արակետը. զայն սարսափով պատելով: Երբ պէտք էր, որ վայելէր իր մանկութեան իրաւունքները և խաղար, ստիպւած էր գործել մանարանի մը մէջ՝ կրելու համար իր մատղաշ ուսերուն վրայ աշխատանքի ծանր լուծը, և շնչել ու շարժիլ անհոգի մեքենային հարկադրիչ արագութեանը հետ: Հիմա, առանց իր յանցանքին, պարզապէս ընկերային վատ սիստեմի հետևանքով ան անգործ է և իրեն ու իր ընտանիքին հաց վաստկելու միջոցներէն զրկւած: Առաւօտէն մինչև իրիկուն իր ականջներուն կը հնչէ՝ դատարկաշրջութեան և անմոռացութեան մէջ իր կնոջ և երեխայի աղաղակը հացի համար, կեանքի համար: Պատկերը չափազանցւած չէ, հազարաւոր այսպիսի մարդիկ կան մեր մեծ քաղաքներուն մէջ:

Քաղաքին մէջ քալած ատեն հացի և գործի մտմտութեամբ պաշարւած, կը տեսնէ, որ իր դիմացէն կը քալէ իր գործատէրը շքութեամբ և պերճանքով: Ան իր չքաւորութեան հակապատկերն է հարստութիւնով և շքեղութիւնով, և իր մէջ կը ծնի այն չարաշուք խորհուրդը, որ գործատէրը իր աշխատանքի պտուղները կողոպտած և հարստացած է: Ո՛նէ ագիտատորի կոչերուն պատճառով չէ շարժած իր նախանձը, այլ իր ծանօթ կեանքի դառնութեամբը այն համոզման հասած է, թէ հարուստ գործատէրը այն մարդն է, որ կողոպտած ու դժբախտա-

ցուցած է զինքը : Այս մասին թող անհեթեթ հասկացողութիւն չըլլայ , այսպիսի մարդու մը բնական մտավիճակն է՝ ատելութիւն և նախանձ հարուստին և զօրաւորին դէմ : Այս բընազգական դիրք մըն է . ագիտատորները աւելի բան մը չեն ըներ , այլ զգացումի բոցերը կարծարծեն դէպի զայրոյթ :

Հիմա , դնա՛ այդ մարդուն մօտ , «անհատական քարոյականութեան» այս աւետարանով , որու մասին այնքան լսած ենք բարձր շրջանակներու մէջ մեր պաշտօնական բարենորոգիչներէն : Սովբեցուր անոր որ իր տառապանքները անհատներու չարութեան , «մեծ հարստութեան յանցագործութեան» արդիւնքն են : Սովբեցուր իրեն ամբողջ եկեղեցիի և պետութեան հեղինակութիւնով որ ինքն և իր սիրելիները , կը Հանդուրժեն անօթութեան և անյոյս չքաւորութեան աազնապը , որովհետեւ իր գործատէրը շիտակ մարդ մը չէ , և կամ որովհետեւ ելեմտագէտին մէկը գազանային և բրտութեան բնազդն ունի : Ի՞նչ արդիւնք կըսպասես , որ այսպիսի ուսուցում մը ներգործէ իր մտքին վրայ . ուրիշ ոչինչ , բայց եթէ խորացնել և սաստկացնել իր բնական , բնազդային ատելութիւնը և նախանձը : Իր ամենավատ և ամենավտանգաւոր խորհուրդներուն իշխանութիւն և վաւերացում չտւի՞ր , երբ իրեն հաւատացուցիր , որ անհատներու ապիրատութիւնը առաջ բերած է այսպիսի աւուելի տանջանքներ իր և իր սիրելիներուն գըլխուն , դուն պիտի գարմանայի՞ր , որ ան փայփայէր իր սրտին մէջ դառն ատելութիւնը այն անհատներուն դէմ , որոնք պատասխանատու նրկատել սովբեցուցիր իրեն , և կամ այդ դառն

զգացումները առաջնորդէին զինքը յուսահատական միջոցներու :

Չե՞ս կարող տեսնել , որ այս կարգի քարոզչութիւնը կը սնուցանէ ամենավտանգաւոր անիշխանութիւնը , որ աշխարհին դեռ ծանօթ չէ : Այդ կը բորբոքէ ատելութեան կրակը , որ կարող է ո՛րեք ատեն անզսպելի կատաղութիւնով պայթիլ և կործանել հասարակութիւնը : Չկայ ո՛չ մէկ մոլեգնոտ արարած , լեցւած կատաղի անարդարութեան զգացումով և վրէժխնդրութեան կիրքով , որ օրէնքը իր ձեռքերուն մէջ առնէ , բռնելով ջահը կամ դանակը . կամ ուսմբը և գործէ աւերներ , առանց ըլլալու զոհը այս պատրանքին , որ Ընկերվարութեան հակառակորդները տեւականապէս կը քարոզեն «քարոյականութեան» և «լաւ կարգերու» անունով : Եթէ մենք ունեցած չենք սարսափի իշխանութիւն մը Բուզվէլթեան վարդապետութեան մշտական քարոզչութեան հետեւանքով , այդ պարտական ենք այն իրողութեան , որ իր քարոզիչները չեն կրցած մասսանները տպաւորել այդ վարդապետութեան մոլի հաւատալիքով : Բայց անոնք բոլորովին անյաջող եղած չեն , մենք դեռ ամբողջովին խուսափած չենք անոր շարաղէտ հետեւութիւններէն , որովհետեւ ամէն հագածու դիտող պիտի տեսնէ , որ իրքեւ արդիւնք մը «Հարստութեան մեծ շարագործները» վայրագ որակումին , մենք հասանք այնպիսի վտանգաւոր կէտի մը , ուր կոչ մը ժողովրդական կիրքին՝ Բաքիֆէլլի կամ Հէրէմի մը դէմ պիտի ապահովէր անցքը գրեթէ ո՛րեք օրէնսդրութեան , փոյթ չէ թէ որքան թերի և ախտաւոր եղած ըլլար այն :

Իրողութիւնը այն է, որ կապիտալիստն աւելի մեղադրելի չեն քան գործաւորները. մեր ընկերային խնդիրները հետեւանքը չեն քանի մը աւագանիներու մեքենայութիւններուն, — որ անշուշտ պէտք էր անջատուէին իբրև «չարագործներ» — այլ տնտեսական զարգացման այն մեծ ուժերուն, որոնք կը պայմանաւորեն մեր ամենուս՝ հարուստի թէ աղքատի կեանքը: Ուրիշ կերպով քարոզել, պիտինչանակէր ճշմարտութեան անուսով ստութիւն քարոզել և խրատուսել կարմրաձեռն անիշխանութիւնը:

VIII

ՔԱՅՑ եթէ մենք առնենք մեր ընկերային պայքարի զոհը և տանք իրեն Ընկերվարութեան աւետիսը, ան շուտով ետ կը դառնայ անիշխանութեան և ատելութեան ճանապարհէն: Պատահմունք մը չէ, որ այն երկիրներուն մէջ, ուր Ընկերվարութիւնը խիստ ուժեղ է, Անիշխանութիւնը խիստ տկար է, և դաշոյնի ու ռումբի գործածութիւնը աւելի յաճախադէպ է այնտեղ, ուր Ընկերվարական շարժումը ամենէն թոյլ է: Ընկերվարական պրօպականդը կը հասնի ընկերային պայքարի այնպիսի զոհերուն, որ նկարագրած եմ, և կը սովրեցնէ անոնց՝ նոյնիսկ սկիզբէն, որ ո՛չ մէկ անհատ մեղադրելի է այս սարսափելի պայմաններուն համար, որ չարիքը չի ծնիր անհատներու ապիրատութենէն, այլ ընկերային այն մեծ պատճառներէն որ զարգացած են դարերու բնաշրջումով: Այն կը սովրեցնէ իրեն, որ կապիտալիստը աւելի մեղադրելի չէ, քան իր անձը, որ մենք բոլորս ալ պայմաններու ծնունդներն ենք: Ան Ընկերվարական պրօպականդի միջոցով

ընկերային խնդրի մասին նոր տեսութիւն մը
կըստանայ: Անիկա կը տեսնէ հարցը իր իսկու-
թեամբ, դարերու պայքարին իրեն մէկ արդիւն-
քը: Ան կը տեսնէ, որ կապիտալիստներու դէմ
իր հին ատելութիւնը սխալ էր, անտրամաբանա-
կան և անարդար: Երբ մարդ մը իր գիրքին գիտա-
կից դառնայ իրեն գործաւոր դասակարգի մէկ
անդամը, և հասկնայ, որ դասակարգային պայ-
քարը արեւտական բան մը չէ, որ ստեղծած է
չար մարդերու ծրագրով, այլ գիտակցութիւն
ուսնեցող տնտեսական կարգերու անհրաժեշտ և
բնական մէկ պահանջը, այլևս ան դառն ատե-
լութիւն մը չի սնուցաներ իր մէջ կապիտալիս-
տին հանդէպ, և ոչ ալ կը հիւրընկալէ վրէժ-
խնդրութեան ո՛րէք փափաք: Փոխանակ կիրքով
անձնական վրէժխնդրութեան դիմելու, ան կը
տիրանայ դասակարգային օրինաւորութեան զգա-
ցումի մը և կը կռթնի ոչ թէ բռնութեան անհա-
տական գործերու, այլ իր ընկերակիցներու հա-
մագործակցութեան վրայ իրենց դասակարգա-
յին շահերու առաջացման համար: Եւ այս գոր-
ծաւոր դակակարգի համագործակցութիւնը նը-
պատակ չունի պատժի ենթարկել ներկայ իշխող
դասակարգի անդամները, այլ ընկերութեան տն-
տեսական հիմքը այնպէս փոխել, որ անկարելի
դառնայ դասակարգերու գոյութիւնը:

«Մեր ծրագրուն անըմբռնելի հրաշալիքներէն
մէկն է, որ ընկերակարութեան քննադատներէն
այնքան քիչեր կը տեսնեն այս խիստ պարզ ճիշ-
մամբութիւնը: Այստեղ մենք ունինք համայն
խարհային մեծ շնորհում մը, որ կը պարփակէ
բոլոր միջոցներու և ցեղերու միջոցաւ մը ժողովուրդ
փոխդները կը տեսնեն իրենց անձնակ և
յուրոսն»

կոյր դժգոհները սովորեցնելով և առաջնորդելով
անոնց հեռու մնալ խելագար, քանդիչ բռնու-
թիւններէն և դիմել համբերութեամբ կազմա-
կերպւած քաղաքական ջանքերու լայն և ազատ
միջոցներուն, ու քննադատները այս հոյակապ
առաքելութեան առջև կոյր կը մնան: Ես կը
յայտարարեմ, որ աշխարհի ընկերակարական շար-
ժումը գիտակցութեան այն մեծ ազդակն է, որ
կը սովորեցնէ ատելութեան և բռնութեան միա-
սակարութիւնը ու կարծութիւնը, և կառաջնոր-
դէ հետզհետէ աճող անժառանգ և կողոպտւած
միլիոնաւոր դժգոհները դէպի ապահով, յարա-
տե և շինարար ջանքի շաւիղները:

IX

ՔՅԱՐԳԷ, յիմար բան պիտի ըլլար ժըխտել, որ դասակարգային գիտակցութիւնը կորսնէ արտայայտելի բռնի ընդվզումներով: Այն երկիրները, ուր՝ օրինակ Ռուսիա, ժողովուրդի մեծ մասները գրկած են քաղաքական այն իրաւասութիւններէն, որ խաղաղ, օրինական գործնէութիւնը կարելի կը դարձնեն, բռնի յեղափոխութիւնը կարող է ըլլալ միակ միջոցը իրենց ազատագրութեան պայքարի յաջողութեան համար: Որքան ալ դառն ըլլայ պայքարը, որքան ալ սոսկալի ըլլան կիրառւած մեթոտները, այդպիսի յեղափոխութեան մը արդարացիութիւնը հազիւ թէ կարելի է խնդրի առարկայ դառնալ Անկլո-Սաքսոններու կողմէ:

Եւ վստահօրէն աւելի լաւ է, որ ազատագրութեան համար հաւաքական պայքար մը մղելի որուն յաջողութիւնը աւելի հաստատուն է կռուողներու մեծ բանակին համար, քան այն բազմաթիւ ճղճիմ և բռնութեան վիժող գործե-

րը, որ կը գործադրւին անհատներու կողմէ: Այն երկիրներուն մէջ, ուր գործաւորները կարող են գործածել քւէն դարմանելու համար իրենց տառապանքը, փորձառութիւնը ցոյց կուտայ, որ ազատագրութեան պայքարը անվիճելիօրէն քաղաքական պայքարի ձև կառնէ: Ուրեմն, մեզի համար Ամերիկայի մէջ երկու ճամբայ կայ. կամ անհատական բռնի գործունէութիւն և կամ քաղաքական հասարակական ջանք օրինական և սահմանադրական միջոցներով: Նախկինը տրամաբանական ելքն է այն փիլիսոփայութեան, որուն յայտնի արտայայտիչը եղած է Պր. Բուզվէլթ, իսկ վերջինը արտայայտութիւնն է այն փիլիսոփայութեան որ կառաջնորդ է և կը ներշնչէ Լնկերվարական շարժումը:

Այս պատճառներով, որ հակիրճ կերպով սահմանեցի, հասած եմ այն համոզման, որ Լնկերվարական ուսուցումը դասակարգային գիտակցութեան մասին աշխարհի մէջ բարոյական մեծ ուժ մըն է, անհաշուելի արժէքով: Ուր որ դասակարգային գիտակցութիւնը ճանապարհ կը բանայ, այնտեղ վրէժխնդիր բռնութեան վիժած գործերը խիստ հազւագիւտ են, ուր որ դասակարգային գիտակցութիւնը թոյլ է, այնտեղ սովորական բան մը կայ, որ դայրացած անհատները վրէժխնդրութեան կը մղէ: Ամենամեծ պաշտպանութիւնը մարդասպանի դաշոյնին և հրեժիբի ջահին դէմ, քւէատուփն է դասակարգային գիտակցող գործաւորներու ձեռքին մէջ: Դասակարգային գիտակցութիւնը այն միակ միջոցն է, որ կարող է ազատել ազգը այն անհատական

յեղափոխութենէն, որ կոյր, յիմար և ոճրա-
յին է:

Գժգոհ դասակարգային գործաւոր մը դարձ-
նել, կը նշանակէ զայն անփաստ անձ մը դարձնել
որուն յեղափոխութիւնը միշտ ուղղւած է սիս-
տէմին դէմ, բայց երբէ՛ք անհատներու. կը նը-
շանակէ նաև զայն շիտակ մարդ մը դարձնել,
այնքան խելացի և արդարամիտ, որ չկրնար սիս-
տէմի շարիքներուն համար անհատները պատաս-
խանատու բռնել. — կը նշանակէ զայն խելացի և
համբերող մարդ մը դարձնել, այնքան խելացի
որ գործերը լաւ ուղիով առաջ չի տանելուն
համար թոյլ տայ իր անհատական ցասումին
վայրագ արարքներ գործելու, և այնքան համբը-
րող, որ ան գործէ ելբայրակիցներուն հետ
տարիներ անընդհատ, առաջ բերելու համար այն
տնտեսական փոփոխութիւնները, որ ազատու-
թիւնը հնարաւոր կը դարձնեն ամբողջ մարդ-
կութեան համար: Վերջապէս, գործաւոր մը
գիտակից դարձնել, կը նշանակէ յոյս բերել իր
կեանքին մէջ, լոյս իր աչքերուն, և մեղեդի մը
իր սրտին: Այդ պիտի նշանակէր անոր առջև
պարզել գաղափարապատկերը, որ իրեն հետ մի-
ացած կը հաստատեն իրենց քաղաքացիական ու-
ժի միջոցով պայմանները այն կեանքի, որ կա-
րելի կը դարձնէ մարդկային եղբայրութեան ի-
րականացումը, և կազատագրէ ամէն մարդ ապ-
րելու աւելի մեծ նպատակի և գեղեցկութեան
կեանքը, քան ինչ որ մենք տեսած ենք մեր ա-
մենապայծառ և ամենասրբազան երազներուն
մէջ:

Այդ նպատակին համար մարզարէները

ապրեցան եւ մեռան: Ասոր համար Մարդ-
կային անյաղթելի Միսքը պայքարեցաւ եւ
սանջւեցաւ անհամար ցարիներով: Ասոր հա-
մար նաեւ քաջ ռահվիբանները յառաջ նե-
ւեցան անվախ դէպի լեռները եւ դրին հի-
մերը այս մեծ Հանրապետութեան եւ ազա-
տէն սիւն իրենց կեանքի արիւնը քաղախե-
լու համար անոր սիւները:

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻ ՄԷՋ ԳՈՐԾԱԾԻԱԾ ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐՈՒ
ԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՈՒՏՈՊԻԱ.— ցնորք, անիրականանալի երևակայութիւն :

ՍԿԵՊՏԻԿՈՒԹԻՒՆ.— կասկածոտութիւն :

ԹԻՔԷԹ.— տոմսակ :

ԱԳԻՏԱՍԻՕՆ.— գրգռում, դրդում, քարոզ մըտքերը յուզելու նպատակով :

ՕՍԹՐԱԿԻՉՄ կամ ՕՍԹՐԱՍԻՉՄ.— հայրենիքէն վտարելը, երկրի սահմաններէն դուրս քշելը • խեցեվճիռ :

ՄԱՐՔԷԹ.— չուկայ, շահաստան, առևտուրի քաղաք :

ՄՈՆՈՊՈԼԻԱ.— մենավաճառութիւն, բացառիկ իրաւունք վաճառելու, արդիւնաբերելու և այլն, որ կը տրւի մէկ մարդու կամ խմբակցութեան :

ՊԼԱՆ (բլան)— ծրագիր, յատակագիծ :

ՊԼԱՏՅՕՐՄ.— բարձր տեղ մը, ուրկէ կը խօսին ճառախօսները • ընտրութիւններու ատեն կուսակցութեան կամ պատգամաւորութեան թեկնածուի յայտարարած ծրագիրը • յատակածէ :

ՄՈՏՐՄԷՆ.— ելեքարակառքի վարիչ :

ԱԼՏՐՄԷՆ.— քաղաքային խորհուրդի անդամ :

CASUS BELLI.— կուսպատճառ, պատերազմի առիթ :

ՄԻՍԻԱ.— առաքելութիւն, որոշ նպատակի համար պատւիրակութիւն ղրկելը :

ՊՐՈՊԱԿԱՆԴ.— ո՛ւնէ գաղափարներու տարածելը, քարոզելը :

ՊԱՏԷՆԹ.— կառավարութեան տւած վկայականը ունէ անձի՝ իր կատարած գիւտը միայն իր կողմէ շահագործելու իրաւունքի, 2) կառավարութեան տւած վկայական ատուքի ենթակայ ապրանքները ծախելու իրաւունքի համար :

ՊՐՈԼԵՏԱՐ.— գործաւոր, սեփականազուրկ բանւոր :

Յ Ա Ի Ե Լ Ի Ա Մ

ՍՊԱՐԿՈՒՅԻ ներկայ աշխատութիւնը անսակ մը հանրամատչելի ներածութիւն է Ընկերվարութեան ծանօթանալու համար: Անոնք, որ կուզեն աւելի մօտէն ուսումնասիրել այս վարդապետութիւնը, պէտք է դիմեն այս նիւթի մասին գոյութիւն ունեցող հարուստ գրականութեան: Հոս կը ներկայացնենք ընթերցողին շտապ կերպով պատրաստած ցուցակ մը հայերէն Ընկերվարական հրատարակութիւններու, աւելին թողնելով ուրիշ առիթի մը:

Գիրքերը առնւած են մեծ մասամբ «Դրօշակ»-ի, «Յառաջ»-ի և «Հայրենիք»-ի հրատարակութիւններէն և դասաւորուած են ըստ բովանդակութեան եւ ըստ մատչելիութեան. առաջ պարզերն են դրւած, յետոյ քիչ աւելի դժուարները:

I ՔԱՂԱՔԱՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԻԿՇՏԷՅՆ—Ո՞վ ինչով է ապրում:

ԽՈՐՍՄԱՆԿԻ Կարգեր:

Ա. ԲԱՌ—Հարուստներ և աղքատներ, I—II մաս:

ԿԱՐԻՇԵԻ - Տնտեսական զրոյցներ:

Բ. Ս. - Աշխատանք և Կապիտալ:

ԲՈԳԴԱՆՈՎ—Ձեռնարկ քաղաքատնտեսութեան:

II ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐ

ԼԻԲԿՆԵՆՏ—Սարգեր և ճանճեր:

ԱՔՐԱՄՈՎԱ—Գիւղացին և բանւորը:

ՄԱՐՔՍ ԵՒ ԷՆԴԵԼՍ—Կօմմունիստական մանիֆէստ:

ՁԵՐՆՈՎ—Դասակարգային կուրի թէօրիայի շուրջը:

» Գրօլետարիատը և աշխատաւոր գիւղացին:

» Գիւղացին և բանւորը:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Մրազրի ներածութիւնը:

III ՍՕՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

ՉՈՄԲԱՐՏ—Սօցիալիզմը և Սօցիալիստական շարժումը 19-րդ դարում:

ԳԷԴ ԵՒ ԼԱՅՆԱՐԳ—Տնտեսական զարգացումը և սօցիալիզմը:

Է. ՖԷՐԲԻ—Սօցիալիզմը և դրական գիտութիւնները:

ԺՐԷՍ Բուրժուական սեփականութիւնը:

ՌՈՒՍ ՍՕՑ. Յեղափոխականների ծրագիրը:

Մ. ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ Ընկ- կուսակցութեան ծրագիրը :
ՄԱՐԲՍ և ԷՆԳԷԼՍ — կոմմունիստական մանիֆեստ :
ԷՆԳԵԼՍ — Գիտական սօցիալիզմը :
Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ — Հոսանքներ :
ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ — Սօցիալիստական նամակներ :
Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագիրը հրատ. 1892ին և 1907-ին :

IV ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԻՎԱՆՅՈՎ — Ի՞նչ է քաղաքական կուսակցութիւնը :
ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ — Բաղաքական կուսակցութիւնները Ռուսաստանում :
ԱՔՐԱՄՈՎԱ — Գիւղացին և բանւորը :
ՊԵՏՐՕՎ — Երկու ծրագիր :
Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ — Հոսանքներ :
Մ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ — Դաշնակցութիւնը և նրա հակառակորդները :

V ՊԵՏԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐ

ՆՈՎՈՏՈՐԺՍԿԻ — Ի՞նչ է իրաւական պետութիւնը :
ԳՈՂՈՒԲԵՒ — Ի՞նչ է ժողովրդապետութիւնը :
ԼԱՍՍԱԼ — Սահմանադրութեան էութիւնը :
ՎՇՈՍԵԿ — Պետական կազմակերպութեան հիմքերը Արևմուտքում :
ՉԱԳՄԱԳՃԵԱՆ — Սահմանադրական կառավարութիւնները :

Ս. ՉԱԿԱՐԵԱՆ — Ապակենտրոնացում :
ՆՈՎՈՏՈՐԺՍԿԻ — Աւտոսոմիա և Ֆէդերացիա :
ՇԱՀՆԱՍԻՆԵԱՆ — Ֆէդերալիզմ և դեմոկրատիզմ :
ԽԱԺԱԿ — Դէպի Ֆէդերացիա :

VI ԲԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐ

ՍԻԳՈՎ — Ի՞նչ է ազատութիւնը :
ՊԵՇԷՆՈՆՈՎ — Հաց, լոյս և ազատութիւն :
ՆԵԿՐԱՍՈՎ — Ինչպիսի՞ կարգեր են հարկաւոր :
ԱՔԵՂԵԱՆ — Դէմոկրատական ընտրութիւններ :
ԴԻԻՆԱՆ — Ժողովրդական օրէնսդրութիւնը Դաշնակցական Զւիցերիայում :
ՖԷՏՈՐՈՎԻՉ — Ժողովրդական փողեր :
ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ — Համաժողովրդական բանակ :
» Մշտական զօրք և միլիցիա :

VII ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑ

ԳՈՐՑԵՒ — Ի՞նչպէս իրականացնել ազգային հաւասարութիւնը :
ՊԵՐՆԵՐՍՏՕՐՖԷՐ — Աղքային հարց և սօց. դէմոկրատիա :
ԿԱՈՒՑԿԻ — Ազգութիւնների հարցը Ռուսաստանում :
» Ի՞նչ է ազգութիւնը :
ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ — Հայրենիքի գաղափարը :
ԽԱԺԱԿ — Ազգ և դասակարգ :

VIII ԲԱՆԻՈՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ—Արհեստակցական միութիւններ :
ՎԱՆԴԵՐՎԵԼԴ—Բանւորական գրութիւնը ԲԵԼ-
գիայում :
ՄԱՐԿՍ և ԷՆԳԵԼՍ—Կոմմունիստական մանի-
ֆէստ :
ԿԱՌԻՑԿԻ - Էրֆուրեան ծրագիրը :
ՋՈՄԲԱՐՏ - Բանւորական հարց :
ՆԻԿՈԼԱՅԵՒ - Կօօպերացիա :

IX ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑ

Ա. Ն. - Ի՛նչպէս կարելի է լուծել հողային հար-
ցը :
ՊՐԱՄՊՈԼԻՆԻ - Գիւղացիներին :
Ն. - Մի զբոյց հողի մասին :
ԿԱՖԱՆՈՎ - Հողային հարցը Նոր-Ջեւանդիայում :
ԱՆ. - ՍիւիՅ - Գիւղացիական հարցը Ֆրանսիայում :
Գ. ՏԷՐ - ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ - Արիւն արցունք կամ հո-
ղային հարց :
Է. ՐԸՔԼԻԻ - Իմ եղբայր գիւղացիին :
ՇԻՇԿՅՈ - Ագրարային հարց և գիտական սօցիա-
լիզմը :
ՋԱԿ - Հող և կապիտալիզմ :
ՊԵՏՐՈՎ - Երկու ծրագիր :
ԱՐԱՐԱՏՍՅԻ - Սօցիալիստական նամակներ :

X ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

ԻՆԿԸՐՍՕԼ - Ի՞նչ է կրօնը :
Վ. ԽՈՐԷՆԻ - Քրիստոսի սօցիալական ուսմունքը .

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ . Վերածնուող հայրենիքը և մեր
դէրը :
ԲԷԲԷԼ - Քրիստոնէութիւնը և սօցիալիզմը :
ԻՆԿԸՐՍՕԼ - Շնորհակալութեան քարոզ :

XI ԿԱՆԱՆՑ ՀԱՐՑ

ԿԼԱՐԱ ՅԵՏԿԻՆ - Կինը և նրա անասական գրու-
թիւնը :
ԲԷԲԷԼ, Կնոջ գրութիւնը ներկայի և ապագայի
մէջ :
ԼԻԼԻ ԲՐԱՈՒՆ - Կանանց հարց :

XII ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊ

ԿԱՐՄԵԼԻԻԿ - Նոր լերան քարոզը :
ՔՐԱՓՈԹԿԻՆ . - Երիտասարդներին :
Ք. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - Յեղափոխականի մտքերը :
Մ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ - Դաշնակցութիւնը և նրա
հակառակորդները :
» Գորդեան հանգոյց :
» Կովկասեան վանդէա :

XIII ԱՅԼԵԻԱՅԼ ԳԻՐՔԵՐ

Ք. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆԻ յիշատակին :
ՕԼԻՎԻԷ - Ընդհ. կրթութեան թերութիւնները :
Մ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ - Երկրագործութիւնը, որպէս
ուղիղ ճանապարհ :

Յ ԹԱԴԷՈՍԵԱՆ—Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը :

ԲԷԼԼԱՄԻ—100 տարի յետոյ :

ԷՐԿՄԱՆ ՇԱՏՐԻԱՆ—Մի գիւղացու պատմութիւնը

ԱՏՈՄ—Մեր հաւատամքը :

ԳԵՂԱՄ ՎՐԴ.—Նոր կշիռ, նոր արժէքներ :

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ—Գրական գիտական ժողովածու :

(144)

« Ազգային գրադարան

NL0254646

300

1. — ԱՆԴՐՈՆԻԿԷ, վէպ յոյն յեղ. կեանքէ, Ս. Քսէնոսի, թարգմ. Ի. Ա. Երան: Գին՝ \$1.00:
- 2, 3, 4 սպառած:
5. — ՍՍՀՄԱՆՍԱԴՐԱԿԱՆ ԿՍՈՒՍՎԱՐՈՒԹԻՆՆԵՐԸ, Յ. Յ. Չազմազճեանի: Գին՝ 25 սէնթ:
6. — ՀՍՅՐԵՆԻՔ ԵՐԳԱՐԱՆ, Դին՝ \$2.50, Տաճ. Կառանի համար զեղջւած 37.50 դրուշ:
7. — ՌՈՒՍ-Ս. ՅԵՂ. ԾՐԱԳԻՐԸ, Թրգմ. Ն. Հանգսյց: Գին 10 սէնթ, Տաճկ. 2 դրուշ:
8. — ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿՍՄ ՀՍՄԵՐՍՇԽՈՒԹԵԱՆ ԽԸՆԴԻՐԸ, Ն. Տ. Ս. Թ. — Ի: Գին՝ 25 սէնթ:
9. — ՍՕՅԻԱԼԻԶՄԸ ԵՒ ԴՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, Էնրիկո Յէրբի, թարգմ. Ա. Իսրայէլեան: Գին՝ 25 սէնթ:
10. — ԻՄ ԵՂԲԱՅՐ ԳԻՒՂԱՅԻՆ, Էլիզե Ռոբիլ, թրգմ. Տիկ. Ս. Պաղտասարեան, Գին՝ 5 սէնթ:
11. — ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ՈՐՊԷՍ ՌԻՂԻՂ ՃԱՆՊԱՐԸ, Միքայէլ Նալպանտեանց: Գին՝ 25 սէնթ:
12. — ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՍՕՅԻԱԼԱԿԱՆ ՌԻՍՏՈՒՆԻԸ, Վ. Խոբէնի: Գին՝ 5 սէնթ:
13. — ԿՐԷՆԳԸՊԻԼ, (Վէպ) Անաթօլ Յրանոի, Թրգմ. Տիկ. Ս. Պաղտասարեան, Գին՝ 5 սէնթ:
14. — ՉՍՅՐՈՅԹԻ ՕՐԸ, Լէօնիդ Անդրեէվ, Թրգ. Ա. Մ.: Գին 5 սէնթ:
15. — ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ, Կ. Բամաջեան: Գին 10 սէնթ:
16. — ԵՐԱԶՍ, Յ. Արթուր: Գին՝ 5 սէնթ:
17. — ԴԷՊԻ ԵՐԿԻՐ, Է. Ակնունի: Գին 10 սէնթ:
18. — ԱՅԴՊԷՍ ԷՐ, Լէօնիա Անդրեէվ: Թարգ. Ա. Մ.: Գին՝ 10 սէնթ:
19. — ՄԻԱՅ. ՆԱՀԱՆԳ. ՍՕՅԻԱԼԻՍՏ ԿՈՒՍԱԿՅ. ԾՐԱԳԻՐԸ: Թրգ. Ն. Մանկունի: Գին 2 սէնթ:
20. — ԲՈՂՈՔԻ ՉՍՅՆ: Է. Ակնունի: Գիւր 20 Ս.
21. — ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԷՈՒԹԻՒՆԸ: Ճօն Ըսպարկո: Թրգ. Ն. Մանկունի: Գին 25 Ս.